

ÁLHÍREK

„Az emberek szeretik, ha valahova tartozunk, lehetőleg oda, ahova ők.” A nagy támogatottságot érzékelők általában hangosabbak lesznek, a magukat kisebbségnek érzők pedig elhalkulnak. Így mindkét oldal másnak látszhat, mint amilyen valójában, a halkabbak közül pedig mind többen csatlakoznak a győztesnek vélték táborához. Az átállással csökkenthető az elszigetelődéstől való félelem, és - ami a leglényegesebb - megtakaríthatók a kritikai gondolkodásra szánt források.

SZÁZZADVÉG

84.

ACZÉL PETRA kommunikáció- és retorikakutató. A Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének intézetigazgató egyetemi tanára, a Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskola törzstagja. Az Eötvös Loránd Tudományegyetemen folytatott tanulmányai után ugyanott védte meg doktori disszertációját 2003-ban, majd tartotta meg habilitációs előadásait 2011-ben. 1995 óta, huszonkét éve dolgozik a magyar felsőoktatásban: oktatója volt többek között az Eötvös Loránd Tudományegyetemnek, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemennek, az Eszterházy Károly Főiskolának és a University of Richmondnak (USA). Kutatásai középpontjában a retorika elmélete és gyakorlata, valamint az (új)média vizsgálata áll. Négy önálló könyv szerzője, négy könyv társszerzője, öt könyv szerkesztője, illetve társszerkesztője, több mint száz magyar és angol nyelvű közlemény szerzője. Munkái hazai és külföldi egyetemi kurzusok kötelező és választható olvasmányai. Nemzetközi és hazai folyóiratok szerkesztőbizottsági tagja, illetve elnöke. Honlapja: www.aczelpetra.hu.

FALYUNA NÓRA nyelvész, terminológus. A Károli Gáspár Református Egyetemen végezte alapszakos tanulmányait magyar főszakon és nyelvmentor szakirányon, majd ugyanitt szerzett mesterszakos diplomát terminológia szakon. Doktori tanulmányait az ELTE Alkalmazott Nyelvészet Doktori Programján végzi, kutatási témája a befolyásolás pragmatikai vizsgálata a digitális kommunikációban. A Doktoranduszok Országos Szövetsége Nyelvtudományi Osztály tisztségviselője, a KRE BTK-n működő Pragmatikai Diákműhely tagja, valamint a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Információs Technológiai és Bionikai Karán alakult Magyar Orvosi Nyelvi Kutatócsoport egyik alapító tagja. Korábban a KRE BTK Magyar Nyelvtudományi Tanszék demonstrátoraként, majd az MTA Nyelvtudományi Intézet Nyelvtechnológiai és Alkalmazott Nyelvészeti Osztályán dolgozott, jelenleg pedig a Mathias Corvinus Collegium munkatársa.

FEHÉR KATALIN, PhD, újmédia-kutató és digitális trendillesztő. A Budapesti Gazdasági Egyetem Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa, a Digital Identity Agency társalapítója és kutatás-fejlesztési vezetője. Nemzetközi szakmai tapasztalatait az USA-ban, Délkelet-Ázsiában, a Táv-Keleten és Skandináviában szerezte. Tagja többek között az MTA Köztisztületének, az European Communication Research and Education Association szervezetének és a Magyar Kommunikációtudományi Társaságnak, valamint az UNESCO Információt Mindenkinél Program Információ-hozzáférés Munkacsoport delegáltja. A KOMÉ nemzetközi folyóirat szerkesztőbizottsági tagja, a Digitális Identitás blog alapító társszerkesztője, a *Digitalizáció és új média* könyv szerzője. További részletek: www.feherkatalin.hu.

GAGYI JÓZSEF (1953, Marosvásárhely), a Sapientia EMTE marosvásárhelyi Kommunikáció és közkapcsolatok szakának tanára. Kutatási területei: népi vallásosság, társadalomtörténet. 2010-ben jelent meg *Amire vágyunk, amitől félünk, amit remélünk* (Marosvásárhely: Mentor Könyvkiadó - Kolozsvár: Erdélyi Múzeum Egyesület) című kötete, és hamarosan megjelenik az *Aki tudta, vitte. Lopás, közösség, társadalom* című kézírata.

HONTI LÁSZLÓ (1943) az ELTE-n végzett magyar-oroszfinnugor szakon. Az uráli nyelvek kutatója, azaz uralista (finnugrista). A Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, a Károli Gáspár Református Egyetem professor emeritusa, Széchenyi-díjas. Több európai egyetemen tanított magyar és finnugor nyelvészetet. Több mint négy évtizeden át működött közre a világ második legrégebb nyelvészeti folyóiratának, a *Nyelvtudományi Közleményeknek* a szerkesztésében különféle pozíciókban. Hazai és külföldi tudományos társaságok munkájában vesz részt különböző funkciókban (tagként, alelnökként, elnökként).

SZÁZADVÉG
84.

Szerkesztőségek:

DEMETER TAMÁS • PÓCZA KÁLMÁN • VESZELSZKI ÁGNES • ZUH DEODÁTH

G. Fodor Gábor • Demeter Tamás • Mándi Tibor • Szücs Zoltán Gábor

Balázs Zoltán • Bódy Zsombor • Cieger András • Csité András • G. Fodor Gábor • Kapitány Balázs • Szalai Ákos

Spéder Zsolt • Kerékgyártó Béla • Körösenyi András • Kövér György • Sági Gábor • Stumpf István • Tóth István György

Pethő Sándor • Bárány Anzelm • Huoranszki Ferenc • Kovács M. Mária • Körösenyi András • Liptay Gabriella
Ruzsa Ágnes • Szilágyi Márton

Gyurgyák János • Fellegi Tamás • Gyekiczki András • Kövér László • Kövér Szilárd • Máté János • Orbán Viktor
Stumpf István • Varga Tamás • Weber Attila

Szerkesztőbizottság:

LÁNCZI ANDRÁS • ACZÉL PETRA • LEE CONGDON • CSEJTEI DEZSŐ • EGEDY GERGELY • FEHÉR M. ISTVÁN
FODOR PÁL • G. FODOR GÁBOR • HORKAY HÖRCHER FERENC • KARÁCSONY ANDRÁS • KÖRÖSÉNYI ANDRÁS
KÖVECSES ZOLTÁN • KULCSÁR SZABÓ ERNŐ • MEZEI BALÁZS • SPÉDER ZSOLT • STUMPF ISTVÁN • SZILÁGYI MÁRTON

Olvasószerkesztő: Veszelszki Ágnes
Szerkesztőségi titkár: Tóth Krisztián

© Századvég Kiadó

A szerkesztőség címe:
Századvég Politikai Iskola Alapítvány, 1037 Budapest, Hidegkúti Nándor utca 8-10.
Telefon: (1)-479-5298 • fax: (1)-479-5290 • E-mail: kiado@szazadveg.hu

ISSN 0237-5206

Tipográfia és lapterv: Fodor Gábor
Nyomdai munkálatok: Prime Rate Kft.

Honlapunk: www.szazadveg.hu | Keressen minket a Facebookon is!

ÁLHÍREK

TANULMÁNYOK

ACZÉL PETRA

Az álhir. Kommentár a jelenség értelmezéséhez 5

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

Közösségi kételyek 27

FEHÉR KATALIN - KIRÁLY OLÍVIA

Álhíresülés - a hamis hírek dinamikája a médiában 39

VESZELSZKI ÁGNES

Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői 51

FALYUNA NÓRA

Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata.
Esettanulmány a lúgosító diéta példáján 85

HONTI LÁSZLÓ

Áltudományos elképzelések nyelvünk és népünk eredetéről 109

RECENZIO

VARGA PÉTER ANDRÁS

A filozófiai biográfiaírás művészete
Szalai Zoltán: *Im Schatten Heideggers.*
Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi 125

GAGYI JÓZSEF

Történészek a Hargitán
Egyed Ákos et al. (szerk.) 2016:
Székelyföld története. Harmadik kötet 137

1913, Budapest. Az Attila út 35. szám alatti ház tetőteraszán. © Fortepan/Magyar Bálint

Aczél Petra

Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez

„»Communication« is a rich tangle of intellectual and cultural strands that encodes our time’s confrontations with itself” (Peters 2001: 2).

„The most fundamental change is that more of the responsibility for knowing what is true and what is not now rests with each of us as individuals. The notion that a network of social gatekeepers will tell us that things have been established or proven is breaking down” (Kovach–Rosenstiel 2010: 7).

„[...] wenn ihr ein Wort in den Mund nehmt, ihr nicht so ein beliebiges Werkzeug angewendet habt, das, wenn es euch nicht paßt, in die Ecke geworfen wird, sondern euch in Wahrheit festgelegt habt in eine Richtung des Denkens, die von weit her kommt und weit über euch hinausreicht” (Gadamer 1993: 205).

Bevezetés

Az uralkodó, XIV. Lajos méltóságteljesen lép be a hatalmas terembe, és körbenéz. Jobbján a kiváló hadvezér, Condé hercege és az orléans-i herceg, balján pénzügyminisztere, Jean-Baptiste Colbert kíséri. A grandiózus térben körülöttük tudósok, akadémikusok, valamennyi a saját tudományos eszközével végzi kutatómunkáját. A boltíves ablakokon át látszik a park és a királyi Obszervatórium. A francia Királyi Tudományos Akadémián tesznek éppen látogatást. A rendkívüli finomsággal és tudományos pontossággal kidolgozott rézmetszet 1671-ben jelent meg, két kötetben, a francia tudományos eredményekről tájékoztató más képek és szövegek mellett.

A Napkirálynak a tudomány is szívügye volt. A bökkenő csupán annyi, hogy XIV. Lajos először 1681-ben, mintegy tíz évvel később tett látogatást az Akadémián, az elegáns és finom környezet pedig valójában jobban hasonlított vágóhídra a boncolások miatt, mint arra a tudományos szalonra, ahogyan Sébastien Leclerc finom metszése ábrázolta.

A 17. század képi álhíre Colbert nagyszabású kommunikációs projektjének része volt, amelynek eredményeképpen megjelenhetett a később angolra is lefordított *Mémoires pour servir à l'histoire naturelle des animaux* című ismeretterjesztő könyvpár, gyönyörűséges, királyi kötésben. Kommunikációs projektnek nevezhetjük, hiszen a célja az volt, hogy a XIV. Lajos által megalapított Tudományos Akadémia munkáját széles körben ismertté és elfogadottá tegye – úgy, hogy a királyt a legnagyobb protektorként mutassa be (Briggs–Burke 2003).

Bizonyos, hogy hírt adni valamiről, a tájékoztatást a valóságos, megtörtént és igaz eseményekhez kapcsolni fontos erkölcsi doktrína. Azonban nehéz találni a rendszeressé, majd tömeggyártásúvá, később digitálissá váló tömegkommunikáció történetében olyan időszakot, amely ne mutatná meg, hogy a hír általában az volt, amit annak tartottak. Az álhír pedig az, amiről az ellenségeik és a hiszékenyek gondolták, hogy hír.

Ez a kommentár nem kíván kizárólagos tudományos vagy szakmai magyarázatot adni arra, mi az álhír. Nem is tehetné: a jelenségről szóló, élénkülő közéleti diskurzusok egyelőre nehezen nevezhetők akadémiai természetűnek, a kutatások pedig nem bizonyítják, hogy az álhír – vagy amit annak neveznek – perdöntő hatással bír (Allcott–Gentzkow 2017), mondjuk, egy elnökválasztásban. Nem vállalkozhat értelemszerűen arra sem, hogy minden szempontból, valamennyi diszciplináris megközelítésből körbejárja az álhír jelenségét. Azt tűzi ki inkább célul, hogy bemutasson néhány jellemzővé váló gondolatmenetet, és felvesse átgondolásuk, kritikájuk lehetőségét. Kommentárként megmarad a saját szerepénél: hozzászól, és nem leszögez. Nem adja fel ugyanakkor azt a célt, hogy ezek a felvetések ösztönözhetik az álhírről szóló, hazai tudományos eszmecsereket.

A gondolatmenet első pillére a hír fogalma lesz. A második az álhír és a vele kapcsolatos, róla szóló szakmai diskurzusok. A harmadik a kommunikáció és hazugság, a közlés és az objektivitás kapcsolata. A negyedik pedig az álhírek létrejöttének dinamikáját meghatározó tényezők: a hírfogyasztás, a hírtetés, a hírmédia változásai. Ebből a négyből, így, együtt, akár monográfia is születhetne, mindaz tehát, ami jelen írásban felvetésként megjelenik, mélyíthető, bővíthető és – legfőképp – megvitatható. Ha bármelyik e háromból a jövőben teljesül, a kommentár elérte célját.

A hír

A hír egyike a leginkább magától értetődő fogalmunknak. Úgy beszélünk róla, hogy nem magyarázzuk meg, mit értünk rajta. Sajátosan illeszkedik tehát olyan terminusok sorába, mint az információ, a tény, a kommunikáció vagy a megértés. Használjuk őket, abból kiindulva, hogy tudjuk, mit jelentenek.

A kétség, hogy mégis így, különösen egy álhírekről szóló tanulmányban feszítő. Miként is lehetne az álhírről bármit állítani, ha a hírt – ezt a Shoemaker (2006) szerint „primitív”, vagyis ősi, magától értetődő fogalmat – nem értelmezzük. Még akkor sem mulaszthatjuk el ezt a kísérletet, ha a szakirodalom is leginkább a definíció hiányából, illetve homályosságából, ösztönszerűségéből indul ki.

Kezdjük ezért egyszerűen: „Hír az, ami minden nap megjelenik az újságokban, médiumokban” (Shoemaker 2006: 106). Ezt tovább bontva: „hír az, amire a szerkesztő azt mondja” (Harriss-Leiter-Johnson 1985: 29). Más szempontból, de magától értetődően: „A közönségnek az a hír, ami érdekli” (Andok 2013: 33). Valamivel részletesebben: „A hír jelenti azt az összetevőt, amely a hírlapot más nyomtatott médiumoktól megkülönbözteti, és gyakran különleges státust vagy védettséget vív ki számára a társadalomban [...]. A hír időszerű: nagyon friss vagy visszatérő eseményekről szól [...]. A hír [...] különálló eseményekkel foglalkozik [...]. A hír mulandó [...] A hír főként [...] figyelemirányító célt szolgál” (McQuail 2003: 193–194). Most utasításszerűen: a hír válaszol a ki, mit, mikor, hol, miért és hogyan kérdésekre a híresemény kapcsán. Jellemzőit taglalva – némi ellentmondással: a hír (hírérték) váratlan, szokatlan, egyszersmind kiszámítható és szerkeszthető („létezik egy küszöb, amelyet az eseménynek meg kell haladnia ahhoz, hogy egyáltalán foglalkozzanak vele”; Galtung-Ruge 2007: 383, 388). A hír tekinthető újságnak, értesítésnek, tájékoztatásnak, egyszersmind bemutatásnak és ábrázolásnak is. Eseményről, aktuális eseményről szól, vagyis a hír a történések krónikája, egyfajta események parancsolta történetírás, melynek jellegét a valóság-hűségéből adódó személytelenség uralja.

De mindezzel még nem tapintottunk rá a hír valódi „problémájára”. Keletkezésére és arra, hogy kié, kihez-mihez tartozik leginkább. Bizonyos ugyanis, hogy a hír szociális konstrukció (összefoglalóan: Andok 2003: 18) – emberi viszonyok hálózatában létrejött társadalmi (média)termék: tárgy, árucikk, jószág. „A hír megvehető, eladható, áruba bocsátható. Az újságírók híreket termelnek. A public relations-cégek híreket manipulálnak. A hirdetőik fizetnek, hogy termékeiket a hírek közelében mutassák be. A szakmai szervezetek a hírek létrejöttére és a hírekkel kapcsolatos társadalomtudományi kutatásokra koncentrálnak. A képernyőre vitt hírek ránk kiáltanak a reptereken. A hírek mindenütt jelenlévők” (Shoemaker 2006: 106). Ennek a társadalmi konstrukciónak az egyik legfontosabb jellemzője, ideológiája a realiztikusság és az objektivitás (amely a második világháború után globálisan is általános elvvé vált; Boczkowski-Mitchelstein 2013). Még akkor is, ha ezek megvalósítása voltaképpen lehetetlen, és Jensennel együtt mondhatjuk: „komoly különbség van az újságírók hírei és a befogadók hírei között – ezzel bizonyítván, hogy még egy ilyen realiztikus műfajnak is tág interpretációs keretei lehetnek” (Jensen 1999: 55, idézi Andok 2013: 33).

A hír tehát nem a valóság darabja, hanem egy ember által megalkotott, társas viszonyokba ágyazott közlésforma. Része tehát annak az összetett kommunikációs kultúrának, amely a szimbolikus valóság alakítója, formálója, reformálója.

A hír, legyen nyelvi, képi vagy multimediális, az egyén jelölő, jelentésadó és -kapcsoló képessége felől is megközelíthető. Az ennek leírására leginkább alkalmas szemiotikai háromszög (Ogden-Richards 1923) összetevői: a közlő, a tárgy és a szimbólum (kifejezőrendszer) olyan modellt hoz létre, amelyben a kifejező szimbólum (például szöveg vagy szerkesztett kép) nem csupán a tárgyhöz (objektum, dolog, referent) kapcsolódik, hanem a tárgy által felidézett gondolathoz (reference) is. Nincs tehát a jelentésadásban egyszerű, kételemű kapcsolat közlő és tárgy vagy közlő és gondolat között. Ha ezt elfogadjuk, nyilvánvaló, hogy már a hírek előállítása, az esemény észrevétele, médiaszöveggé tétele is jelentésadó folyamat, amely az interakcióban többszereplőssé és többdimenzióssá válik. Vagyis a hírben nem valóság van, hanem jelentés lehet. A kettő, persze, nem zárja ki egymást, de nem is feltételezi szükségszerűen.

Forduljunk azonban még vissza a hír meghatározásához, leginkább annak problémájához! Hogy a sokféle definitív állításból használható értelmezési keret jöjjön létre, szükségszerű, hogy kiválasszuk azt a kommunikációfelfogást, amelybe beleágyazzuk a hírt. Ebben a tekintetben két eltérő irány közül választhatunk. Az egyik, a tranzakciós a kommunikálást jel- és információtovábbításként, csereként fogja fel. Eszerint a hír információt és tudást ad át, tanít, híven leír vagy eltorzít, és hatással bír a befogadóra. A másik irány a kommunikációt a részvétel és részesítés aktusaként, tág értelemben rítusként fogja fel. Olyan dramatizált interakcióként, amelyben a közlő és a befogadó egyaránt részt vesz. Ebből a szempontból a hírben nem az információ továbbítása vagy megszerzése a cél, hanem a világgal vagy annak szelével való találkozás, a világ történéseiben való részvétel. A hír ezúttal tehát nem a tudás, hanem az átélés-igény szolgáltatója. Esetében tehát nem a hatás vizsgálata a cél, hanem a reprezentáció, a bemutatás módjainak feltárása, az, ahogyan az adott hírdramaturgia alakul és alakít (Carey 2003; Andok 2013). A rituális hírfelfogás a hírértéket sem az új vagy éppen a deviáns tartalomelemmel ragadja meg, tehát nem az eseményben megjelenő normasértés nagyságát tekinti szelekciós tényezőnek, hanem azt, ami az eseményben a közösséget megerősítheti, identifikálhatja, ami közösíti. A rítusban az objektivitás nem távolságtartást jelent. Hanem azt, ahogyan a „szertartást végző”, vagyis a hírben a szerző jelöletlen marad, hogy helyette inkább a szimbólumok beszéljenek, „s hogy cselekvése részévé váljon egy rajta túlmutató, az átfogó kollektív történelmet képviselő értékrendszernek” (Abélés 2007: 153, idézi Andok 2013: 27). A rítusra jellemző rekurrenciák, visszatérések, ismétlések pedig a hírárás etikai szabályaiban, a hírműfaj szövegszerkezetében és még inkább a hírfogyasztás rítusaiban – korunkban leginkább mobiliszközön és munkaidőben – mutathatók meg.

Jelen kommentár a kommunikáció és így a hír rituális felfogását tekinti iránymutatónak. Teszi ezt azért, mert ez hidalja át az objektivista-funkcionalista és a pragmatikai-hermeneutikai álláspontok közti szakadékot, másként: ez adhat választ arra, miért problémás fogalom az álhír.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy a hír olyan kommunikációs forma, amelynek a valósághoz való kötődése csakis az emberi gondolkodással (értelmezéssel, asszociációkkal) együtt ragadható meg, amelynek közlését és befogadását a részesítő funkció, a részvétel- és átélés-igény motiválja, amelyben a szerzőtlenség nem személytelenség, hanem a világ erőinek kidomborítása, és amelyben az újdonság nem elidegenít, hanem csatlakoztat a világ történéseihez.

Az álhír

„*Lic. Something of Bethlem Gabor,
And then I'm gone. Tho. We hear he has devis'd
A Drum, to fill all Christendom with the sound:
But that he cannot draw his Forces near it,
To march yet, for the violence of the noise.
And therefore he is fain by a design,
To carry 'em in the Air, and at some distance,
Till he be married, then they shall appear.*”

Így szól egy álhír Bethlen Gáborról, 1626-ban, a „hírek boltjában”. Az angol költő, Ben Jonson szatirikus komédiájából, a *The Staple of News*-ből való a részlet (III. felvonás, 2. szín, Jonson 1905: 69). Ezek szerint Bethlen olyan dobot talált fel, amelynek hangja az egész keresztény világot betölti, és amely olyan vadul szól, hogy seregei közel se mehetnek hozzá, ezért azokat az égben szállítja. A 17. századi mű a kereskedelem kalózainak, ezen belül is a frissen létesült hírügynökségeknek a szatírája. Azt ábrázolja, ahogy a hírek ügynökei a világ minden tájáról szállítják a képtelenebbnél képtelenebb híreket, amit aztán a hírbolt pecsétjével hitelesítenek, és jó pénzért eladnak a londoniaknak. A hír: árucikk, sugallja Jonson, 300 évnyi messzeségből leírva mai hírparunkat is, miközben saját korának újságírói gyakorlatát örökíti meg (lásd még: Briggs-Burke 2004: 58).

Az álhír jelensége - ha egyáltalán pontos ez az elnevezés - egyáltalán nem új keletű. Nem Donald J. Trump 2016-os választási kampányának sajátos jelensége, nem is kizárólag a tabloid média és a bulvárújságírás vagy éppen a civil online médiamegosztás sajátja. Példái a 19. században (Great Moon Hoax) éppúgy fellelhetők, mint a 20-21. század hazai médiájában (például arról, hogy megtalálták Attila hun király sírját: W1).

Az álhír elnevezés egyúttal nem is tekinthető tudományos szakszónak, terminus technicusnak. Jelenleg sokkal inkább politikai koncepció ez, közéleti és média-diskurzusok relativizálható fogalma, amely világfelfogásokba és nézetvilágokba, konceptuális keretekbe ágyazódik (Lakoff 2002). Hogy a Szentatya támogatta-e Trumpot? Vagy Trump elmozdította-e a Fehér Ház ovális irodájából Martin Luther King Jr. büsztjét? *De facto* egyik sem igaz. Ezúttal nincs mód a valóság, az igazság tudáseredőinek részletes elemzésére, ezért csak annyit vetünk fel, hogy *de facto* - összevetések, számítások, valószínűségek, tehát következtetések, esetenként koncepciókba keretezett következtetések nélkül - olyasmit is nehéz lenne tényként állítani, hogy rosszul működik a média rendszere, vagy hogy jövőre nem várható komolyabb influenzavírus. *Non testatum* (NT), jelölték régen egy hírnél, ha a történet, adat több forrásból nem igazolható - azonban a jövőre nézve, legyen szó egy kezelés mellékhatásáról vagy egy intézkedés bevalásáról, pragmatikailag nem tudunk ilyen megnyugtató rövidítéseket alkalmazni.

Az álhír elnevezésével is adódnak nehézségek. Az angol *fake news* a németben azért marad meg anglicizmusként (*die Fake News*), mert a fogalom használói szerint a *Falschmeldungen*, a *falsche Nachrichten* vagy a *Lügenmärchen* kifejezések nem pontosítják eléggé, hogy téves hírközlésről vagy szándékos félrevezetésről van-e szó. A fordítás nehézségei a franciában is megjelennek (Marie 2017), így itt is tartja magát az eredeti angol *fake news* megnevezés a *fausse information* vagy a *bobard* helyett (mellett). A magyarban viszonylag könnyen, szinte észrevétlenül fogadtuk el, hogy a fake news: álhír. Alig hallani, olvasni manapság szinonimájaként a *kacsát* - a *non testatum* jelzés rövidítéséből a németben „Ente”-vé váló, onnan átvett formát. Elképzelhető, hogy a nyelvérzék túl barátságosnak, ameliorálónak érzi ezt a szót az álhír helyett, mint ahogyan az is, hogy az álhír jelentőségét, vélt vagy valós befolyásoló erejét szimbolikusan csökkenti az állatnév.

Az álhíren, a szó jelentését tekintve, érthetjük, érthetnénk a promóciós PR-cikkeket, a példaszövegeket, amelyek a hírek műfaját tanítják, és nem valóban jelent hírek kivonatai. Érthetnénk rajta mindazokat a (képi vagy nyelvi) médiaszövegeket, amelyek kreált vagy álesemények tudósításai. *Pseudo-events* - ahogy Boorstin (1961/1992: 9–11) nevezi ezeket a történéseket. Az álesemény jellemzője, hogy nem spontán, a közreadhatóság szándékával jön létre, ennek megfelelően szerkesztett, érdekeltég fűződik hozzá, a megtörténte és igazságértéke megkérdőjelezhető. Áleseménynek tekinthető a sajtótájékoztató, egy épület ünnepélyes átadása vagy egy stratégiai céllal, az újságíró és a médium szakmai-tartalmi részvétele nélkül elkészült, fizetett interjú. Ha az álhír az álesemény médiaszövege, akkor egy intézmény stratégiai médiakommunikációja mindig álhíreket eredményez, tehát a hírtermés nem kis százalékát adhatják ezek a tartalmak (különös figyelemmel a később szóba kerülő hírhomogenizációra).

Mégsem álhírként tanítják a PR-cikket a szakkönyvekben és tanfolyamokon, hanem a cég, a brand, a szolgáltatás és termék iránti bizalomépítő eszközként. A közösségi média nagyvállalataitól sem követeli senki, hogy flaggelje, jelölje vagy használóival jelöltesse, ha egy sajtótájékoztatóról közölnék hírt. Mint ahogy történetileg igen kevés elemzés található arról, hogy a totális rendszerek médiájában a hír legtöbbször a propaganda stratégiai eszköze, így, a fenti logikát követve, áhír volt.

Ennek kapcsán érdemes megfontolni, hogy a hír kontextusát jelentő politikai-társadalmi rendszerek és a nem elsősorban az esemény tervezettsége határozza meg, hogy valami áhír-e vagy sem. Ezzel azt is feltételezzük, hogy demokráciában más a hír célja és fogadtatása, mint az autoritárius rendszerekben. Shoemaker (2006: 108) így írja le a különbséget:

A demokratikus társadalmakban a hírmédia célja nem az, hogy a világot mint olyat tükrözze, hanem hogy rávilágítson és a közönség figyelmét felhívja olyan problémákra és helyzetekre, amelyek megoldást kívánnak. [...] Alapvetően problémák uralják a hírtartalmakat, amelyek ezért természetük szerint rossz hírek lesznek. A pozitív vagy szokásos történések ritkán válnak hírré, mert ha a dolgok rendben vannak, nincs szükség külön figyelmet fordítani rájuk. [...] Habár a demokratikus kifejezés itt azt sugallná, hogy a problémák viszonylagos jelentőségéről nyílt folyamatban, sok egyén részvételével döntenek, valójában a híreket egy viszonylagos kisebbség formálja, akik a kormányzásban, a lobbikon keresztül az érdekcsoportokban, a PR-ben, reklámozásban részt vesznek (Shoemaker-Reese 1996). [...]

Az autoritárius rendszerekben a hírmédiának nem feladata a valóság tükrözése, sokkal inkább az, hogy azt a világot mutassa be, amelyet a hatalmon lévők valóságosnak tartanak. A hírmédia itt az állam fegyvere, amely segít fenntartani a hatalmat és megtanítani a közönségnek, hogy mely események, emberek és eszmék jutalmazhatók és büntethetők (Shoemaker 2006: 108).

Mint látjuk, eszerint a két rendszer hírei között nem a valósághűség vagy az igazság a megkülönböztető jegy. Hanem az, hogy a hír figyelmeztet-e vagy okít. Márpedig azok között a hírek között, amelyeket ma a közbeszédben áhírnek szokás nevezni, számos figyelmeztető, problémára felhívó tartalmút is találhatunk (Gentzkow-Allcott 2017).

A magyar áhír kifejezésünk tehát egyfajta elnézést implikál az egyébként sokszor szűrt, alakított, stratégiaileg formált szövegek irányában. Egyúttal meglehetősen óvatos abban, hogy hazugságot kiáltson, vagy pontos tartalmat kommunikáljon.

A fogalom további nyelvi-tartalmi problematizálásának itt határt szabva idézhetjük az amerikai elnökválasztási kampányban megjelenő álhírekkel foglalkozó Allcott–Gentzkow szerzőpáros (2017: 213) definícióját, mely szerint az álhír „olyan hírcikk, amely szándékait tekintve és igazolhatóan hamis, és amely olvasóit félrevezetheti”. A szándékosság és hamisság jellemzője érthető, de nem mindig igazolható. A két szerző sem méréssel igazolja a szándékosság meglétét, hanem az érdekeltséggel, vagyis azzal, hogy az adott álhírt közlő, megjelentető hírforrásnak érdekében állt a hírrel politikai véleményváltozást elérni. Figyelemreméltó például, hogy az álhírek szűk típusából kizárják a „becsületes tévedés”-nek nevezett olyan eseteket, mint amilyen a Time fehér házi tudósítójáé, Zeke Milleré, aki 2017 januárjában arról posztolt, hogy Trump elmozdította Martin Luther King Jr. bronzszobrát az ovális irodából. Kiderült, hogy a szobor maradt a helyén. A Time megvédte riporterét azzal, hogy az, felismerve hibáját, helyesbített, és elnézést kért (Miller/Time 2017). Feltételezhető tehát, hogy az álhír hiba marad, ha annak korrekciója megtörténik.

Ebből az is következik, hogy a szándékosság és az (ellentétesen) igazolhatóság az álhíresedés konjunktív feltételei, nem elegendő a szándék, és nem elegendő, ha kiderül az információról, hogy nem pontos vagy nem igaz. Ennek a konjunktivitásnak a teljesülése ugyanakkor igen nehezen mérhető, sokkal inkább feltételezhető egy adott médiahír esetében, így tehát a legtöbb esetben nem bizonyítható teljes körűen.

A szűk értelemben vett álhírek köréből nem csupán az imént taglalt 1) tévedést zárja ki Allcott–Gentzkow, hanem a 2) pletykákat, amelyek nem köthetők egy konkrét cikkhez, az 3) összeesküvés-elméleteket, mert az ezeket közreadók általában hisznek abban, amit kommunikálnak, 4) a szatírákat – a gúnyoros hírferdítéseket, amelyekről nem valószínű, hogy bárki elhiszi őket, 5) a politikusok hazug kijelentéseit és a 6) riportokat, amelyek félrevezetőek, de nem nyílt hazugságok (Allcott–Gentzkow 2017: 214). Mások (Johnson–Gluck 2016; Attkisson 2017; Zimdars 2017) a „tényleges” álhír mellé sorolják a gúnyiratot, a dekontextualizált információt, a ténynek beállított véleményt, az áltudományos híreket, az összeesküvés-elméleteket és az extrém elfogultságról tanúskodó bemutatást.

Az álhírek tipizálása, jellemzőinek összegyűjtése elsősorban nem tudományos célú. Az amerikai elnökválasztás végén és után a közösségimédia-szolgáltatókat nagy nyomás alá helyezte a fősodorba tartozó média és a közvélemény, hogy kezdjék meg az álhírek (mint például az olyan, milliós vagy ahhoz közeli megosztást produkáló híradások, mint hogy Ferenc pápa Trump hivatalos támogatója, vagy hogy a Hillary Clinton e-mail-botrányának kiszivárogtatásában érdekelt FBI-ügynököt holtan találták) szisztematikus szűrését, és akadályozzák meg terjedésüket. A Facebook meg is kezdte a munkát, európai partnerekkel is együttműködve, de számos akadállyal találkozott (Cerulus 2017). A szűréshez a laikus felhasználó

jelölésein túl olyan tartalomelemző elvekre és – emberi erőforrást egyelőre nem nélkülöző – algoritmusokra, eljárásokra van szükség, amelyek sem a megbízható médiumot, sem a nagyszámú megosztást nem tekintik automatikusan a tartalom igazságértékének.

Az álhírek típusai, jelölései

2017. június 22-én a CNN hírül adta, hogy a Szenátus belbiztonsági bizottsága vizsgálódik egy orosz befektető (Russian Direct Investment Fund) és Donald J. Trump egyik emberének (Anthony Scaramucci) kampányt érintő, pénzügyi célú találkozásával kapcsolatban. A médium egy szerkesztőségi helyreigazítással június 24-én visszavonta a cikket, és megvált három igen neves munkatársától arra hivatkozva, hogy tényfeltáró cikkük nem felelt meg a CNN sztenderdjeinek. Az ügy a TV Novosti nonprofit szervezethez tartozó, a Russia Today által újonnan indított álhír-leleplező oldal, a FakeCheck egyik kiemelt esete. A FakeCheck pedig a sokadik az álhírszűrő online opciók sorában, mint a Politifact, a Snopes.com, a FactCheck.org vagy a Washington Post Fact Checker. Nemcsak a média immunrendszere (vagy álhír-spinjei) bővül(nek) újabb védősejtekkel, neves amerikai egyetemek is támogatják az álhírek azonosítását. A Harvard könyvtára online nyitóoldalán közöl útmutatót arról, honnan ismerhetők fel az álhírek. A massachusettsi Merrimack College tanársegédje, Melissa Zimdars, az OpenSources.co. felületen, kommunikáció szakos hallgatói kedvéért és okítására dolgozta ki az azóta széles körben terjedő és élesen kritizált alapelveit arra vonatkozóan, hogyan tipizálhatók és jelölhetők az álhírek. Ezt használja fel, többek között az amerikai Cornell Egyetem (Cornell University 2017) és számos felsőoktatási intézmény az Egyesült Államokban. A Zimdars-féle jelölésrendszer (de leginkább az ahhoz kapcsolódó útmutató és lista a gyanús vagy álhírgyártó online oldalakról) 11 kategóriát állít fel. A jelölendő (taggelendő) között megkülönbözteti 1) a hazug hírt; 2) a gúnycikket, szatírárt; 3) a propagandisztikus dezinformációt; 4) a pletykát; 5) az összeesküvés-elméletet vagy elfogult spekulációt; 6) az elnyomó államok híreit; 7) a gyűlöletbeszédet; 8) a kattintásgyűjtő túlzásokat (amelyek információja igaz, de túlzóan tálalt); 9) a politikailag elfogult híreket; 10) a további ellenőrzést, megerősítést kívánó híradást és végül 11) a hiteles – az újságírás hagyományos és etikus normáinak eleget tevő – híreket, hírmédiumokat.

Az álhírek tudományos vizsgálata tehát még hiányos, értelmezésük elfogult (inkább jellemzőek a jobboldali médiumokra: Allcott–Gentzkow 2017; vagy a liberális adminisztrációra: Attkisson 2017), használatuk esetenként vitatható, nem következetes. Amennyiben azonban az álhírt nem merjük olyan egyszerűen definiálni, mint fentebb láttuk, és eltűnődünk azon, miként lehet meghatározásában

releváns a hír rituális felfogása, úgy érdemes – a teljesség igénye nélkül – körüljárni mindazokat a tényezőket, amelyek az álhír „szertartását” meghatározhatják és befolyásolhatják: így a kommunikáció és a hazugság összefüggését, az objektivitás ideológiáját, a hírfogyasztás, a hír-írásstudás és a hírmédia változásait.

Kommunikáció és hazugság

Úgy gondolni a kommunikációra, mint ami vagy igaz, vagy hamis, egyfelől nagyon megnyugtató, másfelől teljes mértékben téves. Feltehetően ez arra a kommunikációs utópiára vezethető vissza, amelyben „nincs félreértés, a szívek megnyílnak egymás előtt, és a kifejezést semmi nem korlátozza” (Peters 2012: 2). Az emberi kommunikációban nincs, nem lehetséges ilyen egyszerű különbségtétel igaz és hamis között, a kommunikatív viselkedés voltaképpen mindig egyfajta információmenedzsment annak érdekében, hogy a személy homlokzatának, identifikációinak, társas együttélésének, összetartozásának vagy különbözőségének dinamikái fennmaradjanak. A – nevezzük most így, bár minden elméleti megközelítés másként titulálja – *meztévesztés* az emberi kommunikáció természetes, esetenként szükséges velejárója, jellemzője. Azok a nyelvfilozófiai, pragmatikai együttműködési alapelvek (Grice 1989), amelyek előírják, hogy a kommunikáció igaz, releváns, kellően és mértékkel informatív, érthető és egyértelmű legyen, nem gyakorlati útmutatások a kommunikációs esemény megvalósításához. Sokkal inkább azt a nyelvfilozófiai megközelítést példázzák, amely a nyelvet az ember észszerű cselekvéseként tetelezi, és amely elsősorban a konverzáció logikáját kívánja modellálni, rámutatva a jelentés és mondás, a kifejezés és beleértés közti szakadékokra és áthidalásuk lehetőségére (Davies 2000).

A *személyközi meztévesztés* elméletének (Buller–Burgoon 1996, 2004) alapvetései leszögezik, hogy 1) a meztévesztés nem tér el a kommunikáció más formáitól abban a tekintetben, hogy az ember célorientált és adaptív lény, illetve hogy 1) az információ menedzselése a kommunikáció alapvető, szerves része. A kutatás által feltárt jelenségek egyik legfontosabbika, hogy a meztévesztő kommunikációnak éppúgy aktív részese a befogadó, mint a közlő. Kogníciója, érzelmi viszonyulása, azonosulása, gyanúi és visszajelzéseinek típusai jelentősen befolyásolják a meztévesztő interakció menetét. Néhány proposíciót kiemelve az elmélet által felállított közel húszból, megállapíthatjuk, hogy amennyiben a felek elérhetőek egymás számára (a kontextus interaktív), és a közlő-befogadó közti viszony pozitív, akkor a befogadó azt várja, hogy a közlő igazat mond. Ez az elvárás a közlőben csökkenti a motivációt arra, hogy meztévesztő kommunikációja felépített, stratégiai legyen. A befogadó akkor képes észrevenni vagy leleplezni a meztévesztést, ha annak kommunikációja eltér a megszokott mintáktól, ha a befogadó tisztában van az érintett témához

tartozó információkkal, és jó kritikai-dekódoló képessége van. Mivel az elmélet a személyközi viszonyokra vonatkozik, kevésbé használják fel a médiatartalmak esetében. Figyelembe véve azonban, hogy az online hírek kontextusa közösségi, tehát interaktív, illetve hogy a hír kibocsájtója és befogadója között személyközi jellegű kapcsolat alakulhat ki, nyilvánvalóan adódik a lehetőség, hogy a fenti megállapításokat a hírtartalomra, az álhíresedésre is vonatkoztassuk. E tekintetben a legfontosabb állítás az, hogy az álhír nem kizárólagosan kibocsátói jelenség, sokkal inkább interakciók eredménye, amelyekben az emberi kommunikáció igaz-hamis dichotómiától elszakadó, összetett természete, az emberi kapcsolatok valenciája is megmutatkozik. Nem kívánjuk azt állítani, hogy egy meg nem történt esemény megtörténtként való bemutatása nem szándékos megtévesztés vagy hazugság, csupán arra utalunk, hogy az üzenetek terjedésében az interaktív dinamikának is van jelentősége, a befogadóknak pedig képessége (vagy annak hiánya) és felelőssége.

A személyközi hazugságok elkülönítésében Paul Ekman (1985) a következő típusokat állította fel: 1) elrejtés (egy megtörtént eset elhallgatása); 2) meghamisítás (amikor az egyén mást mond, mint ami történt); 3) az igazság túlzó, ezért hihetetlen előadása (például ha valakit arról kérdeznak, csalt-e, mire azt válaszolja, hogy ő mindig csal, mást se csinált egész életében, csak csalt, már a születése is egy csalás volt); 4) a féligazság egészként való közlése (például ha valaki fülig szerelmes, és úgy nyilatkozik választottjáról, hogy „kedveli”); illetve 5) a téves következtetés levonására alkalmas információ (olyan bennfoglalások, amelyek nem igazolhatók). Burgoon és Buller (1997: 249) az utóbbi két évtizedben meghatározó felosztásokban három hazugságformát, a valótlanyságot, a homályosságot és az elrejtést (releváns információ visszatartását) nevezik meg. Amennyiben ezeket a típusokat összevetjük az álhírek osztályozásával, láthatjuk, hogy utóbbiak nem támaszkodtak a személyközi kutatásokra, de egyes kategóriákkal „újra felfedezik” a több évtizedes megállapításokat. Azt azonban nem vesszük figyelembe, amit valamennyi személyközi hazugság-kutató: a kontextus, az emberi viszonyok, a kapcsolatok valenciájának, a felek által történő értékelésének szempontjait és jelentőségét.

A hír szent

A hírközlésben az objektivitás koncepciója és elve, bár a társadalomtudományok felől állandó támadásnak van kitéve, tartja magát a professzionális újságírók körében, immár közel egy évszázada. A támadások, persze, jogosak: egy, az emberi kommunikációban nem létező és nem megvalósítható fogalomról van szó, amelynek fennmaradása az objektív empirizmus gondolatosságát tükrözi. Ugyanakkor lehetetlensége még nem ok arra, hogy ideológiaként vagy módszerként, az újságírás mai napig vallott mandátumaként is diszkreditáljuk. Normativitása mögött az

újságíróknak mint a közjót szolgáló, az igazságot felfedő szakembernek a szerepe áll, aki nem részt vesz, hanem elfogulatlanul ellenőriz, kutat, feltár. Az objektivitás a hírekben a nyers valósághoz való közelséget kívánja előírni és jellemezni, amely a bemutatásban a neutralitás, a hitelesség, az autentikusság módszereivel valósul meg. Mindhárom módszer tehát eljárás, amellyel az objektivitás elve kielégíthető és a hírben mint szociális konstrukcióban megvalósítható. A neutralitást a személyesség és személytelenség (szereplők vagy a stílus tekintetében, például érzelmesség, erős kifejezések, ún. kapcsolók kerülése) szembeállításával, a hitelességet az azonnalissággal, megéltséggel (lásd tudósítás), az autentikusságot a hír reprezentációjának terével és a források ellenőrzött sokféleségével képes előállítani (Fiske 1999). Az objektivitás az állampolgár szerző nélküli hangja – fogalmaz Fiske (1999: 288), felhívva a figyelmet a hírszövegben megnyilvánuló személytelenség hitelesítő és közössé tevő szerepére.

Az objektivitás azonban inkább norma, mint gyakorlat. Különösen abban a megváltozott médiaközegben, amelyet a digitalitás, a volumenében minden korábbtól eltérő hozzáférés, az interaktivitás (úgy is, mint részvétel, úgy is, mint véleményformálás, és úgy is, mint megosztás), a *prosumerism* (a fogyasztó és tartalom-előállító összeolvadása), a big data (az adatújságírás), a virtualitás, a személyre szabás és a tömeges együttműködés jellemez (Aczél 2014). Az új kommunikációs ökoszisztémában megváltozik az internet előtt már létező, a piacon meghatározó szerepet betöltő legacy média szerepe és tere, megnő a civil tartalom-előállítás és együttműködés potenciálja, a szerző helyett a sajátos hang válik meghatározó tényezővé, az olvasottság-nézetség-kattintás mellett pedig a megosztás és a kommentálás. Ezekben az új gyakorlatokban az objektivitást leginkább a hír rituális felfogásán belül: a kapcsoltág dinamikáiban, a hírtermelés és hírfogyasztás min-táiban és a hírelőállítás motivációiban érdemes újraértelmezni.

A hír fogy

„Szórol szóra megegyeznek” – mondhatjuk, amikor egy-egy leleplező online hír internetes átvételében-terjedésében az egyes megjelenések tartalmát, szövegezését vizsgáljuk. Az egyes portálok általában csak néhány sematikus szövegváltoztatást végeznek el, mielőtt közlik a hírt, például rövidítenek (elhagynak), egyszerűsítanak, szócseréket eszközölnek. Az anyagtalán digitális médiakommunikációban a hírek proliferációja mögött tehát nem tartalmi vagy nézőpont szerinti változatosság áll, éppen ellenkezőleg, egyfajta *hírhomogenizáció*. Boczkowski (2010) számos kutatási módszerrel (tartalomelemzés, etnográfia, mélyinterjú, terjedéskutatás) vizsgálta a hírek (online és print) közlését és fogyasztását. Rámutatott arra a tendenciára, amelynek során a médiumok hírei egyre inkább hasonlítanak egymásra mind téma-

választásuk, mind szelekciójuk, mind tartalmuk tekintetében. Ez a tendencia főként a hírműfaj közlésében és terjesztésében érvényesül, nem érinti a vélemény- vagy a szórakoztató médiatartalmakat. Argentín on- és offline médiumok hírérték-, hírszöveg- és hírközlési gyakorlatát négy év (1995, 2000, 2004, 2005) hírközlésében elemezve Boczkowski (2010) négy alapvető megállapításra jutott. Ezek szerint a nyomtatott és online hírközlő médiumok szelekciója, a prezentáció időzítését és hangsúlyait tekintve is egyre növekvő hasonlóságot mutat. Másodsorban a vezető hír kiválasztásában is nagy az egyezés mértéke. Harmadsorban az online portálok (Clarín.com, Lanacion.com) esetében a hírek megfogalmazása, szövegezése nagymértékben megegyezik. Negyedikként pedig azt bizonyította, hogy ez a három vonás a kemény, szerióz - bel- és külpolitikai, gazdasági - hírekre vonatkozik. Az ugyanis egyértelműen kiderült, hogy a sport- és szórakoztató vagy bűnügyi tartalmak esetében éppen ellenkezőleg, egyre sokfélebb a tematikus megoszlás (Boczkowski 2010: 142).

A szerióz, közéleti hírek homogenizációja, a hírek sokasodásával párhuzamosan mutatkozó egyformaság sem az újságírók, sem a hírfogyasztók számára nem kedvező folyamat. Egyfelől általános hírtartalmak jönnek létre, amelyek felhasználásából-terjesztéséből elvész a média őrktutya feladata (Starkman 2014). Másfelől a hírfogyasztó a szerkesztőségi elvektől függetlenül, maga keresi meg a változatoságot a sokasodásban. Bár a média tartalom-előállítói nyilvánvalóan egyre inkább érzékelik a hírfogyasztói preferenciákat, a fogyasztói igények és a szerkesztőségi elvárások közé szorulva hajlamosabbak inkább az utóbbiaknak megfelelni. A hírfogyasztó pedig úgy érzi, nem tud tenni ennek megváltozásáért, tehát inkább elfordul ezektől a hírektől (Boczkowski 2010: 143).

A „több közlés – kevesebb sztori” több mint egy évtizede ismert paradoxona nyilvánvalóan hiátust és ezzel teret is teremt a szerióz hírközlés változásának. A tartalomhibridizáció, az eltérés, a szelekció és megközelítés különbözősége eszköz lehet abban, hogy az egyébként leginkább munkaidejükben hírt fogyasztókat újra érdeklődővé tegye. A hírgyártásnak a saját rutin mechanizmusával és kényelmével való szembenézése is fontos összetevője lehet az álhírek térnyerését feltáró gondolkodásnak, vizsgálatnak.

A híregyformaság komplex jelenségéhez egy másik, hasonlóképpen eklatáns tendencia kapcsolódik. A hírkínálat és hírkereslet között megmutatkozó szakadék. Boczkowski és Mitchelstein 2013-ban jelentették meg nagyívű, több földrész és ország 15 vezető online hírmédiumainak elemzéséből származó eredményeiket (a kötetről magyar nyelven Gálik Mihály közölt recenziót, Gálik 2016). Ezekből minden kétséget kizáróan kiderült, hogy számottevő a divergencia az újságírók és szerkesztők tematikus választása és a hírfogyasztók témapreferenciái között - előbbiek a közéleti híreket (hírértékeket) sorolják a fontos, kitüntetett, nyitóhelyekre, a legolvasottabb cikkek viszont döntően nem ezek közül kerülnek ki. Ez egyfelől a médiumok napirend-kijelölő szerepét kérdőjelezheti meg. Másfelől kihívást jelent

annak a habituális szemléletnek (később marketingnek) a megkezdésére, amelyben a fogyasztói szokások és az ezekhez igazítható tartalmak megragadhatók. Mint az a vizsgálatból kiderült, a kínálat-kereslet eltérése nem függ politikai vagy helyi változóktól, vagyis egy médiumon belül és a médiumok összevetésének során is megmarad. Természetesen ezt nem kell felhívásként értelmezni arra, hogy a médiumok csökkentsék a közéleti tematikát, hiszen feltehető, hogy akkor még kevésbé találkozónának ilyen ügyekkel a hírfogyasztók. Arra azonban felhívja a figyelmet, hogy nincs értelme vitatni ezt a számottevő eltérést a közlés és a fogyasztás szokásai között (2013: 533–534), ami a hírérték és a hírszelekció folyamatainak újragondolásához vezet. A vizsgálat ugyanakkor eloszlatja azt a képzetet, mely szerint a hírek szerkezeti lágyulása, a történetmesélősebb feldolgozás csökkentené ezt a szakadékot – nem efelé vezethet tehát a hírszelekció és prominencia hasznos átgondolása. Valószínűbb, hogy a „journalism-centered” újságírásnak kell a „public-centered” irányba történő elmozdulás minőségi módozatait végiggondolnia.

Hogy a fentiek miképpen tükröződnek a hírfogyasztásban, annak változásaiban, azt tengerentúli és magyar adatokkal a következőkben tekintjük át.

A hírfogyasztó

A Pew Research Center 2016 januárja és márciusa között elvégzett, amerikai hírfogyasztókra vonatkozó kutatási jelentéséből (Pew 2016a) az alábbi eredmények relevánsak az általánosan érzékelhető trendek leírásában:

1. A nyomtatott média szerepe a hírfogyasztásban egyre csökken (a kutatás adatai alapján általában 20 százalékos), különösen a 18–29 év közötti fiatalok körében, akiknek csupán 5 százaléka szerzi a híret nyomtatott médiumból – ellentétben a 65 év felettekkel, akiknek mintegy 48 százaléka olvas hírt papíralapú újságban. Az online hírek fogyasztása viszont általánosságban eléri a 38 százalékot, amely közel kétszerese a fenti adatnak.
2. A hírfogyasztás általában a képernyőhöz kötődik, a hírek „nézői” túlnyomórészt a televíziót, a hírek „olvasói” a webet preferálják.
3. A megkérdezettek fele tartja magát lojálisnak a használt hírforráshoz, ugyanakkor 76 százalékuk nyilatkozott úgy, hogy rendszeresen visszatér egy-egy hírforráshoz.
4. A híret előállító szervezetekről az adatközlők 74 százaléka gondolja úgy, hogy az eseményeknek csupán egyik vagy másik oldalát mutatják be. Alig ötödük van azon a véleményen, hogy a hírelőállítók nem elfogultak. A személyes kapcsolatokból (család, barátok) származó híret általában ennél objektívebbnek tartják.

5. A felnőtt hírfogyasztók 62 százaléka a közösségi médiában fogyaszt híreket. Csupán mintegy 4 százalékuk bízik meg ezekben a hírekben teljesen vagy nagyon, szemben azzal a 18 vagy 24 százalékos aránnyal, amely a helyi vagy országos hírforrásokból származó tájékoztatáshoz viszonyul így.

A Pew jelentése többféle jelenségre hívja fel a figyelmet: egyrészt az interaktív média egyre növekvő jelentőségére a hírfogyasztásban, másrészt a hír igazságtartalmához és a hírforráshoz való eltérő bizalmi viszonyra, harmadrészt arra, hogy a fősodorba tartozó, professzionális média híreit is elfogultnak tartja a közönség.

A Kutatópont 2016. szeptember 1–15. között elvégzett felmérése (Kutatópont 2016) az amerikai eredményekhez hasonló megállapításokhoz vezetett. Ezek szerint a hazai felnőtt lakosság 65 százaléka használja az internetet. A közösségi-média-felületeken regisztrációval rendelkezők közel kétharmada olvas híreket, 60 százalékuk pedig havonta meg is osztja ezeket. Ez az adat azonban eltérő, ha a közéleti hírek olvasását és megosztását tekintjük. Ezek esetében ugyanis valamivel alacsonyabb az olvasottság (62%), és a vizsgált tartalmak közül (privát témák, bulvár hírek, közéleti hírek) a legkevésbé ezt osztják meg a megkérdezettek (27 százalékuk). A közösségi oldalakat használó online hírfogyasztók tipizálásánál a vizsgálat négy csoportot állapított meg, többek között aszerint, hogy többféle forrásból tájékozódnak-e, mennyire tartják hitelesnek és megbízhatónak a közösségi felületeken elérhető híreket, és mennyire aktívak a hírek keresésében. Ez alapján körvonalazták a „mérésékelték” (tudatos, ellenőrző információfogyasztók), „naivak” (megbízhatnak a közösségi média információiban, és nagyban támaszkodnak ezekre), „hírvadászok” (aktívan keresik a híreket a közösségi médiában) és „elutasítók” (nem a hírfogyasztásra használják a közösségi oldalakat, és nem találják hitelesnek azokat) csoportjait. A kutatás egyúttal azt is megerősítette, hogy a magyar hírfogyasztó számára – csakúgy, mint a tengerentúli adatközlők esetében – a legfontosabb hírforrás még mindig a televízió, amit a barátok, család, majd harmadikként az internet követ.

Az American Press Institute és az Associated Press-NORC Center for Public Affairs Research által elindított Media Insight Project keretében szintén 2016-ban készült kutatás. Ennek összefoglalója arról számol be, hogy a millenniuminak nevezett, most 18–34 évesek nemzedékének hírfogyasztása döntően eltér a korábbi generációkétól. Ez azonban nem jelenti azt, hogy ne fogyasztanának híreket, vagy ne érdekelné őket a közélet. 85 százalékuk számára ugyanis fontos, hogy ismerjék a híreket, több mint felük napi hírfogyasztó, és közel ennyien a szerióz, kemény híreknek is rendszeres követői. Ami azonban lényegesen eltérő szokásuk, hogy a híreket döntően a közösségi médiából szerzik (88 százalék), és nem más tevékenységektől elkülönítve fogyasztják, hanem annak a hozzáállásnak a részeként,

amely a világhoz való kapcsolatukat is meghatározza: a figyelmet megosztva a társas kapcsolatok, a problémamegoldás, a társas cselekvés lehetőségei és a szórakozás között. A komoly híreket csomagban, az életmóddal kapcsolatos sokféle tartalommal együtt fogadják be, és hírfogyasztásuk motivációja 74 százalékban a közéletiség, 63 százalékban a problémamegoldás és 67 százalékban a társas kapcsolatban a tematizálás. Fontos számukra a hírek társas kontextualizációja, vagyis hogy a közösség tagjainak ajánlásával, az adott közösség vagy hálózat részeként fogadják be a híreket. Ez a kontextus (a közösségi média felületei) egyúttal lehetővé teszi a szembenálló nézőpontok megjelenését is és így a sajátjukétól eltérő vélemény megismerését – ami némiképp ellentmond a *filter bubble* vagy az *echo chambers* néven leírt, a fogyasztót közössége és a szolgáltató által saját, homogén érték- és érdeklődésvilágába bezáró állapotnak (Pariser 2011). A jelentés szerint a millenniumi nemzedék idősebbjei aktív hírkeresők, míg fiatalabbjai inkább hagyják, hogy a hírek találjanak rájuk, ez utóbbi a személyre szabott (web 3.0) média korában egyre hatékonyabban megvalósítható.

A Media Insight project meglehetősen bizakodóan közölt eredményeit jelentősen árnyalja a Stanford Egyetemen a „The Cornerstone of Civic Online Reasoning” címmel 2016. november 22-én véglegetett kutatási projekt jelentése (Wineburg-McGrew-Breakstone-Ortega 2016). A közép- és főiskolás/egyetemista korosztályban elvégzett vizsgálat ugyanis feltárta, hogy a fiatalok hír-írástudása (news literacy) igen alacsony és sebezhető. A fizetett PR-cikkeket többségük valódi híreknek tekinti, a képpel együtt járó hírközlést, legyen a kép adott esetben irreleváns, általában hitelesnek gondolják, csak mintegy ötödük képes arra, hogy egy multimedialis hírben felvesse a relevancia (kép – szöveg összefüggése, kizárólagosága, kép forrása stb.) tényezőinek fontosságát. A tweetben közölt információk forrásazonosítása, a tweetek politikai kötődésének felismerése kétharmaduknak okozott nehézséget. Mindez arra mutat, hogy az információs harcban duzzadó és egyre polarizált hírvilágban a (fiatal) egyén inkább elmerül, mintsem a biztonságos úton haladna.

A hírszerkesztő foggy

A Pew Research Center 2016-os felmérése (Pew 2016b), ezúttal a hírmédia állapotáról, azt jelzi, hogy a 2008-as gazdasági válsággal elinduló, az újságokat érintő recesszió tovább folytatódik. A szerkesztőségek egyre kisebbek, egyre kevesebb pénzből működnek. A Hírszerkesztők Amerikai Társasága (American Society of News Editors) 2015 júliusában napvilágot látott foglalkoztatási adatai (ASNE 2015) szerint a professzionális szerkesztő és újságíró alkalmazottak száma csak 2014-ről 2015-re 10,4 százalékkal, 33.900 főre csökkent az összesen 1400 amerikai napi-

lapnál. Ez a korábbi adatokhoz képest egy év alatt 3800 szerkesztőségi állás megszűnését jelzi. A szűkülés leginkább a napi 5000 és 250.000 közötti példányszámmal megjelenő lapok humán erőforrását érinti. Az 5000 alatti és a 250.000 feletti lapoknál az adott időszakban növekedés mutatkozott.

Az ausztrál Fairfax Media 2017 májusában e-mailben közölte a két legnagyobb ausztrál hírmédium, a *The Sidney Morning Herald* és a *The Age* munkatársaival (és kilátásba helyezték a *Financial Review*-nál is), hogy 30 millió ausztrál dollárral, a szerkesztőségi költségek egynegyedével kell megkurtítania a büdzséjét, ami 125 állás megszűnésével járhat. Az információ hatására az újságírók, szerkesztők egyhetes sztrájkba kezdtek a leépítések megakadályozása érdekében. A tekintélyes, a piacon mintegy 150 éve működő lapokat a digitális hírközlés térhódítása mellett a reklámozóktól származó bevétel radikális csökkenése – és döntően olyan online hír/információs szolgáltatókhoz vándorlása, mint a Google vagy a Facebook (eMarketer 2017; PwC 2017) – is érzékenyen érintette, csakúgy, mint észak-amerikai vagy európai társaikat. Szinte ugyanekkor a másik nagy ausztrál médium, a Rupert Murdoch tulajdonába tartozó *The News Corp Australia* 70 fotós elbocsátását jelentette be, miután előző év végén több 10 újságírójától és szerkesztőjétől már megvált. Tette mindezt a 2017-es év második negyedében termelődő, 287 millió dolláros veszteségére és egy új, kiszervezéssel működő modellre hivatkozva. 2017. június végén a *The New York Times* több száz dolgozója tüntetett azért a 100 olvasószerkesztőért, akiktől a vezetőség a szerkesztőségek átszervezése címén meg kíván válni. Az olvasószerkesztők által vezető szerkesztőnek és menedzsernek írt levélben a döntés kapcsán az újság hitelességének és tekintélyének elvesztésére figyelmeztették a felelősöket. A lap eddigi szerkesztőségi eljárásai szerint egy anyag akár öt szerkesztő (olvasószerkesztő) kezén-szemén is átment a megjelenésig. A gyorsuló hírversenyben azonban ezek a jelentős időt-energiát igénylő fokozatok nem vagy csak csökkentve megőrizhetők.

A Melbourne-i Egyetemnek az újságírás előmozdítására létesített központjában (Center for Advancing Journalism, CAJ) 2015–2016 között folyt az a projekt (CAJ 2016), amely – válaszként a vonatkozó kutatások hiányára – az újságírás társadalmi hatásait vizsgálta, *Civic Impact of Journalism* címmel. Az empirikus kutatás módszeréről és eredményeiről Margaret Simons közölt cikket 2017. május 29-én, a *The Guardian Australia* felületén (Simons 2017). A vizsgálat kimenetét tömören így foglalta össze: „Az eredmények végül is azt bizonyítják, hogy nem az oknyomozó újságírás van leginkább veszélyben. A hagyományos média megvédte a műfajt, a médiaüzlet új szereplői pedig hajlandóak áldozni rá. Sokkal inkább a híradás típusú, a parlamenti, bírósági, önkormányzati döntésekről tájékoztató, szenzáció- és izgalommentes újságírás üresedett ki és tűnt el.” Tehát az az aprómunka, amely az újságírót szenttelenül közölni, tudósítani is megtanította. A kutatás kérdésfeltevésére adott teljes válasz majd a rövidesen megjelenő kötetben várható. Ha

várható. Egyelőre az biztos, hogy a hírek termelődését, fogyasztását és a hírmédia változásait illető, inkább feltételezéseken alapuló tudományos vagy szakmai érvek egy-egy új kutatási eredmény fényében gyakran szorulnak revízióra.

Összefoglalás

Az álhírek problémája ugyan nem új keletű, de korunkban aktuálissá váló kérdés. A közéleti vitákban, véleménycikkekben, az egyes társadalmi-politikai-ideológiai hatóerők csökkenésében vagy növekedésében – legfőképp ezek értékelésében – minden bizonnyal kitüntetett szerepük van. Úgy tűnik, használói sikerrel tematizálták a globális szeriöz média fordulatérzékelésének stresszoldójaként és, persze, vitakapcsolóként. Az azonban vitatható, hogy tekinthetjük-e a kifejezést tudományos terminusnak, és ha mégis, milyen paradigmá(k)ban érdemes a jelenséget elemezni.

A jelen kommentár arra tett javaslatot, hogy az álhírek felfogásában a rituális kommunikációdefiníciót érvényesítsük, és ennek keretében a hírközlés átformálódó „szertartásait”, szertartáselemeit is megvizsgáljuk. Nem volt cél, hogy a hazugságot mentsük vagy tagadjuk, de az sem, hogy a hazugságot mint könnyen azonosítható emberi kommunikációs cselekvést tételezzük. Az áttekintés során megmutatkozott, hogy az álhírek köre épülő diskurzusok még nem reflektálnak eléggé a személyközi kommunikáció és a hazugság összefüggésének eddigi kutatásaira. Kiderült az is, hogy a változó média- és kommunikációs kultúra egyre nagyobb kihívást jelent a normatív újságírói elvek mentén működő szerkesztői munka és főként az újságíró szakma szembenézése számára, különös tekintettel a tematizációs szakadékokra és a hírközlő és fogyasztó közti bizalomra. Nyilvánvaló, hogy a közösségi médiumok hírforrásként való működése a hírfogyasztásnak egy eddig kevésbé elemzett, de meglehetősen ősi, közösségi modelljét hozza vissza – ennek mélyebb és specifikusabb feltárása az álhírek tudományos értékeléséhez is közelebb vezethet. Különösen akkor, ha nem csak az adatoknak, a méréseknek, a nagy számoknak hiszünk. A netnográfia, az internetes etnográfia módszere ezeknél alkalmasabb lehet arra, hogy az álhírek létrejöttéről, életéről, terjedéséről és társas-kulturális hatásáról többet tudjunk meg. Mert addig minden gyors ítélet inkább spekuláció. És az, mint tudjuk, az álhír egyik típusa.

Irodalom

- Abélès, Marc 2007: *Az állam antropológiája*. Budapest: Századvég.
- Aczél Petra 2014: Az új. In: Lányi András – László Miklós (szerk.): *Se vele, se nélküle? Tanulmányok a médiáról*. Budapest: Wolters Kluwer. 15–31.
- Allcott, Hunt – Gentzkow, Matthew 2017: Social Media and Fake News in the 2016 Election. *Journal of Economic Perspectives* 31/2: 211–236.
- Andok Mónika 2013: *A hírek története*. Budapest: L'Harmattan.
- Attkisson, Sharyl 2017: *The Smear. How Shady Political Operatives and Fake News Control What You See, What You Think, and How You Vote*. New York: HarperCollins.
- Boczkowski, Pablo J. – Mitchelstein, Eugenia 2013: *The News Gap. When the Information Preferences of the Media and the Public Diverge*. Kindle edition. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Boczkowski, Pablo J. 2010: *News at Work. Imitation in an Age of Information Abundance*. Chicago: University of Chicago Press.
- Boorstin, Daniel J. 1961/1992: *The Image. A Guide to Pseudo Events in America*. New York: Vintage Books.
- Briggs, Asa – Burke, Peter 2004: *A média társadalomtörténete*. Budapest: Napvilág Kiadó.
- Buller, David B. – Burgoon, Judee K. 1996: Interpersonal Deception Theory. *Communication Theory* 6: 203–242.
- Burgoon, Judee K. – Buller, David B. 2004: Interpersonal Deception Theory. In: Seiter, John S. – Gass, Robert H. (eds.): *Perspectives on Persuasion, Social Influence and Compliance Gaining*. Boston: Allyn and Bacon. 239–264.
- Carey, James W. 2003: A kommunikáció kulturális megközelítése. In: Kondor Zsuzsanna – Fábri György (szerk.): *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai*. Budapest: Századvég. 252–270.
- Cornell University 2017: *Evaluating News Sources*. <http://guides.library.cornell.edu/c.php?g=620317&p=4433966> [2017. 07. 20.]
- Davies, Bethan 2000: Grice's Cooperative Principle: Getting the Meaning Across. *Leeds Working Papers in Linguistics* 8: 1–26.
- Ekman, Paul 1985: *Telling Lies*. New York: Norton.
- Gadamer, Hans-Georg 1993: *Wahrheit und Methode. Gesammelte Werke. Band 2*. Tübingen: J. C. B. Mohr.
- Gálik Mihály 2016: A hátsó sorból. *Információs Társadalom* XVI/4: 94–100.
- Galtung, Johan – Ruge, Mari H. 2007: A hírek strukturálása és szelektálása. In: Angelusz Róbert – Tardos Róbert – Terestyéni Tamás (szerk.): *Média, nyilvánosság, közvélemény*. Budapest: Gondolat. 48–56.
- Grice, Paul H. 1989: *Studies in the Ways of Words*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Harriss, Julian – Leiter, Kelly – Johnson, Stanley 1999: *The Complete Reporter. Fundamentals of News Gathering, Writing, and Editing*. New York: Pearson.
- Jensen, Klaus Bruhn 1999: Knowledge as Received. A Project on Audience Uses of Television News in World Cultures. In: Gripsrud, Jostein (ed.): *Television and Common Knowledge*. London – New York: Routledge.
- Johnson, John H. – Gluck, Mike 2016: *Everydata. The Misinformation Hidden in the Little Data You Consume Every Day*. New York: Bibliomotion.

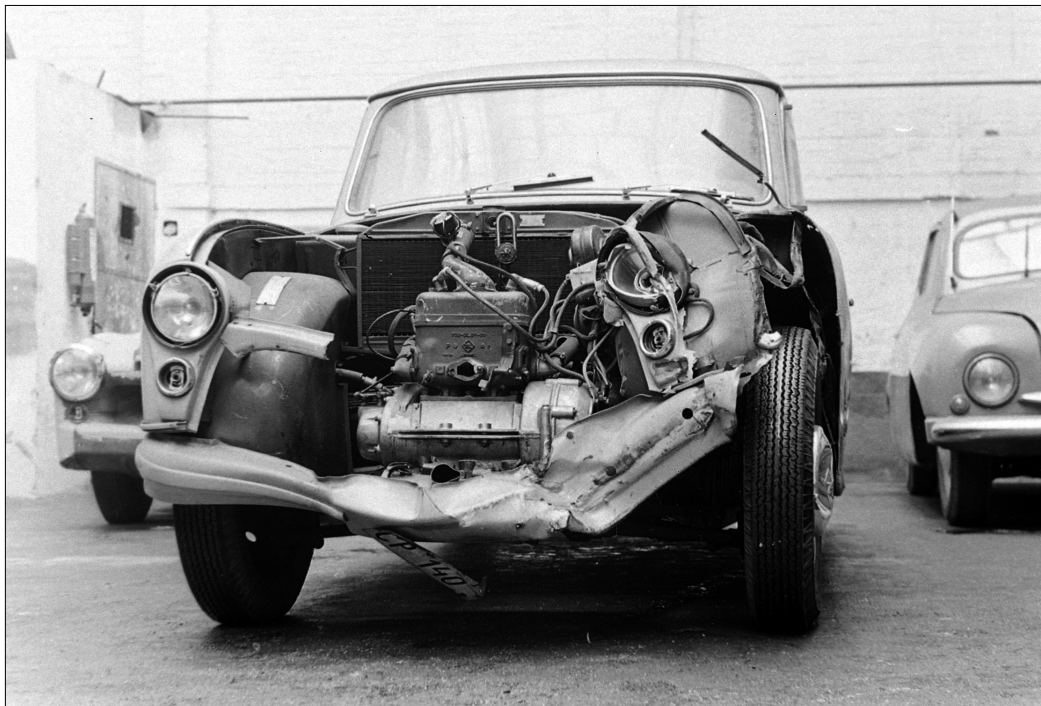
- Jonson, Ben 1905: *The Staple of News*. Transl. De Winter. Yale Studies in English. New York: Henry Holt and Company. <https://archive.org/details/stapleofnews00jonsuoft> [2017. 07. 20.]
- Kovach, Bill – Rosenstiel, Tom 2011: *Blur. How to Know What's True in the Age of Information Overload*. New York: Bloomsbury.
- Lakoff, George 2002: *Moral Politics. How Liberals and Conservatives Think*. Chicago: University of Chicago Press.
- McQuail, Denis 2003: *A tömegkommunikáció elmélete*. Budapest: Osiris.
- Pariser, Eli 2011: *The Filter Bubble. How the New Personalized Web is Changing What We Read and How We Think*. New York: Penguin.
- Peters, John Durham 2001: *Speaking into the Air. A History of the Idea of Communication*. Chicago: University of Chicago Press.
- Richards, Ivor A. – Ogden, Charles K. 1923: *The Meaning of Meaning: A Study of the Influence of Language upon Thought and of the Science of Symbolism*. New York: The Harvest.
- Shoemaker, Pamela J. – Reese, Stephen D. 1996: *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. New York: Longman.
- Shoemaker, Pamela J. 2006: News and Newsworthiness: A Commentary. *Communications* 31: 105-111.
- Starkman, Dean 2014: *The Watchdog That Didn't Bark: The Financial Crisis and the Disappearance of Investigative Journalism*. New York: Columbia University Press.
- Zimdars, Melissa 2017: *OpenSources.co*. <http://www.opensources.co/>

Publicisztikák és kutatások

- ASNE 2015 census. <http://asne.org/content.asp?contentid=415> [2017. 07. 20.]
- CAJ 2016. Civic Impact of Journalism. <http://arts.unimelb.edu.au/caj/research/research-projects> [2017. 07. 20.]
- Cerulus, Laurens 2017: Germany's anti-fake news lab yields mixed results. *Politico*, 2017. 07. 17. <http://www.politico.eu/article/fake-news-germany-elections-facebook-mark-zuckerberg-correctiv/> [2017. 07. 20.]
- eMarketer 2017. <https://www.emarketer.com/Article/Google-Facebook-Increase-Their-Grip-on-Digital-Ad-Market/1015417> [2017. 07. 20.]
- Gibbs, Nancy 2017: A Note to Our Readers. *Time*, 2017. 01. 24. <http://time.com/4645541/donald-trump-white-house-oval-office/> [2017. 07. 20.]
- Kutatópont 2016. <http://24.hu/media/2016/10/12/leginkabb-tevebol-tajekozodik-a-magyar-de-no-a-kozossegi-media-szerepe/>, <http://kutatopont.hu/szolgaltatasok/mediakutatas/> [2017. 07. 20.]
- Marie, Jérémie 2017: Mais au fait, comment traduire "fake news" en français? *Télérama*, 2017. 03. 29. <http://www.telerama.fr/medias/mais-au-fait-comment-traduire-fake-news-en-francais,156068.php> [2017. 07. 20.]
- Media Insight Project 2016. <https://www.americanpressinstitute.org/publications/reports/survey-research/millennials-news/> [2017. 07. 20.]
- Pew Research Center 2016a. *The Modern News Consumer*. <http://www.journalism.org/2016/07/07/the-modern-news-consumer/> [2017. 07. 20.]
- Pew Research Center 2016b. *The State of News Media 2016*. <http://www.pewresearch.org/fact-tank/2016/06/15/state-of-the-news-media-2016-key-takeaways/> [2017. 07. 20.]

- PwC 2017. <https://www.pwc.com/gx/en/entertainment-media/pdf/outlook-2017-curtain-up.pdf> [2017. 07. 20.]
- Simons, Margaret 2017: Trump, fake news, and shrinking newsrooms: does journalism still matter in 2017? *The Guardian Australia*, 2017. 05. 29. <https://www.theguardian.com/media/2017/may/29/trump-fake-news-and-shrinking-newsrooms-does-journalism-still-matter-in-2017> [2017. 07. 20.]
- W1 = http://index.hu/tech/hoax/2014/03/27/megtalaltak_attila_sirjat/ [2017. 07. 20.]
- Wineburg, Sam - McGrew, Sarah - Breakstone, Joel - Ortega, Teresa 2016. *Evaluating Information: The Cornerstone of Civic Online Reasoning*. Stanford Digital Repository. <http://purl.stanford.edu/fv751yt5934> [2017. 07. 20.]

1959, karambolos Zwickau P 70-es típusú személygépkocsi a műszaki vizsgálaton.
© Fortepan/Szent-Tamási Mihály

Szvetelszky Zsuzsanna

Közösségi kételyek

Az iskolai osztályok fele figyelemhiányban szenved. A szem gyakori forgatása kancsal-ságot okozhat. Teliholdkor több gyerek születik, mint más holdállások idején. Minél gyakrabban vágatjuk le a hajunkat, annál gyorsabban nő. A szemárvány elleni oltás veszélyes, mert agykárosodáshoz vezethet.

Werner Bartens német orvos, ismeretterjesztő szakíró könyvében (2006) több száz oldalon keresztül sorolja és cáfolja azokat a tévhiteket, amelyek legtöbbjét ma is sokan vélik tudományosan megalapozottnak a laikusok közül – egyszerűen azért, mert az adott hiedelem hosszú ideje széles körben elterjedt, és be is ágyazódott a csoport gondolkodásába és interperszonális kommunikációjába. Hogy a téves nézetek terjedése nem mai jelenség – s hogy a befolyásolási szándék azonosítása már évszázadokkal ezelőtt is lehetséges volt –, azt Voltaire szavai bizonyítják: „Nem szeretem azt a kuruzslót, aki el akarja hitetni velem, hogy beteg vagyok, azért, hogy eladja nekem a pirulát” (W2).

Nem csak a gyógyászat és a kereskedelem kapcsolatának megértéséről van azonban itt szó. Napjainkban a bizalom és a gyanakvás kollektív – mezo- és makroszintű – átstrukturálódásának lehetünk a tanúi, elsősorban az internetes közösségi oldalak tartalmi miatt. A közösségi gyanú adaptív válasz a hírközlésben és a tájékoztatásban bekövetkező mennyiségi ugrásra, amely egyfelől az évtizedekkel korábbiakhoz képest nagyságrendekkel megnövekedett híranyagot jelent, másfelől a személyes hírfogyasztási kapacitás növekedését is. Amikor a megkérdőjelezhető igazságtartalmú hírek száma túl nagy lesz, akkor az eddig megbízható támogató eszköznek tekintett *collaborative filtering* eredményessége is csökken. A mikroszint a személyes kapcsolatok miatt azért nem tartozik ide, mert bizonyos esetekben

megnövekszik a közvetlen kapcsolatok jelentősége is: vagyis a megbízható személyes ismerős adott esetben márkázott csatornának számít.

Korunk divatos kifejezését, az angol *fake news* fogalmát a köznyelv hamar a - gyorsan és jól terjedő - *kamuhír* bélyeggel látta el. A kamuhír fogalma mások megtévesztéséről szól. Nézzük meg, hogy a sikeres terjedés és beágyazódás legelső - nulladik lépéséről - mit érdemes tudni: hogyan zajlik önmagunk és csoportunk, társaink megtévesztése?

Timur Kuran évtizedek óta ismert és napjainkban különösen aktuális fogalma (Kuran 1987, 1997), a *preference falsification* a kortárs nyelvezettel álpreferenciának vagy akár kamupreferenciának is fordítható lenne. Az amerikai közgazdász-politológus elmélete azt mutatja be, hogy a híreket befogadók hogyan hamisítják meg önnön preferenciáikat, hogyan nyomják el véleményüket az észlelt társadalmi nyomás következtében, mindenekelőtt a véleménynyilvánítástól való félelem miatt. A preferenciahamisítás lényege, hogy az egyén társadalmilag elfogadhatónak vélt preferenciát részesít előnyben akkor is, ha az eltér saját valódi választásától. Az egyéni preferenciahamisítások kölcsönhatásai hatalmas társadalmi és politikai következményekkel járnak, hiszen mindenki, aki rejti és takarja elégedetlenségét (és az elégedetlenséget megalapozó tudását), az mások számára is megnehezíti az elégedetlenség kifejezését. Az egyéni bázisról induló folyamat közösségi, majd társadalmi szinten zajló kumulálódása a közbeszédben terjedő ismeretek visszatorzulásához vagy torzulásához vezet. Ha ez „kellően” hosszú ideig tart, akkor a közösség rugalmasságát, a változtatás iránti képességét is elsorvasztja, gyöngíti.

A kurani elmélet aktuális értelmezését szolgálhatja Elisabeth Noelle-Neumann német szociológus *hallgatási spirál* fogalma. A Noelle-Neumann munkájában (1974, 1980) kifejtett gondolatmenet alapja az a választási tapasztalat, hogy egy-egy tábor nagyságának és erejének a percepciója döntő mértékben befolyásolhatja a politikai győzelmet. A nagy támogatottságot észlelők hangosabbak lesznek, a magukat kisebbségnek érzők pedig elhalkulnak, bizonytalanok válnak. A folyamat oda vezet, hogy mindkét oldal másnak látszik, mint amilyen valójában, a halkabbak közül pedig - elsősorban az elbizonytalanodók - mind többen csatlakoznak a győztesnek vélt táborához. Ahogy Steinbeck írja: „Az emberek szeretik, ha valahova tartozunk, lehetőleg oda, ahova ők” (W3). Az átállással csökkenthető az elszigetelődéstől való félelem, megtakaríthatók a kritikai gondolkodásra szánt források, a saját egyéni vélemény megváltoztatásával pedig ezzel egyidejűleg a biztonságérzet is növelhető: az elterjedt véleményt kinyilvánító egyén nagyobb eséllyel kerül olyan helyzetbe, ahol a többiektől megerősítést kap.

Kuran és Noelle-Neumann is ugyanarról a komplex szociálpszichológiai jelenségről ír: a képmutatás társas, közösségi megnyilvánulásairól. Nézzük meg, milyen pontról indul a folyamat, amelyet bizonyos környezeti adottságok hullámmá növelhetnek!

Egy természetes, heterogén emberi csoport tagjai a kisebb-nagyobb vétségek, konfliktusok, botrányok mint normaszegések terjesztésén keresztül folyamatosan fenntartják a normatív igényeket, s újrafogalmazzák/felülírják a csoport ideáljait, eszményeit. Ezek egy része gyakorlatilag betarthatatlan: sok esetben éppen a csoport mindennapi szabályait kellene megszegni a teljesítésükhöz, pontosan úgy, mint a szankcionált normaszegéseknél. *Quod licet Iovi, non licet bovi*: a csoport az adottságok, feltételek, lehetőségek, körülmények relativizálásával, konszenzusteremtő viszonypontok alkotásával folytonos és direkt módon ad visszajelzést arról, kinél mi fogadható el legitim vétségként, a normaszegés normájának részeként. Hogy ebből miképpen lehet egyensúly, arra már a Biblia is ad útmutatást: „Ne ítéljetek, hogy ne ítéltessetek! Mert amilyen ítélettel ítélték, olyannal fogtok megítéltetni; és amilyen mértékkel mértek, nektek is olyannal mérnek majd. Miért nézed a szálkát a testvéred szemében, a saját szemedben pedig még a gerendát sem veszed észre? Vagy hogyan mondhatod testvérednek: Hadd vegyem ki a szálkát a szemedből! – miközben ott a gerenda a saját szemedben? Képmutató, vedd ki előbb saját szemedből a gerendát, és akkor majd jól fogsz látni ahhoz, hogy kivehesd testvéred szeméből a szálkát” (Máté evangéliuma, 7,1-5).

A gerenda és a szálka felismerését és azonosítását is jelentős mértékben optimalizálja a társas környezet monitorozása. A környezet monitorozása azonban kockázatos, és a kockázat feszültséggel jár. Jól szemlélteti ezt a Szókratészről szóló anekdota:

A filozófus egy nap egy ismerőseivel futott össze az utcán, aki azt mondta:
– Szókratész, akarod tudni, hogy mit hallottam a legjobb barátodról?
– Várj egy pillanatot! – válaszolt Szókratész. – Mielőtt bármit mondanál, szeretném, ha megfelelnél három kérdésre. Ezt hívják a tripla szűrőnek. Az első szűrő az igazság. Teljesen megbizonyosodtál arról, hogy amit mondani akarsz, az igaz?
– Nem – válaszolta az ember. – Éppenséggel csak hallottam róla, és...
– Rendben, szóval nem igazán vagy biztos benne, hogy igaz-e vagy sem. Most próbáljuk meg a második szűrőt, a jóság szűrőjét: az, amit mondani akarsz a barátomról, valami jó dolog?
– Nem, épp ellenkezőleg...
– Szóval – folytatta Szókratész –, valami rosszat akarsz mondani róla, de nem vagy benne biztos, hogy igaz. Semmi baj, a harmadik szűrő még hátravan: a hasznosság. Amit mondani akarsz a barátomról, az hasznos lesz nekem?
– Nem igazán.
– Nos – vont a következtetést Szókratész –, ha mondani akarsz nekem valamit, ami nem igaz, nem jó és nem is hasznos, miért mondanád el egyáltalán?

A környezet monitorozásának kockázatából fakadó feszültség forrása kétféle lehet: ha az egyén mást mond, mint amit csinál (illetve mást mond, mint amit gondol), vagy ha mást mond, mint a többiek. Vagyis ha az adott egyén külső és belső állapota eltér, illetve ha véleménye az ismerőseinek, a társainak a véleményétől is eltér.

A feszültséget nem szeretjük, a feszült kapcsolatokat sem. A feszültség feloldásának egyik módja, ha a külső állapot megváltoztatja a belsőt: az internalizáció. A másik lehetőség, ha a belső állapot változtatja meg a külsőt: az externalizáció. A monitorozás költségét az egyén csökkentheti, például elmesélve és megtudakolva azt, hogy mások mennyire képmutatóak. E „mások” vagy a közösség jó hírben álló tagjai, vagy a másik egyén, a befogadó számára feltehetőleg fontos, nagy jelentőséggel bíró tagok.

A monitorozás célja, hogy megtudjuk: ki mit gondol. Aki gondolkodásában távol áll a monitorozó egyéntől, azt annál inkább távolítani is akarja az egyén, aki pedig közelebb, azt esetleg még közelebb hozni – ápolni és építeni a vele való kapcsolatot. Kérdés, mennyire zavar egy adott embert, ha mást mond, mint amit csinál – és mennyire zavarja az, ha mást mond, mint a többiek. Vagyis inkább magával van konfliktusban, vagy másokkal? Mennyire lesz tartós állapot a képmutatása, amikor mást mond, mint amit csinál?

Ha a fentieket továbbgondoljuk, a közösségre, csoportra, társadalomra vonatkozó kérdéseket is feltehetünk. Mitől terjed el egy adott vélemény? Mennyire kifizetődő a monitorozás? Hányszor kerül valaki konfliktusba másokkal és magával ahhoz, hogy hatékonyan monitorozzon? A monitorozás költséges: az ember előhozakodik valamivel – vallomást tesz magával kapcsolatban egy normaszegésről –, és emiatt vagy lenézik, vagy könnyen megalázó helyzetbe kerülhet. Jóllehet az előhozakodás egyfajta provokáció is, s noha költséges, a monitorozás mindazonáltal hasznos is. Az ember egyfelől tudásra tesz szert másokkal kapcsolatban, másfelől ezzel a tudással csökkentheti a további monitorozások költségeit.

Az első monitorozás mindig veszélyes, sőt, a monitorozás jó ideig egyáltalán nem is éri meg. Az egyén a tudás megszerzése miatt végzi a monitorozást, majd a megszerzett tudás birtokában finomít és optimalizál. Eltérő módokon és mértékben monitorozunk: függ a személyiségünktől, az adott helyzettől, a társadalmi környezettől és számos más feltételtől is. A megszerzett információ birtokában az egyén kommunikációja hatékonyabb lesz: ez a hasznosság, a kommunikáció költségének a csökkenése. Az egyén haszna pedig az, hogy megtudhatja: kinek a társaságában viselkedhet biztonságosan.

Az ember akkor jár rosszul a kommunikáció során, amikor nem válaszolhatja azt, amit szeretne; nem viselkedhet úgy, ahogy szeretne; nem tudja, mit kellene válaszolnia, vagy hogyan kellene viselkednie. Azért beszélgetünk, hogy összehangoljuk a normáinkat. Amikor két ember kommunikál, ez mindkettejük számára hasznos, ám a kérdés a beszélgetéseikből származó benyomások, tapasztalatok

összegződése. Vagyis: mennyire szavahihető valaki? Milyen a híre? Vagy: mennyire szavahihető az utolsó megszólalása? Az információnak önmagában nincs értéke, csak a kommunikáció által lesz: minden információ személyre szabott – miközben a teljes rendszer pillanatnyi állapotától is függ a „kifizetés”. A monitorozás helyzete attól aszimmetrikus, hogy valakinek el kell kezdenie – és aki elkezd, az bizony kockáztat. Az előhozakodás ugyanis többnyire rákérdezős történik, és nem igaz, hogy kérdezni ingyen van. Aki kérdez, már a kérdésével elárul magáról valamit.

Ám az egyén önmagával is konfliktusba kerülhet, nem csak a környezetével. Normákból is egyre több van: a technológia, a népességrobbanás, a társadalmi, gazdasági, politikai változások generálják az újakat. A normaszegés pedig „frissíti”, aktualizálja őket, hiszen számtalan ütközés, fennakadás lenne, ha minden norma mindig be lenne tartva. A különböző diverzitások is új és új sokféleséget hoznak létre. A normaszegés egyfajta lépték, amely biztosítja, hogy a *top-down* irányítás kanonizációval követhesse a *bottom-up* változásokat. Ha nem lenne normaszegés, kihalna az emberiség, elpusztulna az élet: a kultúra evolúcióját is a normaszegés biztosítja. A rendszer egésze lesz flexibilisebb, többféle választ ad egy problémára, és ezzel megnő annak a valószínűsége, hogy jó választ ad rá.

Nem mindig a vélemény elterjedéséről és eltűnéséről beszélhetünk, hanem az egyének külső rétegében való eltűnéséről. A terjedést az is befolyásolja, hogy a hálózatban kinek a képmutatása bír a legnagyobb hatással. A külvilág az egyén külső viselkedésén keresztül hat a belső változásaira – a közmorál nem más, mint a külső vélemények többsége. A nagy kérdés pedig a képmutatás invázióképesége: a Timur Kuran-i álpreferenciák aránya, számossága és a Noelle-Neumann-i hallgatás spiráljának mérete, változása.

A normaszegés normájának kommunikációja olyan mechanizmus, amely segít az őszinteség fenntartásában, és csökkenti a képmutatást. Hozzájárul a rendszer egészének az őszinteségéhez és a rendszerben lévő kooperativitás növekedéséhez.

A normaszegéshez az egyének négyféle módon viszonyulhatnak:

- eltitkolják: nincs kommunikáció;
- bevallják: személyes kommunikáció formájában;
- a közös network más tagjairól terjesztik;
- általánosítva tesztelik: a médiából ismert közszereplő normaszegésének említése még kisebb kockázatot jelent, mint egy közös baráté vagy munkatársé – igaz, ebben az esetben a monitoring se olyan eredményes. Ilyenkor, mivel valójában egy ismert hírt adnak tovább, lényegében formális kommunikációról van szó. Például a válással kapcsolatos vélemények, hiedelmek, normaszegések kiválóan monitorozhatóak a sztárpárok válásainak szóba hozásával.

Az adott normaszegés a négy fázison végig is vándorolhat – a történelem során számos példa volt arra, hogy valami tiltott gyümölcsből divattá vált: például a fedetlen vállak és bokák. A négy fázis során változás történik az adott normaszegés elfogadottságával kapcsolatban, és ahol változás történik, ott megnő a képmutatók száma. Ez egyidejűleg azt is mutatja, hogy a dezinformálás maga is lehet egyéni, csoportos vagy társadalmi szintű stratégia.

Máig széles körben ható effektus a nyomtatott betű ereje, a vizualizációjából fakadó validitás percepciója. Az első, sokak által ismert nyomtatott mű a Biblia volt, Gutenberg *Septembertestamentje*, ezért fogadja el egy jelentős réteg a nyomtatott szöveget fenntartás nélküli valóságnak: „szentírásnak”. Ez akkor is így van, ha az írásképe digitális, vagyis a képernyőn olvas valaki híreket, véleményeket: a nyomtatott betű képe formális tartalmat sugall. Azonban a nyomtatás elterjedésének kezdetén a maihoz viszonyítva szűkösség volt a szövegekből, és ez a helyzet lassan változott. A huszonegyedik század elején több százmillió ember rögzíti a véleményét, amely digitális írásképe formájában jut el a befogadókhhoz, és sokuk „szentírásként” olvassa. A tartalomfogyasztók naprakész edukációja elsősorban a hagyományos, ám ezen felül az újabb és újabb forráskritikai ismeretek gyors terjesztését, a befogadás kommunikációs aktusában meglévő tudatosság szintjének növelését is megkívánna. Ennek híján „... áll tétován az ingatag tömeg, s hová az ár sodorja, arra megy” (Goethe: Faust, W4: 356). Sokan nem is tudnak arról, hogy léteznek kamuhírek, vagy arra gondolnak: nem zörög a haraszt, ha a szél nem fújja. Az egyes variánsok elemei között vannak valóságosak, a kontextus létezik, még ha torzított is a megjelenítése, fals a konklúzió és az értelmezés, ám a benne elrejtett manifeszt imperatívusz mégis hat (lásd: *vörös kutya, vörös ló, vörös ember, egy se jó* – tehát tartsuk távol magunkat a vörös hajúaktól, vagyis a csoporttagjainktól eltérő külsővel rendelkező idegenektől).

Az ár azonban mozgásának irányát és volumenét tekintve is eltérhet attól, amit a korábbi történelmi időszakokban önszerveződő társadalmi kommunikációnak nevezhattünk. Napjaink technológiai eszközeinek fejlődése lényegesen felgyorsítja a *bottom-up*, letről felfelé, valamint a horizontálisan terjedő informális kommunikációt.

Nem mindegy, mit mondunk és kinek – és az sem, hogyan. Az emberiség történetének kezdetétől megkülönböztetjük, hogy mondandónkból mi az, amit bárki hallhat, s mi az, amit csak kevesen tudhatnak. Mindennapjaink intim részleteit nem tárjuk bárki elé, de vannak az életünknek olyan eseményei, amelyeket minél több ismerőssel szeretnénk megosztani. Ezt a vágyat sok tízezer éven át különböző adottságok korlátozták. Amikor az idő – az élet – nagy része vadászattal telik, kockázatos nekiállni „sztorizgatni” a mellettünk lapuló társunkkal, mert nekünk ugorhat a farkas. A közösség viszont attól kezdve és pontosan odáig számít közösségnek, amíg közösen tudják, hogy „kivel mi van”. Amikor az ősi csoportok

legerősebbjei, legügyesebbjei, legokosabbjai képességeik alapján kiemelkedtek a többiek közül, és befolyásra, később vagyonna tettek szert, szabályozni kezdték ezt a közös tudást: kinyilatkoztatásokat, szabályokat, törvényeket, parancsokat, kánonokat alkottak, melyek tovább erősítették meglévő hatalmukat. Az uralkodó réteg fentről irányított, *top-down* kommunikációját – és az e kommunikációval stabilizált helyzetét – a tömegek ritkán tudták alulról szerveződő, *bottom-up* módon vitatni. Ritkán, ám akkor annál súlyosabb mértékben: ha felduzzadt és kifakadt a csatornázatlan panasz és felháborodás, az esetek többségében lázadásokhoz, forradalmakhoz vezetett. Ezek az esetek nagyrészt mégis sikertelenek voltak, mert nem tudták a megfelelő erőforrásokat mobilizálni.

A mai értelemben vett közzsféra a kávéházakban, körülbelül a 18. században született meg, ám az elit polgárok személyes eszmecseréje a 20. századra össze is omlott, mert megjelent a tömegmédiá. Manipulatív jellegéről aggódó eszmemuttatások végeláthatatlan sora íródott, ám eközben a technológia is gyorsuló ütemben fejlődött. Új eszközök születtek, azonban mindenekelőtt az internet elterjedése volt az, ami megalapozta egy új nyilvánosság kialakulását. A 21. század elején aztán megjelentek a közösségi oldalak, és robbanó népszerűségük oda vezetett, hogy napjainkban *informális fordulat*ról, a nyilvánosság szerkezetváltása után a nyilvánosság rendszerváltásáról beszélhetünk. A folyamat legnagyobb eredménye a képlékeny, folyton változó, de egyre nagyobb tömeget mozgató, egyre több tartalmat produkáló informális nyilvánosság.

Amíg hajdan egy faluban csak pár száz földműves háborgott a földesúr magas adói miatt, addig a webkettő a pillanat töredéke alatt strukturálja százezrek és milliók véleményét. Az önszerveződő, *bottom-up* kommunikáció leginkább tömegében tér el az irányított, *top-down* folyamatoktól. Különbség az is, hogy míg ez utóbbi mint a hatalom eszköze, függőleges, vertikális irányban kommunikál, a *social media* (közösségi média) elsősorban horizontálisan, vízszintesen. Ami mindaddig hasonlít a falucska gazdáinak méltatlankodására, míg kétszáz és nem kétszáz ezer emberről van szó. Ekkora tömeg valós idejű közös ellenvéleménye azonban már jelentős erőket generál, és ezzel maguk a résztvevők is tisztában vannak. Az érme másik oldala, hogy maga a sokaság horizontális volta miatt kevésbé alakulhatnak ki erős kötődések a szervezői magon belül – sőt, a vízszintes struktúra miatt egyszerre sokkal többféle érdekcsoport mozdulhat meg, emiatt könnyebb vertikálisan gyengíteni őket, egy-egy érdekcsoportnak való kedvezéssel.

A jelenség – az informális fordulat – létezik, és folyamatai nyomot hagynak napjaink közösségein. Az egyidejűleg kommunikálók mennyisége olyan csoportjellemzőket hoz létre, amelyek korábban nem léteztek. Ezek pozitív és negatív következményeit számba venni az utókor dolga, de annyit már tudunk, hogy többek között hamis közösségérzetet generálnak. Sokan vélik úgy, hogy barátaik online kapcsolatrendszerén keresztül többféle szerepet is betölthetnek, ezáltal úgy

érezzük, hogy egyre jobban hasonlítunk, pedig csak a hasonló szokások terjednek egyre jobban a közösségeken belüli *hype*-okon keresztül.

A hajdani falucska lakói között volt öreg és fiatal, okos és buta, szép és csúnya - vagyis a legtöbb emberi közösség lokális, heterogén csoportokból állt. Ma nem ilyenek a csoportjaink: a közösségi oldal segítségével bárki gyorsan megtalálja azt, aki hozzá hasonlóan mondjuk Fontane regényeit és a brokkolit is szereti, így globális homogén csoportok szerveződnek világszerte. Nem a korlátaink kötnek össze, hanem a lehetőségeink.

A lehetőségek száma pedig egyre csak nő, és ehhez a nagyságrendhez nem vagyunk hozzászokva. A döntési mechanizmus segítése emiatt mára külön üzletággá vált. Miképp a szomszédnak ajánlunk egy jó péket a környéken, úgy ajánl a Facebook, a Google, a Youtube ismerősöket, eseményeket, zenét - még akár péket is. Az ajánlás a személyes mikroszintről átment makróra, miközben a vállalat „ránk kacsint”: nézd csak, a barátaid is ebbe a kávézóba járnak! A hirdetés és az ajánlás közötti határ kezd elmosódni, hiszen a felhasználó látja, hány ismerőse „kedvelte”, lájkolta az oldalt, amit a Facebook ajánlott neki.

Az online felületeken - is - hirdető vállalatok kommunikációja *top-down*, fentről irányított, formális, ám üzleti okokból *bottom-up* látszatot akarnak kelteni. Ugyanekkor a *bottom-up* szerveződés pedig *top-down* mandátumot akar. Az óriás-cégek közben tudják jól, hogy a virtualitás az informálisnak, a rejtettnek a felbukkanását és kibontakozását nem csak lehetővé teszi, de fel is gyorsíthatja. Tudják, és reagálnak erre, mert az új nyilvánosságban nem az az érdekes, hogy virtuális (miközben természetesen van, aki a virtualításban éppen az alteregó felépítésének lehetőségét keresi), hanem az, hogy informális.

Az informális fordulatra érdemes a társadalmi hálózatokban végbemenő önszerveződő folyamatok következményeként tekinteni, hiszen egy társadalmi hálózat mindig több, mint az őt alkotó kapcsolatok összessége, s az informális nyilvánosság megjelenésével egy időben formálódik a csoportreflexióból is táplálkozó hálózat-tudat. A virtuális nyilvánosság tagjaiként még jobban érzékeljük a különbséget: mi az, amit csak szóban mondhatunk el - és leginkább négy szemközt. A közösség legősibb kommunikációs folyamatainak a megértése hozzásegít a 21. századi hálózatosodás és önszerveződés megértéséhez is. Ma, amikor a közösségi oldalak segítségével (Twitter, Facebook) a tömeg is „csinálja” a kommunikációt, a fentről lefelé irányított (*top-down*) tömegkommunikáció fogalma is újraértelmezést kíván, hiszen a webkettes alkalmazások a hálózattudat növekedését teszik lehetővé.

Napjaink közösségi nyilvánosságának rendszerváltozása alapján megjósolható, hogy a transzparencia ezután is növekedni fog. Már csak azért is, mert lehetetlen az adatok számának növekedésével párhuzamosan szaporodó titkok mindegyikét védeni. Így hát inkább maga az ember válik elfogadóbbá, kevesebb dolgot szégyell, és több mindent vall be. A Facebook első embere, Mark Zuckerberg 2010-ben

mondta: „Az emberek számára természetesebbé vált, hogy azon túl, hogy mindenféle információt megosztanak, ezt egyre nyitottabban és szélesebb körben teszik... Ez egy társadalmi norma evolúcióját mutatja” (W1). A norma szükségességének korai megfogalmazója Horatius: „Rád is tartozik az, ha a szomszédod fala lángol” (Epistolae 1/18; W5). A mai trend azt mutatja, hogy a nyilvánosság egyre nagyobb és egyre komplexebb, az intimitás és a társas szféra közötti határ egyre elmosódottabb. A jövőben feltehetően nemcsak a nyilvánosság szerkezete, az intimitás szintje változik meg, hanem a bizalom szerkezete is. A manipuláció evolúciós szerepe alapján a dezinformációra alapozó *top-down* stratégia a bizonytalanságra épít: amikor egyre több hírről derül ki, hogy kamuhír, amikor a perszonalizáló algoritmusok hatékonysága beláthatatlan a laikusok számára, akkor a bizonytalanság is növekszik, s egyben át is strukturálódik.

A bernsteini értelemben vett korlátozott kód (vö. Atkinson 1985) térnyerése a közösségi médiában nem másodlagos írásbeliség, hanem a Walter J. Ong (1982) munkásságából ismert másodlagos szóbeliség alapján definiálható *írásbeli szóbeliség* – amikor csökken a kognitív szubjektum és annak a mentális tartalma közötti reflektív tér, amely a reflexivitásról és a kritikai-rationális gondolkodásról szólt. A kamuhírek azokban a tartalmakban, narratívákban, amelyeket a korlátozott kód összetevői jellemeznek ebben az írásbeli szóbeliségben, sokkal közelebb kerülhetnek a megcélzott csoportokhoz, és fejthetnek ki hatást meggyőződéseikre, véleményeikre. A bernsteini értelemben vett korlátozott kód jellemzői gyakran ötvöződnek az internet nyelvhasználatának (Veszelszki 2017) legfrissebb trendjeivel, s ez a kettősség pró és kontra is megnehezítheti a befogadó számára a kritikai hozzáállást.

Ottlik Géza szavainak olvasásakor egyfajta pesszimizmus lehetne rajtunk úrrá: „Miként a matt-fenyegetés ellen sem lehet úgy védekezni, hogy felborítjuk a sakk-táblát, az igazság nehézágyúit sem lehet bevonzolni olyan törékeny szerkezetekbe, mint az emberi társadalmak” (1959: 218). Ám az optimizmus jegyében Tolsztoj soraival érdemes teljessé tenni a gondolatmenetet: „Az emberiség eddigi története, ahogyan ismerjük, nem más, mint az emberiség egyre nagyobb és nagyobb összefogásra való törekvése. Ez az egység különböző eszközökkel valósul meg, és nem csak azokat szolgálja, akik ezért dolgoznak, hanem még azokat is, akik ellene vannak” (W6).

Már létezik olyan, nonprofit online platform, amely arra oktatja az iskolásokat (és tanáraikat is), hogyan ismerjék fel a kamuhíreket (W7). Sőt, az internet világot uraló vállalatok közül a két legnagyobb több projektet is indított az elmúlt hónapokban azzal a céllal, hogy segítsen a felhasználók számára kiszűrni a valótlán állításokat, megalapozatlan tartalmakat.

A közösségi tanulás skálája akár globális is lehet.

Irodalom

- Atkinson, Paul 1985: *Language, Structure and Reproduction: An introduction to the sociology of Basil Bernstein*. London: Methuen.
- Bartens, Werner 2006: *Orvosi tévhitek lexikona. Előítéletek, féligazságok, téves kezelése*. Budapest: Partvonal Könyvkiadó.
- Kuran, Timur 1987: Preference Falsification, Policy Continuity and Collective Conservatism. *The Economic Journal* 97/387: 642–665.
- Kuran, Timur 1997: *Private Truths, Public Lies. The Social Consequences of Preference Falsification*. Harvard University Press.
- Lipset, Seymour Martin – Rokkan, Stein 1967: *Party systems and voter alignments: cross-national perspectives*. New York: Free Press.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1974: The Spiral of Silence. A Theory of Public Opinion. *Journal of Communication* 24/2: 43–51.
- Noelle-Neumann, Elisabeth 1980: *Die Schweigespirale. Öffentliche Meinung – unsere soziale Haut*. Zürich–München.
- Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.) 1998: *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig*. Budapest: Áron Kiadó.
- Nyíri Kristóf 1999: Az írásbeliségről és néhány új médiumról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Budapest: Osiris. 38–44.
- Ong, Walter J. 1982: *Orality and Literacy: The Technologizing of the World*. London: Methuen.
- Otlík Géza 1959: *Iskola a határon*. Budapest: Magvető Kiadó.
- Szvetelszky Zsuzsanna 2002: *A pletyka*. Budapest: Gondolat.
- Szvetelszky Zsuzsanna 2017: *Rejtett szervezetek*. Budapest: Typotex.
- Veszelszki Ágnes 2017: *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan.
- W1 = Johnson, Bobbie 2010: Privacy no longer a social norm, says Facebook founder. *The Guardian*, 11. 01. 2010. <https://www.theguardian.com/technology/2010/jan/11/facebook-privacy> [2017. 06. 26.]
- W2 = <https://hu.wikiquote.org/wiki/Voltaire> [2017. 07. 07.]
- W3 = https://www.citatum.hu/szerzo/John_Steinbeck/6 [2017. 07. 07.]
- W4 = Goethe, Johann Wolfgang von: *Faust*. Fordította: Jékely Zoltán, Kálnoky László. <http://mek.oszk.hu/00300/00389/00389.pdf> [2017. 07. 07.]
- W5 = <https://www.citatum.hu/idezet/6208> [2017. 07. 07.]
- W6 = <https://www.citatum.hu/idezet/62035> [2017. 07. 07.]
- W7 = <https://checkology.org/> [2017. 07. 07.]

MAGYAR SZEMLE

K é t h a v o n t a a z e g é s z l á t ó h a t á r

KODOLÁNYI GYULA: A magyar emigráció szellemi hozadéka • SÁRKÖZI MÁTYÁS: Ezer író nyugatra tart – 1956 • SZEREDI PÁL Borbándi Gyuláról és az Új Látóhatárról • ABLONCZY LÁSZLÓ: Major Tamás semmit sem felejtett • MISKOLCZY AMBRUS: Titkos vita a román nép eredetéről és honfoglalásáról 1958-ban • SZENTI TIBOR: A vásárhelyi Puszta múltjából • S. KIRÁLY BÉLA: Molnár Tamás francia arcéle • M. SZEBENI GÉZA: A magyar-szentszéki kapcsolatok 1945–1955 • TÜSKÉS ANNA: Művészek a háborúban 1914–1918 • CSORBA EMÁNUEL: Színes emlékek 1956-ról

1978, Füzesgyarmat. Fodor Balázs, Surányi Anna és Hódi József a TV Híradót tudósítják a helyszínről.
© Fortepan/RTV Újság

Fehér Katalin¹ - Király Olívia

Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában

Bevezetés

Az álhír, a hamis hír, a félretájékoztató, avagy a sokak által angol verzióban is emlegetett *fake news* az elmúlt időszakban berobbant a köztudatba. Mindazzal együtt, hogy maga a jelenség régóta ismert. Orson Welles *Világok harca* című hangjátéka idegen lényektől rettegők pánikhullámát gerjesztette azzal, hogy a híradás és az előadás műfaját keverte egymással (és e médiatörténeti sztoriról is kiderült utóbb, hogy túlzáson alapszik). Több mint háromnegyed századdal később egy Welleshez hasonló arcélú üzletember tűnt fel, s ő is egyfajta show-t csinált a hírekből, a média felforgatható és kifordítható logikájából. Elsősorban a Trump-jelenségnek köszönhetően megjelent az álhír vagy hamis hír politikai-üzleti manipulációhoz és újmédiához kapcsolódó fogalma.

Tanulmányunkban arra teszünk kísérletet, hogy bemutassuk az álhír fogalmának feltörekvő trendjét, működését és hatásait az újmédia és az újságírás gyakorlatában – kifejezetten a hírműfajra koncentrálnak. Nemzetközi és hazai szakirodalomra támaszkodva bekeretezzük és meghatározzuk az álhír jelenségét – összevetve az alternatív igazság szintén újonnan megjelent fogalmával. Végül olyan konzekvenciákat fogalmazunk meg, melyek további álhír-esetek elemzéséhez járulhatnak hozzá, valamint a témában párbeszédre, vitára, újabb szttenderdek megfogalmazásra adnak lehetőséget.²

¹ orcid.org/0000-0003-3293-0862

² Technikailag azt a döntést hoztuk, hogy bár hivatkozunk már megjelent, tudományos igényű forrásokra, ezzel együtt erőteljesen támaszkodunk szakmai elemző cikkekre és mértékadó rendezvényen elhangzott előadásokra is. Ennek a döntésnek egyszerű oka van. A tudományos munkák

Az álhírek eredői és dinamikái

Az álhírek létrehozása két irányból táplálkozik. Egyfelől a múltbeli gyakorlatból és a kapcsolódó jelenségekből – a hoaxtól a kamu tartalmakig. Másfelől a jelenben szintén feltörekvő trendekből, az új médiától a szűrőbuborékig. Mindkét eredet alapvetően befolyásolja, hogy mit gondolunk az álhírekről és azok lehetséges kezelési, avagy elemzési módjairól. Az alábbiakban erről lesz szó.

A múltból kiindulva érdemes meghatározni, hogy a régi média és a klasszikus újságírás logikájából mi az, ami ismerős lehet számunkra az álhírek vonatkozásában, de mégsem azonos a jelenlegi gyakorlattal. Ahogyan a szóbeszéd, a pletyka, a szenzáció és a pánikkeltés terjedt a média előtti vagy akár (kis)közönségi viszonylatban, ezek mellett a hoax, a médiahack, az összeesküvés-elméletek és a propaganda-gépezetek is táptalajra leltek a tömegmédiában.³

Közös ezekben a jelenségekben és akciókban, hogy egyrészt szándékos dezinformációt hordoznak, másrészt gyorsan terjednek és megtalálják a szélesebb értelemben vett közönségüket. A médiahack például lehet meghökentető és egyben elgondolkodtató azzal, hogy egy nem várt elemet illeszt egy médiatartalomba, teljesen átírva annak eredeti üzenetét. Nem véletlenül alkalmazzák a művészetben és aktivista célokkal (Ludovico 2009). A hoax valóságosnak állítja be azt, ami elsőre képtelenségnek látszik, de megfelelő kereteket használva hihetővé tesz nem létező eseteket vagy összeesküvéseket (vö. Jenkins 2006). A propaganda erősen egyoldalú vagy egycsatornás kommunikációt követ (Aronson–Pratkanis 1992), s egyik jellemző eszköze a pánikkeltés, miközben szándéka szerint arra tereli a közönséget, ahol biztonságot ígér. Folytathatnánk a sort a klasszikus és már bevált tömegmédiá-eszközök sorából.

Felmerül a kérdés, hogy mindez részben vagy egészben beletartozik-e az álhír kategóriába. A kérdésre adható válasz nem egyértelmű és komplex. Egyfelől a fent említett eszközök esetenként csak csúsztatnak, terelnek, hangsúlyoznak, más esetekben a valósággal ellentétes állítást tesznek, félrevezetnek vagy kontextusból kiemelve adnak eltérő jelentést – tehát akár álhírként is funkcionálhatnak. Mindazzal együtt, hogy műfajilag gyakran más a csomagolásuk.

A hangsúly mindig azon van, hogy egyrészt mi egy álhír célja, másrészt mennyire tudja tematizálni a hírfolyamot és a közbeszédet. Az adott szándék mentén létrejövő, elvárt cselekvéseket generáló, hírnek látszó álhírek jellemző példája a tőzsdei információk manipulálása, ahol a „súgásoktól” az elmélyült pénzügyi elemzésekig számos eszköz áll rendelkezésre, hogy egyes piaci folyamatokat átfogóan

esetén a lektori és kiadói átfutás miatt esetenként fáziskésést tapasztalhatunk az online szakcikkek sebességéhez képest. Emellett elméleti és gyakorlati megfontolásokat együtt szerettünk volna kezelni.

³ Vö. ehhez részletesen Veszelszki (2017) tanulmányát a jelen folyóirat-számában.

befolyásoljanak, avagy egyes információk kiszivárgásáról eltereljék a figyelmet. Többek között ennek volt köszönhető a legutóbbi globális pénzügyi válság terjedésének viszonylag lassú felismerése, majd látványos berobbanása. A pánikkeltés mechanizmusa lépett életbe elágazó dezinformációk tömegével. Az álhírek önálló életre keltek.

Ha elmozdulunk a médiatörténeti nézőpontból, s a jelenre fókuszálunk, olyan jellemző esetekre bukkanunk, mint a Trump-éra kommunikációja vagy a Brexit-kampány sokak számára meglepőnek ítélt eredménye. Sőt, egyes szakértők az első mérföldkövet a Bush-adminisztrációhoz és a Pentagonhoz kötik (többek között Lobe 2017), amikor az Irak birtokában lévő tömegpusztító fegyverekről szóló, pánikkeltő hírek elárasztották a nyilvánosságot – és egyben félre is vezették azt. Az álhírek terjedését ez esetben már az internetes média támogatta, jelentőségét ezért is emelik ki.

Lobe (2017) megközelítésében a jelen hírfogyasztása a gyorsétermi logikához hasonlítható: különböző feladatok és élethelyzetekben közben találkozunk a szembejövő hírekkel és a random módon érkező biteken múlik, végül mit kapunk. Hogy az összetevők honnan érkeznek, és hogyan emészti meg a kapott terméket, külön nem vizsgáljuk. Az igazság vagy a valóság értelmezése ebben a logikában eltávolodik az ismeretelméleti megközelítésektől, és inkább matematikainak tekinthető. Lobe ezen megközelítése kiegészíthető azzal, hogy az álhíreket tovább erősíti az adatrobbanás jelensége is. Amennyiben ugyanis nagy tömegű adat gyűjthető a hírfogyasztókról, véleményük és viselkedésük közvetlenebb módon befolyásolható. Sőt, közelítő pontossággal bemérhető, hogy kik tekinthetők jellemzően hír- vagy álhír-fogyasztóknak.

Az alapkérdés ez esetben az, hogy ki gyakorolja a narratív kontrollt (Cover 2006). Rövid válaszuk, hogy a klasszikus értelemben vett újságírási és médiaközvetítési gyakorlattól elmozdultunk három olyan jelenség felé, melyek meghatározóakká váltak az újmédia megjelenésével, a narratív kontrollt szélesebb körben teszik elérhetővé, és egyben támogatják az álhíresülés dinamikáját.

Az első ilyen jelenség angol elnevezéssel a *churnalism* (magyar megfelelője még nem terjedt el, csak kiejtésben „csurnalizmus” formában). Waseem Zakir, a BBC újságírója 2008-ban ezzel a fogalommal definiálta az ellenőrizetlenül átvett források felhasználását az online médiában (Harcup 2015). Jelentése azóta kibővült azokkal az előre gyártott sajtóközleményekkel, különböző linkeket becsatoló és egyben ellenőrizetlen tartalmakkal, forrásmegjelölés nélküli vizualizációs kölcsönzésekkel, amelyek első látásra relevánsak és könnyen megoszthatók a közösségi médiában (Fehér 2016). A felülvizsgálat nélküli átvétel alapuló gyakorlat kiváló táptalaja az álhíreknek, különös tekintettel egy olyan médiagyakorlatban, ahol a Google-találatok töredék-másodperces gyorsaságához mérjük az információelérés elvárását. Itt léphetünk át a következő meghatározó jelenséghez, a fogyasztói tartalmak szerepéhez.

A második kiemelt jelenség a szintén angol verzióban elterjedt *prosumerism*, ami a producer (alkotó) és a consumer (fogyasztó) szavak kapcsolatából ered. A médiafogyasztó lényegében a médiatartalom gyártója is egyben (Lister et al. 2009). Mindaz, amit létrehoznak, kincsesbánya az ún. mainstream media, röviden MSM (vö. Newman 2011) számára. Mind költséghatékonyságban, mind gyorsaságban prioritást kapnak azok a tartalmak, melyeket adott események helyszínén rögzítenek és fel is töltenek az internet- vagy mobilfelhasználók. A tempó, amint már említettük az online média kapcsán, nem mindig engedi meg az információk mélyebb ellenőrzését, így a prosumer álhírek óhatatlanul beszivárognak az MSM gyakorlatába. A közösségi média használata pedig felerősíti a terjedést. Ezeket a platformokon ugyanis előszeretettel osztják meg az ellenőrizetlen híreket (Veszelszki 2017).

Elsősorban a globálisan legnépszerűbb közösségi oldalt, a Facebookot érte támadás azzal kapcsolatban, hogy miért nem szűri kellő alaposítással az álhíreket. A hírek valóságtartalmának ellenőrzése azonban nem a közösségi platformok deklarált feladata: nincs saját tartalmuk, csupán szállítják az MSM tartalmait vagy a prosumer tartalmakat. Ennek ellenére tettek lépéseket a hamis hírek virális terjedésének visszaszorítására. A kezelési technikáról később lesz szó.

Egyes elemzők arra is felhívják a figyelmet, hogy nem feltétlenül a legnagyobb tömegben használt közösségi hálózatok meghatározóak az álhírek terjesztésében (többek között Manjoo 2017). Bár a Twitter a maga száznegyven karakteres üzeneteivel sokkal kisebb méretű interaktív közönséget ér el, mindössze a Facebook egyhatedét (W1), ám nem mindegy, hogy kik követik vagy osztják meg az itt futó hírfolyamokat. Hírügynökségek, médiavállalatok, politikai és pénzügyi elemzők jellemzően intenzíven használják a Twittert, sőt, kihasználják az automatizálható és botokkal támogatott hálózati kommunikációt, amelyben véleménycsoportokat hoznak létre maguk körül. Hashtagekkel építenek brandeket egy olyan hálózatban, ahol a Facebookkal szemben jóval több a fake felhasználó (Manjoo 2017). Egy ilyen kommunikációs üzenetrendszer kiváló táptalajt nyújt a tömegek befolyásolásának.

Ugyancsak kapcsolódó jelenség az ún. *szűrőbuborék-hatás*. Itt kiemelt hangsúlyt kap a már említett adatosítás. Lekövethető és kódolható, hogy a fent említett újságírási és a prosumer gyakorlatból végül milyen médiafogyasztási mintázatok rajzolódni ki, s ezekre hogyan írhatók megerősítő algoritmusok. Az ajánlások a hírfogyasztói preferenciák pontosításával egyre homogénebb forrásokhoz kapcsolják a felhasználókat, végül egy szűrőbuborékba zárják őket (Pariser 2012). Ebből következik, hogy a hasonló hírekhez vagy álhírekhez egyre hasonlóbbak társulnak. A szűrőbuborék így egyre kisebb látóteret enged be a valóságból.

Az algoritmusokkal szállított álhíreket támogatja a távolról kezelt infrastruktúra és platform-környezet, a wifi-hálózatok és a sérülékeny rendszerek kihasználása.

Az információs hadviselés és az információs műveletek az infokommunikációs ökoszisztémát használják fel arra, hogy politikai vagy üzleti célokat érjenek el, versenyelőnyre tegyenek szert vagy zavart keltsenek az ellenség soraiban (többek között Jones–Kovacich 2016 alapján). Az álhíresüléshez elegendő egy távirányítható rendszerelérés, egy álhálózat alkalmazása vagy egy hitelesnek látszó platform. Az ellenőrizetlen hírek áramlásához a technológia biztosít szabad csatornát és elérést.

Jelenségeket és eszközöket emeltünk ki eddig, amelyeken keresztül álhír-tartalmak nyernek táptalajt. A kérdés, hogy ezek a tartalmak miért válnak hihetővé, befogadhatóvá és miért tartják a felhasználók ezeket érdemesnek a megosztásra. A fent már említett szenzáció, a meghökkentés és a szórakoztatás a hagyományos médiából érkező tartalmi megoldás. Ehhez szorosan kapcsolódik a szociálpszichológia egyik alaptézise, mely szerint az agyunkban tárolt kognitív, affektív és viselkedéses reprezentációk kapcsolatban állnak egymással. Leon Festinger (1957) amerikai szociálpszichológus szerint attitűdjeinkkel egybehangzó információkkal szeretünk találkozni, hogy elkerüljük az azokkal disszonáns információkat, annak érdekében, hogy egy döntést, lépést stabilizáljunk. Ha észrevesszük, hogy attitűdjeink, gondolataink és cselekedeteink egymással nem férnek össze, ez a felismerés *kognitív disszonanciát* eredményez. Ilyenkor hiányzik az összhang az önmagunkról kialakított képpel. Ezekben a helyzetekben attitűdjeink megváltoztatásával igyekszünk csökkenteni a disszonanciát (Smith–Mackie 2004).

Ahhoz, hogy elkerüljük a kognitív disszonancia kellemetlen érzését, tudat alatt gyakran a *megerősítési torzításhoz* folyamodunk (confirmation bias, többek között Tanács 2016). Ez alapján az értékrendünket, vélekedéseinket támogató bizonyítékokat szelektíven gyűjtjük, s ezeknek nagyobb jelentőséget tulajdonítunk, mint az ellentmondóknak. A gyengítő, nem illeszkedő evidenciákat elvetjük, kiforgatjuk, eltorzítjuk vagy figyelmen kívül hagyjuk. A szűrőbuborék-hatás ezért is mélyülhet el: az ismerős hírtartalmak és hírszerkezetek nem igénylik az ellenőrzést, hiszen komfortérzetet okoznak – függetlenül a valóságtartalomtól.

A kognitív disszonancia mellett a tények és álhírek befogadásának hátterét az angol nevéen ismert *backfire effect* (visszafelé elsülés) jelenségével magyarázhatjuk (McRaney 2011). Ez akkor lép életbe, amikor a hírfogyasztó világnézetét veszélyeztetik a tények, és az új információk nem cáfolják, hanem megerősítik a korábbi, érzelmi alapú meggyőződést. Ennek egy további lépcsőfoka a konspirációs teóriák létrejötte.

Tanács (2016) munkájára hivatkozva az összeesküvés-elmélet olyan megközelítés, amely egy eseményt jelentős befolyással bíró emberek sikeres, de rossz szándékú tevékenységéhez köt. A konspirációs teóriák fontos alkotóelemei ezen belül az ún. kóbor adatok, amelyek vagy ellentmondanak a hivatalos változatnak, vagy a hivatalos változat keretében, magyarázat nélkül hagyott egyéb adatok. Ezek

jobb magyarázó alternatívát kínálnak a hivatalos változatnál, illetve összekapcsolnak egymástól távol eső, látszólag teljesen különálló eseményeket. A konspirációs elméletek legérdekesebb sajátossága, hogy az ellenük szóló bizonyítékokat a maguk előnyére tudják fordítani. Az álhírek is könnyedén válhatnak összeesküvés-elméletek kiindulópontjává, amennyiben a hivatalos magyarázatot figyelmen kívül hagyják, vagy nem kezelik azokat megfelelően.

Az álhíresülés tehát egy olyan átfogó jelenség, mely a hagyományos médiában gyökerezik, az MSM és az újmédia, illetve a közösségi média összefonódásának köszönhetően szándékosan terjesztett, hamis információkat támogat. A szűrőbuborék-hatás és a kognitív disszonancia éppúgy erősíti a trendet, mint a másoláson vagy a felhasználói tartalmakon alapuló újságírás – az információk ellenőrzése nélkül.

Adatosított vezérlők és üzleti érdekek

Az álhír feltörekvő trendje mélyen gyökerezik az adatosított újságírásban és annak kiszivárogtató alkalmazásában. Ebben a gyakorlatban az adatbázisok, az informatikai szolgáltatások, az intelligenssé váló keresők, a nyilvános elérések, a közösségi média, a big data elemzési módszerek, a statisztika, az analitika, valamint a vizualizációs technikák találkoznak (Fehér 2016).

Olyan független források is használják az adatvezérelt újságírást, mint a WikiLeaks, mely cenzúrázott vagy korlátozott hozzáféréssel rendelkező hivatalos esetekkel dolgozik. A háború, a kémkedés és a korrupció nagyméretű adathalmazainak elemzésére és közzétételére specializálódott. Öndefiníciója szerint egyszerre lát el újságírói és watchdog (őrkutya) feladatokat annak érdekében, hogy a lehető legnagyobb hatást érje el (W2). Ilyen értelemben egyben kapuórként is meghatározza magát. A kormányzatok részéről teljes transzparenciát követel, miközben az anyaggyűjtési és szerkesztési folyamatokba, valamint a finanszírozási kérdésekbe nem enged betekintést. Éppen ezért gyakori az a közvélekedés, hogy a WikiLeaks-forrás megbízhatósága megkérdőjelezhető. Innen már csak egy lépés a kiszivárgott adatok újrafelhasználása pánikkeltéshez vagy propagandához.

A fő tevékenységi terület, a szivárogtatás, azonban nem előzmény nélküli: az oknyomozás és a titkosított anyagokhoz való hozzáférés források, perek vagy adatigénylés révén, régóta az újságírás egyik kiemelt tevékenysége (lásd Watergatebotrány). A WikiLeaks tehát nem az információk gyűjtésének, megosztásának és publikálásának módjaiban hozott radikális újdonságot. A változás a big data jelenségéhez köthető, hiszen a rendelkezésre álló adatok extrém mennyiségi növekedésével idővel minőségi különbségek is kialakulhatnak, ahogyan az adatbázisok és a történetmesélés területei összefonódnak – új hangsúlyokat és lehetőségeket teremtve az újságírás (Tófalvy 2017) és egyben az álhírek számára.

Bill Keller, a New York Times főszerkesztője szerint „a technológia eltörölte a tradicionális média kontrollját afelett, hogy mit tudnak az emberek” (idézi Carr 2010). A kapuóri szerep az újságíróktól és szerkesztőségektől átkerült a médiafogyasztók és a kiszivárogtatók kezébe. Az álhírek nemegyszer szűrők nélkül terjednek, és ez a médiafogyasztás polarizálódásához vezet: a közösségi média által biztosított hozzáférési és terjesztési szabadság kiváló alap az álhíreknek. Mivel az információs írástudás szintje rendkívül széles skálán mozog, az új kapuőrök is különböző képességűek: mi mindannyian, akik híreket osztunk meg a közösségi média különböző felületein, akaratlanul is ellátjuk a kapuóri szerepet.

A 2017-es Media Hungary konferencián több előadó is foglalkozott az álhírek témájával, ugyanis az az általános tapasztalat, hogy a hírfogyasztó közönség médiatudatosság és forráskritika tekintetében is jelentős problémákkal küzd. Székely Levente, a Kutatópont kutatási igazgatója előadásában ismertette egyik reprezentatív kutatási eredményüket, miszerint „a tizenhét éves és az annál idősebb magyarok harminckilenc százaléka nem néz utána alaposabban a tartalmak igazságfokának, harminchat százalékuk igen vagy kevésbé, míg mindössze huszonegy százalék végez tényleges forráskritikát” (Székely 2017).

Érdemes itt megemlíteni a The Pew Research Center kutatását arról, hogy a hírfogyasztók mennyire érzékelik az álhíresülés feltörekvő trendjét, és hogyan reagálnak rá – épp abban a kultúrában, ahol a Trump-jelenség kibontakozott, s ahol a mémek mint álhírjelzők kísérik az elnök kommunikációját (W3). Eredményeik szerint az amerikaiak egynegyede felismeri a hamis információk megosztását, ugyanakkor éppen ennyien meg is osztanak álhíreket. A legtöbben megosztott híreket osztanak meg vagy tovább, miközben kétharmaduk értékeli úgy, hogy az ellenőrizetlen információk komoly zavart okoznak a hírfogyasztásban. A közönség egy része tehát egyszerűen elérhetővé teszi az álhíreket, tovább növelve az ellenőrizetlen és hamis információk tömegét.

Másik oldalról pénzügyi modellek mozgatják felfelé a trendet: a fent említett jelenségeken túl trollok, káosztermelők, zajkeltők gyakran azért jelennek meg, hogy álhíreikkel vagy újraírt információikkal akár egyetlen oldal forgalmán keresztül több tízezer dollár bevételre tegyenek szert – hatalmi megrendelésre vagy saját célkitűzésekkel (vö. Boczkowski–Anderson 2017). Ha ehhez társítjuk a figyelem alapú politikát, amely a kommunikációból építkezik (Merkovity 2017), illetve a technológia által vezérelt hírgenerálás fent vázolt logikáját, sőt azt, hogy ahol sűrűsödnek a megosztások, ott megjelennek a hirdető is (Bradshaw 2016), vélelmezhető, hogy az állami, az üzleti és a prosumer funkciók újrendezik az MSM és az újmédia híreit, teret engedve az álhíresülés sokszínű terjedésének.

Konzekvenciák – morális pánik vagy az igazság utáni korszak?

Az álhíresülés trendje egyfelől tekinthető *morális pánik*nak (Császi 2003 alapján), amennyiben fenyegető veszélyként értelmezzük egy adott társadalmi rend ideális állapotához képest. Ez esetben egy olyan, a hagyományos médiához mért etikai kódex lebeghet a szemünk előtt, ahol a szerkesztőségek, a sajtómunkások és a hírfogyasztók tényalapú és elfogulatlan megközelítést alkalmaznak.

Egyes elemzők (például Morozov 2017) a demokrácia elméleti alapjaihoz és annak megkérdőjelezéséhez mérik a jelenséget, ám hangsúlyozzák, hogy az internetes kommunikáció már inkább digitális kapitalizmusként értelmezhető, ahogy azt a bevételi modelleknél is hangsúlyoztuk. Az álhírek tehát kevésbé ideologizálhatók, és inkább dollárokból vagy más pénznemben számolódnak.

Másik oldalról az *igazság utáni korszak* elnevezés (Peters 2017; Bradshaw 2016) alkalmas arra, hogy legitimálja a fake news jelenséget. Olyan körülményeket ír le ugyanis, ahol a tények kevésbé alkalmasak a közvélemény befolyásolására, miközben az érzelmek vagy a személyes meggyőződések kerülnek előtérbe, ahogy azt többek között a kognitív diszonzancia és a szűrőbuborék kapcsán hangsúlyoztuk. Egy digitálisan polarizált környezetben az álhírek teljes kiszűrése lehetetlen küldetés, különösen, ha virálisan terjednek az információk a megosztásokon keresztül, s a hirdetőknél érdeke ott lenni, ahol épp bármilyen hírek is terjednek (Bradshaw 2016).

Korábban említettük, hogy az álhírek terjedése miatt éles kritikával illették a közösségi platformokat. A két legnagyobb globális szereplő, a Facebook és a Google ennek hatására lépéseket tett a hamis hírekkel szembeni hatékonyabb küzdelemért. A Google a Fact Check nevű címkével tette lehetővé, hogy más oldalak és tényellenőrző szervezetek jelezhessék, amennyiben úgy vélik: egy cikk igazságtartalma vitatható vagy épp helytálló. Emellett szerkesztőségek, szervezetek és független források is elkezdtek alkalmazni ezt a technikát.

További két terület jelenthet akadályozó tényezőt az álhíresülési trendben (W4): ha felismerhető, hogy a hamis hírek terjesztéséből valakinek gazdasági előnye származik, illetve ha a hírfogyasztók különböző tanulási folyamatokon keresztül elsajátítják a kétes források kezelési technikáit.

Záró gondolatként szeretnénk beemelni egy olyan nézőpontot, mely a tudományos és szakmai megközelítéseken túlról érkezik és összhangban áll előző következtetésünkkel. A kortárs magyar író, Kransznahorkai László gondolatai éppen e tanulmány írásakor jelentek meg változó valóságképünkről. A szerző kellő érzékenységgel ragadja meg az álhíresülés következményeit, az ő üzenetével zárjuk megfontolásainkat.

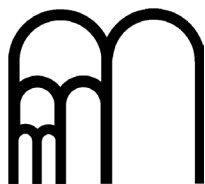
Nem arról van szó, hogy ez a hírtermelő ipar foszt meg minket a valóságunktól, ez egy számárság. Egy hírtermelő befolyásolni akar minket, idáig érthető, de a lényeg az, hogy maga a hírtermelő tevékenység is képtelen arra, hogy a saját valóságunkat közölje velünk. És erről nem tehet. Úgyhogy nincs más lehetőségünk, mint sokkal szorosabbra húzni azt a valamit, amit valóságnak nevezünk, mármint magunk köré szorosabbra, és azt mondani, hogy a saját intelligenciánkon múlik, hogy körülbelül mennyit tudunk a valóságról (Kransznahorkai 2017.)

Irodalom

- Aronson, Elliot – Pratkanis, Anthony R. 1992: *A rábeszélőgépj*. Budapest: Ab Ovo Kiadó.
- Boczkowski, P. J. – Anderson, C. W. 2017: *Remaking the News*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bradshaw, Tom 2016: John Stuart Mill: Freedom of expression and harm in the ‘post-truth’ era. *Ethical Space: The International Journal of Communication Ethics* 14/1: 15–25.
- Carr, David 2010: *Behind ‘War Logs,’ a New Kind of Alliance*. Online: <https://mediadecoder.blogs.nytimes.com> [2017. 06. 12.]
- Cover, Rob 2006: Audience Inter/Active: Interactive Media, Narrative Control and Reconceiving Audience History. *New Media & Society* 8/1: 139–158.
- Császi Lajos 2003: *Tévéerőszak és morális pánik*. Budapest: Új Mandátum Kiadó.
- Fehér Katalin 2016: *Digitalizáció és új média*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Festinger, Leon 1957: *A Theory of Cognitive Dissonance*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Harcup, Tony 2015: *Journalism: Principles and Practice*. 3rd ed. London: Sage.
- Jenkins, Henry 2006: *Convergence Culture: Where Old and New Media Collide*. New York: New York University Press.
- Jones, Andrew – Kovach, Gerald L. 2016: *Global Information Warfare: The New Digital Battlefield*. 2nd ed. London, NY: CRC Press, Taylor & Francis.
- Kransznahorkai László 2017: Az a borzasztó helyzet áll elő, hogy semmit sem tudunk a saját valóságunkról. Interjú. *Könyvesblog*. Online: <http://konyves.blog.hu> [2017. 06. 12.]
- Lister, Martin – Dovey, Jon – Giddings, Seth – Grant, Iain – Kelly, Kieran 2009: *New Media: A Critical Introduction*. New York: Routledge.
- Lobe, Adrian 2017: Fake-News Postpolitisches Totschlagargument. *Berliner Zeitung*. Online: <http://www.berliner-zeitung.de> [2017. 06. 12.]
- Ludovico, Alessandro Hrsg, 2009: *Übermorgen.com: Media Hacking Vs. Conceptual Art*. Basel: Christoph Merian Verlag.
- Manjoo, Farhad 2017: How Twitter Is Being Gamed to Feed Misinformation. *New York Times*. Online: <https://www.nytimes.com> [2017. 06. 12.]
- Marvick, Alice – Lewis, Rebecca 2017: *Media Manipulation and Disinformation Online*. Data and Society Research Institute. Online: <https://datasociety.net> [2017. 06. 12.]
- McRaney, David 2011: *The Backfire Effect*. Online: <https://youarenotsmart.com> [2017. 06. 12.]
- Merkovity Norbert 2017: A figyelem alapú politika és Donald Trump. *Médiakutató* 16/3–4: 7–16.

- Morozov, Evgeny 2017: Moral Panic Over Fake News Hides the Real Enemy - the Digital Giants. *The Guardian*. Online: <https://www.theguardian.com> [2017. 06. 12.]
- Newman, Nic 2011: *Mainstream Media and the Distribution of News in the Age of Social Discovery*. Reuters Institute for the Study of Journalism. Online: <http://reutersinstitute.politics.ox.ac.uk> [2017. 06. 12.]
- Pariser, Eli 2012: *The Filter Bubble*. New York: Penguin Press.
- Peters, Michael A. 2017: Post-truth and fake news. *Educational Philosophy and Theory* 49/6: 567.
- Smith, Eliot R. - Mackie, Diane M. 2004: *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Székely Levente 2017: *A jövő fogyasztói*. Előadás a Media Hungary konferencián. Budapest, 2017. április 11–12.
- Tanács János 2016: *Az összeesküvés-elméletek fogságában*. Kézirat.
- Tófalvy Tamás 2017: *A digitális jó és rossz születése. Technológia, kultúra és az újságírás 21. századi átalakulása*. Budapest: L'Harmattan.
- Veszelszki Ágnes 2017: Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői. *Századvég* 84: 51-82.
- W1 = <https://www.statista.com>
- W2 = <https://wikileaks.org>
- W3 = <http://www.pewresearch.org>
- W4 = <https://bgr.com>

Pro Minoritate 2017. nyár

Kisebbségvédelem az EU-ban

MANZINGER Krisztián – VINCZE Loránt: Minority SafePack – esély az EU-s kisebbségvédelemre?

Oroszok, ukránok – modernizáció, államiság a keleti szlávoknál

GRÜBER Károly – VASZARY Tamás: Nyugatosok versus szlavofilek, avagy az orosz modernizációs vita történelmi előképei

GÚTI Erika – TÓTH Sándor: Ukrajna – identitás, államiság és egy lehetséges politikai modell a megoldásra

Egykor

ORDASI Ágnes: Egy betiltott kisebbségi lap. A fiumei *La Difesa* története (1898–1901)

JÁNOSI Csongor: A magyar-román belügyi és állambiztonsági kapcsolatok (1955–1965)

Stúdium

HOPPA Enikő: Az olaszországi walser közösség nyelvi vitalitása

Kutatóúton

„...úgy döntöttem, hogy bemegyek a könyvtárba, és nem jövök ki addig, amíg nem találok választ azokra a kérdésekre, amiken az emberek 89–90 óta öltre mennek, anélkül, hogy tudnák, miről beszélnek.” – Filep Tamás Gusztávval Bárdi Nándor beszélget, 2. rész

Lelet

SZALAY-BOBROVNICZKY Kristóf: Lord Alton of Liverpool laudációja a Magyar Érdemrend Középkeresztje kitüntetés átadásánál

LORD ALTON OF LIVERPOOL: Válaszbeszéd a Magyar Érdemrend Középkeresztje kitüntetés átadása alkalmából

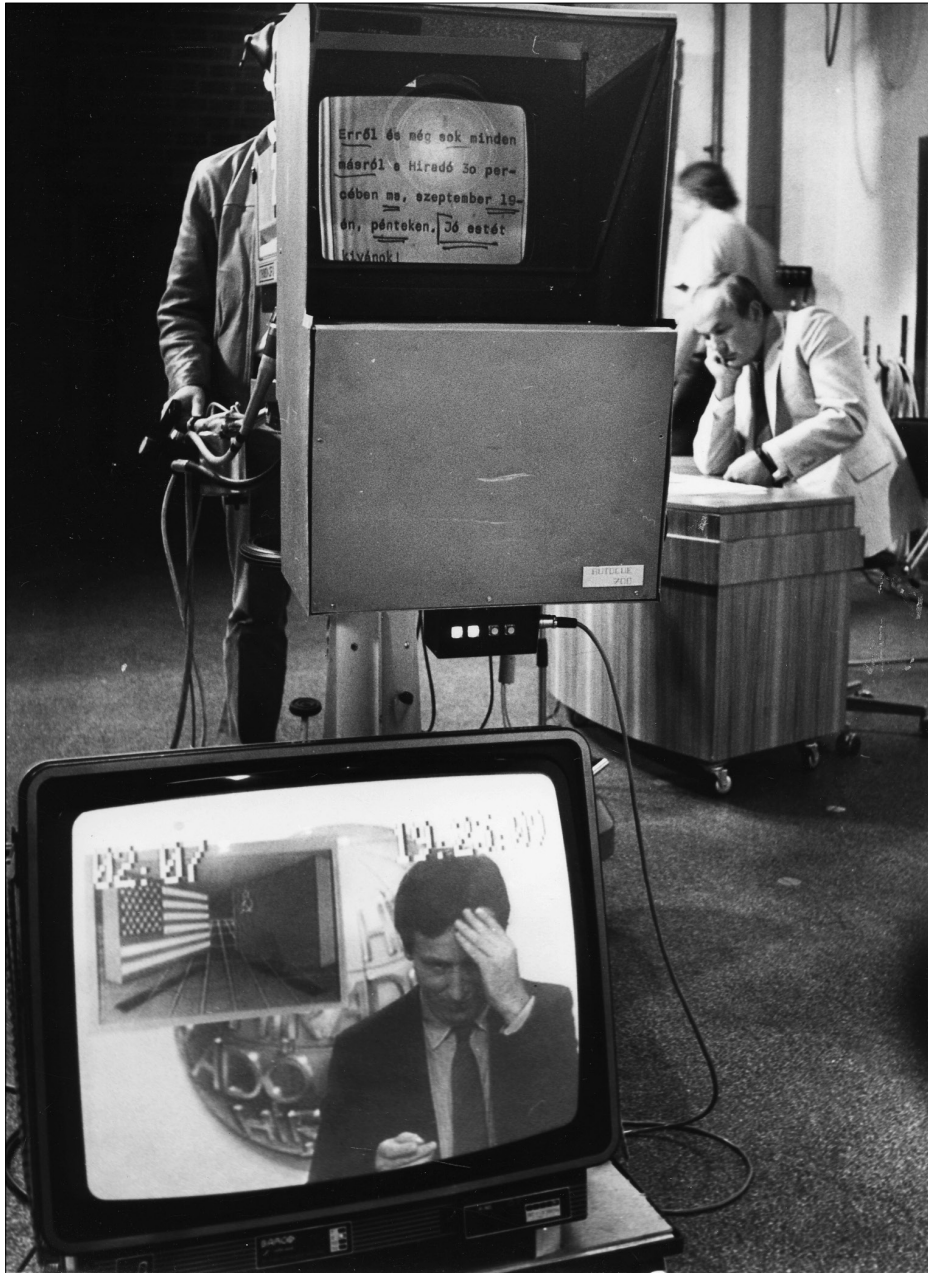
Szemle

NASTASĂ-MATEI, Irina: egy megkésett életrajz

Schmitt, Oliver Jens: *Capitan Codreanu. Aufstieg und Fall des rumänischen Faschistenführers*, Paul Zsolnay Verlag, Wien, 2016

BOGDÁN Péter: Ütközőállam

Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram Kiadó, Budapest, 2016

Budapest, 1982. A monitoron Elek János riporter. A TV Híradó stúdiójában.
© Fortepan/RTV Újság

Veszelszki Ágnes¹

Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői

Bevezetés

„VIGYÁZAT! NAGYON VESZÉLYES TEÁT HOZTAK FORGALOMBA! NAGYON NÉPSZERŰ, HA ÖNNÉL IS VAN BELŐLE SEMMIKÉPPEN NE IGYON BELŐLE EGY KORTYOT SEM! Ha vett ilyen teát vagy dobja ki rögtön vagy vigye vissza boltba! A szupermarketek egyik legnépszerűbb teája! Itt a figyelmeztetés >>>>>”

Így szól az egyik láthatóan kattintásvadász magyar oldal szövege. A cikk megtévesztő jellege a szöveg túlzásai, nagybetűhasználatára révén szinte azonnal szembe-tűnő lehet(ne), mégis sokan megosztották az álhírhez vezető linket a Facebookon. Mi lehet ennek az oka?

A tanulmányban ennek a kérdésnek járok utána, és összegyűjtöm az álhírek nyelvi és nem nyelvi jellegzetességeit. A nyelvi jellemzők közé sorolom többek között a túlzó, szenzációhajhász címet, a figyelemfelhívó, bulvárszerű szöveget, a helyes vagy hibás terminushasználatot, a szövegek nyelvi minőségét (nagybetűs írás, túlzó írásjelhasználat, helyesírási hibák); nem nyelvi jelek közé tartoznak a feltűnő képek, az ismert szereplők megjelenítése, a valódi oldalakat utánzó URL-címek. A korpusz hólabda-módszerrel állt össze: nem a nagy hírportálokról származó, manipulatív híreket gyűjtöttem a Facebook közösségi oldalról. A politikai és az életmód típusú hírek között nem teszek ezúttal különbséget. Ebben a kutatásban nem foglalkoztam a megbízhatónak tartott híroldalak esetleges álhíreivel vagy az ún. alternatív tények jelenségével. Problémát jelenthetnek a feltárás során a rejtőzködőbb (a nyelvi minőségében jobb hírszöveget tartalmazó, nem

¹ orcid.org/0000-0003-2226-0607

gyanús linken található) oldalak. A vizsgálat célja egyrészt, hogy bemutassam a magyar álhírek sajátosságait, másrészt pedig ennek révén kidolgozzak egy, az álhírek identifikálására használható szempontrendszert.

Az álhír és társfogalmai

Álhír

Az álhírek (fake news) a 2016-os amerikai, majd a 2017-es francia elnökválasztás kapcsán különös figyelmet kaptak (vö. többek között: Groshek–Koc-Michalska 2017 m. a.; Nelson 2017, Vargo et al. 2017). James E. Katz és Ronald E. Rice az álhírprobléma jelenlegi mértékű megjelenése² előtt jóval, 2002-ben leírta, hogy: „Az oldalak [...] bármely állítást, pletykát, badarságot népszerűsíthetnek, függetlenül attól, hogy az mennyire nevetséges, irracionális, buta vagy bántó. Minden hazugság igazságként tálalható. (Természetesen valós vagy segítő kommenteket is közzé lehet tenni) [...]”³ (Katz–Rice 2002: 311). E kijelentésnek tizenöt évvel később, 2017-ben is relevanciája van.

Az online tudás – mivel nem minden esetben ismert a szerző, a forrás, az aktualitás; az információhalmaz pedig nem kontrollált: kapuőr híján bárki közzétehet szinte bármit – nem minden esetben megbízható. Megjelenhetnek félrevezető, áltudományos, sőt kifejezetten káros nézetek is az interneten, amelyeket a tájékozódó olvasók könnyen komolyan vehetnek. A tudás forrása megváltozik, tehát forráskritikára, kritikus gondolkodásra van szükség – ezt a felhasználóknak is meg kell tanulniuk. Az új médiakompetencia azt is tartalmazza, hogy a nethasználó mely információkra tekint kritikusan, melyeket fogad el valósként (Aczél 2015; Veszelszki 2017a, 2017b). Andreas Schleicher, az OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) oktatásért felelős igazgatója ennél is továbbmegy: véleménye szerint az iskoláknak kell megtanítaniuk a fiataloknak, hogyan lehet az álhíreket azonosítani (Coughlan 2017). Ez a fajta „soft skill” Schleicher szerint a globális kompetenciák körébe tartozik, és arra szolgál, hogy a sokat emlegetett, a közösségi médiában megjelenő információk perszonalizációja

² A Google Trends adatai szerint 2017 egy adott időpontjában tízszer annyian kerestek rá a „fake news” keresőszóra, mint egy évvel korábban, 2016 novembere előtt (lásd 1. melléklet, forrás: W9).

³ Fordítás: V. Á. (a továbbiakban minden jelöletlen fordítás a szerzőé). Eredetiben: „The sites [...] can propagate any rumor, assertion, or babble no matter how ludicrous, irrational, stupid, or hurtful. Any lie can be presented as truth. (On the other hand, people are allowed to post any truth or helpful comment as well [...]).”

révén kialakuló filterbuborék (echo chamber, filter bubble; vö. Pariser 2011; Vike-Freiberga et al. 2013; Bakshy et al. 2015; Fehér 2016: 138, 157) hatásait kiküszöbölje. Érdeemes azonban megjegyezni, hogy a filterbuborék jelenségét empirikus adatok alapján egyre több kutatás megkérdőjelezi (például: Zuiderveen Borgesius et al. 2016).

Az álhír fogalmának tágabb definíciója szerint a megnevezés olyan hírcikkekre vonatkozik, amelyeknek nincs tényszerű alapjuk (azaz hamisak), de hírként jelenítik meg őket (Allcott–Gentzkow 2017: 213).⁴ Ennél szűkebb jelenségre vonatkozik Silverman (2017, idézi Vargo et al. 2017) meghatározása: „olyan teljesen hamis információ, amelyet pénzügyi nyereségért alkottak meg”,⁵ és amely a hiteles újságíráshoz hasonlít (Hunt 2016, idézi Vargo et al. 2017). A tartalom a kattintások és megosztások maximalizálása céljából szenzációszerű, tabloidizálódó. Hatásuk alapján már az álhírek agenda-setting funkcióját is kutatják (vö. Vargo et al. 2017).

Az álhírek két formáját szokták megkülönböztetni terjedésük szándékossága szerint: „az álhírek olyan hamis információkat jelentenek, amelyeket vagy szándékosan terjesztenek olyan személyek, akiknek az igazság nem fontos, de politikai vagy (az internetforgalomból származó) hasznot remélnék az álhírek megosztásából, vagy nem szándékosan olyan újságírók, akik nincsenek tisztában a hírek hamis voltával”⁶ (W2). Ehhez azonban hozzá kell tenni, hogy a hamis információkat nem (csak és nem elsősorban) újságírók terjesztik.⁷

Wardle (2016) a hamis információ terjesztési módja alapján hat típust⁸ különít el egymástól: 1. Hiteles forrás használata nem megfelelő kontextusban (például: az illegális migránsokról bemutatott videó nem abban az országban készült, mint ahogy azt a kommentár állítja; amerikai kontextusban: Marokkóban készült videót mexikóiként táltak). 2. Eredeti híroldalak utánzó, a márkájuk hitelességét kiaknázó, hamis oldalak (például: az ABC News abcnews.go.com oldala helyett abcnews.com.co; The Guardian helyett The Guardlan [L betűvel helyettesítve az I-t]; az index.hu helyett index.blog.hu cím). 3. Álhíroldalak (például: az önmagát „fantázia-híroldal”-nak⁹ tituláló WTOE 5 News oldalon jelent meg az amerikai elnökválasztás előtt az a hír, miszerint Ferenc pápa támogatja Trump megválasz-

⁴ Eredetiben: „news stories that have no factual basis but are presented as news”.

⁵ Eredetiben: „completely false information that was created for financial gain”.

⁶ Eredetiben: „fake news could be false information deliberately circulated by those who have scant regard for the truth but hope to advance particular (often extreme) political causes and make money out of online traffic. Or it could be false information circulated by journalists who don't realise it's false”.

⁷ Vö. ehhez Fehér Katalin és Király Olívia *álhíresülés* fogalmát a jelen folyóiratszámunkban.

⁸ Wardle (2016) eltérő szempontokat egyesít a felsorolásában. A példáit kiegészítettem saját, magyar exemplumokkal.

⁹ Eredetiben: „fantasy news site”.

tását). 4. Hamis információt terjesztő vizuális elemek (képek, videók), mémek (például: az a mém, amely szerint lehet sms-ben szavazni, és nem kell személyesen megjelenni a választási bizottság előtt, és a képen még Hillary Clinton sms-száma is szerepel, nagyon sok megosztást kapott). 5. Manipulált tartalom (például: fotosoppolt képek terjesztése). 6. Paródiatartalmak (gyakran a vicceket, a humoros tartalmakat is komoly hírként osztják meg a felhasználók; az USA-ban a The Onion és a Clickhole, Magyarországon jelenleg a Hírcsárda a legismertebb szatirikus híroldal).

A legújabb vizsgálatok szerint a hírfogyasztók kisebb arányban fordulnak a tényellenőrző, -hitelesítő oldalakhoz (fact-check), ha az információkkal a közösségi oldalakon találkoznak – még abban az esetben is, ha a hír megosztója nem is közvetlenül ismerősük. Mások jelenléte elaltatja éberségünket – állítják kísérletek alapján a kutatók (Jun et al. 2017). Azzal kapcsolatban is folynak kutatások, hogy ha egy másik felhasználó javítja, korrigálja a téves információkat, akkor ez megváltoztatja-e a hírfogyasztók kiinduló vélekedését. Thorson (2016) eredményei szerint a (politikai témájú) álhírek azonnali és hiteles korrigálása sem változtatja meg a felhasználók eredeti attitűdjét. Ennek kapcsán a szerző bevezeti a hiedelemvisszhang vagy hiedelemkamra (belief echo) fogalmát. Vraga és Bode (2017) kísérlet-sorozata alapján azonban ha a téves (egészséggel, a vizsgálatban a Zika-vírussal kapcsolatos) információt kijavító személy hiteles forrást is megad a korrekció során, akkor szignifikánsan többen hisznek neki (a szerzők azt is hozzátesszik, hogy a javítási mechanizmus hatékonysága viszont eltérő a Facebookon és a Twitteren).

Az álhírekhez kapcsolódó koncepciók

Az álhírek leginkább az internetes csalások (phishing, spam, hoax, városi legendák, clickbait), a propaganda és a hírparódia fogalmakkal állnak kapcsolatban. A következőkben ezeket tárgyalom röviden.

Az internetes csalások Theresa Heyd (2013: 387) szerint lehetnek vizuális jellegűek (gondoljunk a jól vagy rosszabbul fotosoppolt, manipulált képekre), de rendszerint diskurzusalapúak, vagyis a verbális kommunikációra építenek. A csalások online környezetben két tengely mentén elemezhetők: céljuk lehet a profitszerzés vagy pedig a szórakozás. Heyd (2013: 389–390) az első kategóriába sorolja a spamet és a phishinget. A *spam* kéretlen levélküldemény, amely téves, megtévesztő információkat tartalmaz. A *phishing*, azaz adathalászat során pedig fontos adatokat (jelszavakat, belépőkódokat) csalnak ki a felhasználóktól megbízható identitás szimulációja (például egy online bank felületének utánzása) révén. Mind a spam, mind a phishing komoly biztonsági és pénzügyi konzekvenciákkal jár(hat).

A Heyd-féle második típus, a szórakoztató „csalásoké” nem jár pénzügyi kockázattal, az annak való bedőlésnek sokkal inkább pszichoszociális következményei vannak: egy álhír továbbítása többek között a digitális írástudatlanságra, tájékozatlanságra utal. Ebbe a második típusba tartozik a hoax.

A *hoax* (más elnevezésekkel: beugratás, megtévesztés, átverés, álhír vagy kacsa) olyan szándékosan előállított, hamis, de legalábbis problematikus információt tartalmazó, hitelesnek tűnő hírt jelöl, amely virális jelleget ölt, és a forrás célja rendszerint humoros hatás elérése vagy csalás (Fenyvesi 2016). „A hoaxokra jellemző, hogy az emberi hiszékenységre építve arra veszik rá a felhasználókat, hogy azokat saját maguk továbbítsák, közvetítsék az ismerőseiknek” (Fenyvesi 2016: 445). A hoax tehát a pletyka virtuális változatának tekinthető (vö. Szvetelszky 2002), és a digitális folklór részét alkotja (Balázs 2015; Heyd 2013: 387; Veszelszki 2011). A hoaxok az interneten kezdetben e-mailben terjedtek, ma már a közösségi oldalas megosztás a jellemzőbb. „A klasszikus vírus e-mail-hoaxok általában olyan nem létező biztonsági fenyegetésre figyelmeztetnek, amelyek e-mailen fognak érkezni” (Fenyvesi 2016: 449). A nyereményjáték-hoaxok szövege szerint ha megfelelő számú felhasználóhoz eljut a levél, akkor minden résztvevő jutalomban részesül. A jótékonysági hoaxok vagy szimpátiahoaxok alapvetően két narratívára, a „beteg gyermek” és az „elveszett gyermek” történetére épülnek. A további hoaxtípusok közé tartoznak az álhirdetések, a városi legendák és az álhírek stílusára rájátszó, humoros célzatú álhoaxok (Heyd 2008), továbbá a tudományos világot tesztelő áltudományos hoaxok is (vö. az ismert Sokal-hoaxról: Sokal 2008; Boghossian 1996; Weinberg 1996).

A hoax prototipikusan az emberek jóindulatát, segíteni akarását használja ki. Meggyőzési stratégiái, amelyekkel ráveszi a címzettet a továbbküldésre, a következők lehetnek: kisgyerekeknek vagy kedves állatoknak segítségnyújtás (*A három hónapos babának nagyon ritka típusú vérre van szüksége.*), vírusra figyelemfelhívás (*Egy új vírus tönkreteszi a számítógépedet. Figyelmeztess erre barátaidat is.*), hitelesnek látszó források említése (ügyvéd ismerős, nagy cég neve), áltudományos bizonyítékok, pénz felajánlása (*XY küld neked minden egyes továbbküldött levélért 1 dollárt*), szerencsétlenséggel fenyegetőzés (*Ha nem küldöd tovább 8 embernek, 8 évig szerencsétlen leszel a szerelemben.*).

A hoaxok terjedéséhez a közösségi oldalak hírmegjelenítési módja és a felhasználók olvasási szokásainak változása is hozzájárul: a legnagyobb közösségi oldalon, a Facebookon¹⁰ a más weboldalokról származó információk egy címmel, egy nagyméretű képpel és esetleg a cikk leadjével jelennek meg (*1. kép*). A hoax címe figyelemfelkeltő, a kép rendszerint bombasztikus, a lead pedig sejtelmes.

¹⁰ A Facebooknak 2016 negyedik negyedében 1,86 milliárd felhasználója volt (W8); a felhasználószám 2017 júniusában elérte a kétmilliárdot (W10).

WebKukker
 6 hrs · 🌐

👍 Like Page

LÁTTAD MÁR A LEGÚJABB LADÁT? NEM FOGSZ HINNI A SZEMEDNEK!

↓ Kattints a képre a teljes tartalom megtekintéséhez! ↓

LÁTTAD MÁR A LEGÚJABB LADÁT? NEM FOGSZ HINNI A SZEMEDNEK!

LÁTTAD MÁR A LEGÚJABB LADÁT? NEM FOGSZ HINNI A SZEMEDNEK!

STORYVILAG.COM

1. kép. A hírmegjelenítés a Facebook közösségi oldalon

Sok felhasználó meg sem nyitja a linket (amely akár adathalász vagy lájkvadász oldalra is mutathat), hanem gondolkodás nélkül megosztja a tartalmat, ezáltal terjesztve a téves információkat vagy a csaló oldalakat.

Az álhírek külön altípusát a városi *legendák* (urban legends), a valamiféle valószínűségi alappal rendelkező, de összességében véve kacsaszerű történetek, kutatási beszámolók, álrémhírek alkotják (vö. lájkfolklor; Veszelszki 2011). Glózer Rita (2016) a netfolklorhoz köti a városi legendákat, mivel azok véleménye szerint az „eredetileg orális folklorhagyomány digitális médiafelületeken továbbélő»leszár-mazottai«, melyek [...] ma jellemzően a közösségi médiában kínálják az olvasóknak a történetekben »benne levés«, az »itt és most« élményét” (Glózer 2016: o.n.). Glózer Fernback (2003: 32) a városi legendák terjedésének motivációit összegző megállapítására utal: „a városi legendák lényegében a kaotikus társadalmi viszonyokra adnak rituális válaszokat oly módon, hogy közben a társadalomban jelen lévő szorongást és szubkulturális töredezettséget igyekeznek csökkenteni” (Glózer 2016: o.n.).

Az álhírekre specializálódott oldalak a felhasználót általában kattintásra, megosztásra kéri a cikk elolvasása előtt annak megtekintéséhez, ám előfordul, hogy a kattintás/megosztás után még a tartalmat sem mutatják meg (ám a céljukat, a klikkelést és a további terjedést elérték). Ha mégis megmutatják a cikket, képet vagy videót, közben gyakran spamüzeneteket osztanak meg a rájuk kattintó Facebook-oldalán. Valódi szándékuk rendszerint a kattintások, oldalmegnyitások nagy

száma révén a minél magasabb online elérés, ezáltal reklámbevétel megszerzése. Ez a céljuk az ún. *clickbait* oldalaknak: „a címek manipulálják, ráveszik az olvasókat, hogy látogassák meg az oldalt”¹¹ (W4).

Előfordul, hogy áltudományos vagy politikailag megtévesztő, általuk készített szövegeket jelentetnek meg valódi hírként, ám az is, hogy más oldaláról, engedély nélkül átvett híreket saját anyagként mutatnak be. Ez a fajta hírmegjelenési mód több szempontból is a *manipuláció* körébe tartozhat. A manipuláció a befolyásolás egyik típusa, és célja, hogy a befolyásoló hatással legyen a másik gondolataira, véleményére, érzelmeire, viselkedésére (vö. Falyuna, in Veszelszki et al. 2017 m. a.). A manipuláció rokon a meggyőzéssel, ám a legfőbb különbség, hogy a megtévesztett fél rendszerint nincsen tisztában azzal, hogy manipulálják (Falyuna 2016). Manipulatív stratégiának számít többek között a hamis állítások, kijelentések tétele is (Árva 2007; Falyuna 2016). Sissela Bok megfogalmazásában a hazugság a megtévesztés szélesebb kategóriájába tartozó, kijelentés formájában megnyilvánuló, szándékosan megtévesztő közlés (Bok 1983: 39).

Nincs itt arra mód, hogy a *propaganda* könyvtárnyi irodalmát bemutassam (vö. Pratkanis–Aronson 1992; Jowett–O’Donnell 2012), ám a befolyásolás, attitűdváltoztatás manipulatív szándéka, a téves, megtévesztő információk közlése, a média használata (kihasználása) olyan közös pontok, amelyek a propagandát és az álhíreket nagyon szorosan összekapcsolják. Az eredetileg vallási (a katolikus vallást terjesztő, népszerűsítő) célzatú propagandát a korai modernitás idején a politika szolgálatába állították (Grabe–Bucy 2009: 31–32). A fogalom mai – leginkább pejoratív – értelmezése a tömegműediumok 19. századi elterjedéséhez kapcsolódik. A propagandát legtöbbször politikai vezetőkhez, a kormányzathoz kötik (vö. szovjet, náci, hidegháborús propaganda), ám aktivista csoportok, társadalmi mozgalmak vagy cégek is kifejthetnek propagandatevékenységet. Az információk szelektív kezelésével, átformálásával, terjesztésével a propagandának minden esetben célja(i) van(nak), és azok összekapcsolódnak a tartalommal. Ez az álhírek esetében is igaz lehet, kiegészítve azzal, hogy az álhírek terjesztőinek a valós célja sok esetben nem köthető a hírek tartalmához, szándékuk csupán a figyelemfelkeltésre és annak révén az online bevételek növelésére irányul.

Az előzőekkel szemben a *hirparódia* nem feltétlenül (szándékosan) megtévesztő vagy manipulatív, általában túlzásaival le is leplezi önmagát (bár előfordul, hogy az ironikus-szarkasztikus, humoros híreket a Facebook-felhasználók komolyan vett hírként továbbítják). A megtévesztés helyett a célja sokkal inkább a szórakoztatás és az egyes politikai-közéleti jelenségeknek vagy éppen szereplőknek görbe tükör állítása. A hirparódia lényege a stílusimitáció: a hírközlő műediumok nyelvezetét, hírstruktúráját utánozza. Magyarországon önálló hirparódia-oldal is működik

¹¹ Eredetiben: „titles that manipulate or coerce readers into visiting the site”.

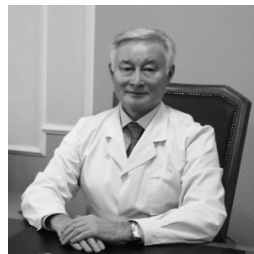
(Hírcsárda), és ezt a mechanizmust használja ki a(z egyébként egyre inkább valós ügyeket is zászlajára tűző) Kétfarkú kutya nevű magyar viccpárt is.

Az álhírek és a rokon koncepciók áttekintése után rátérek a szövegelemzés bemutatására.

Módszertan: korpuszelemzés

A korpusz összeállítása során hólabda-módszerrel dolgoztam: az ismerőseim által a Facebookon megosztott hírek linkjét ellenőriztem több, az álhíroldalakat összegyűjtő listában (lásd 2. melléklet), majd ha szerepelt a felsorolásban az adott oldal, a cikket kimásoltam, illetve ugyanarról az oldalról a következő négy, az oldal által ajánlott cikket is felvettem az adatbázisomba. A szövegek között nem válogattam, mindig az elsőként felajánlott címre kattintottam. Ezzel a módszerrel 2017 március-áprilisában 30 + 1 szöveget gyűjtöttem össze a vizsgálat céljára. Az így összeállított korpusz közel 9500 szóból (több mint 70 ezer karakterből) áll.

A plusz egy szöveg különösen tanulságos lehet: az egyik felajánlott tartalom ugyancsak cikk formátumban jelent meg, de valójában félrevezető reklám volt. A link a többi, ezzel összehasonlítva szinte ártatlannak tűnő szöveggel ellentétben egy, a félelemkeltéssel operáló, illetve a phishing módszereit is használó oldalra vezetett át. A szövegben részletesen, elborzasztó képekkel illusztrálva, túlságosan szemléletesen, de természetesen (?) megtévesztő módon a különféle paraziták megjelenési módjait. A storytelling „problémafelvetés után megoldás” elvére alapozva a hosszas felvezetést (az interjúban „Dr. Kovács Adorján, a Parazitológiai Intézet igazgatója” és „Dr. Fekete Kálmán professzor, a Parazitológiai Intézet munkatársa” fotóval nyilatkozik, 2–3. kép¹²) a gyógymód követi: a Bactefort nevű készítmény bemutatása. A számadatokkal és fotókkal bizonyított vizsgálatokat a cikk szerint az Egészségügyért Felelős Államtitkárság felügyelte. Rákattintva az államtitkárság linkjére egy phishing oldalra jutottam, amelynél az összes további

2. és 3. kép. A „Parazitológiai Intézet” munkatársai

¹² Az internetes információk ellenőrizhetetlensége miatt a nyilatkozók lehetnek valódi szakemberek, laikusok vagy pedig tényleges vagy hamis titulusokkal rendelkező álszakemberek (vö. Falyuna 2017).

4. kép. Az államtitkárság hamis oldala

5. kép. Az aloldalak tartalma a hamis oldalon

6. kép. Az Egészségügyért Felelős Államtitkárság valódi honlapja (2017. március 15.)

link a Bactefort reklámjára vezetett (5. kép).¹³ (Összehasonlításképpen a megtevesztő honlaphoz illesztettem az államtitkárság valódi oldalának képét: 4. és 6. kép.)

¹³ A linkek követését és a vizsgálódást ezen a ponton fejeztem be, mert amikor az egyik aloldalt be akartam zárni, hangosan megszólalt a gép: „Biztosan be akarja zárni az oldalt?”. Attól tartottam, hogy számítógépes vírussal fertőződik meg a munkaeszközöm.

Eredmények

Nyelvi elemek

Cím

A cím önálló kommunikációs egységként is funkcionál, ám az utána következő, hozzá tartozó szöveg része is. Ebből következik két fő funkciója: a szövegre mint egészre utaló metatextuális (összetett szöveg helyett annak egyszerű reprezentációja, amely elválhat a szövegtől), illetve a szövegre előreutaló tartalmi funkció (a szövegre mint tartalmi egységre utal, annak részeként; Tolcsvai Nagy 2001: 325). Mivel a címek kiemelt szerepet játszanak a potenciális olvasók megnyerésében, ezért részletesen foglalkozom a bemutatásukkal.

Az elemzett cikkek címadása (lásd 3. melléklet) kivétel nélkül túlzó, szenzációhajhász, német sajtónyelvi kifejezéssel blikkfangos, sőt – mivel kattintásvadász jellegű – ezt inkább „klikkfangos”-nak nevezem. A címek minden esetben kifejtő típusúak, ezt a terjedelmük is jelzi: a legrövidebb öt szóból áll, a leghosszabb pedig 18 szóból (1). Ez a szószám megfelel a 100 millió cíkcímet és az általuk generált Facebook-kattintásokat elemző vizsgálat eredményeinek: a legtöbb kattintást eszerint a 12–18 szavas, 80–95 karakteres címek vonzzák (Rayson 2017).

(1) *A barátai csak nevettek rajta, hogy egy alkoholista lakását vette meg. A lakás-felújítás eredménye azonban mindenkit lenyűgözött!*¹⁴

A cím szövegtani értelemben deiktikusan rámutat a szövegre, és metonimikusan képviseli a szöveget (Tolcsvai Nagy 2001: 327). A szövegvilágból kimutató deixis, illetve a szövegvilágban hivatkozó koreferencia használata révén enigmatikussá válhatnak a címek (2–3). Az információ-visszatartás eszközével (Hanula 2017) is felkeltik a figyelmet, és a cím alapján azonosított cikk megnyitására ösztönzik az olvasót.

(2) *Ezt árulja el rólad az ujjlenyomatod!*

(3) *Így rabolják el a fiatal lányokat! Hívjuk fel gyermekeink figyelmét és előzzük meg a tragédiát!*

A címek egy része kifejezetten az elborzasztással, horrorral, félelemkeltéssel kívánja rávenni olvasóit a cikk megnyitására (4–5).

¹⁴ A példákat minden esetben eredeti írásmóddal és helyesírás szerint, javítás és változtatás nélkül közlöm. A félkövér jelölések a kiemélést, az elemzésben bemutatottak illusztrálását szolgálják.

- (4) BRUTÁLIS orvosi műhiba! Szülni ment be a nő és láb nélkül ébredt!
- (5) Halottnak nyilvánítottak egy beteget, a Gyula a kórházban aki percekkel később felkelt!

A megosztások révén történő terjedés a célja a fontosnak tűnő, állítólag hivatalos információt közlő (6–7), illetve az egészségügyi felhívást, tanácsot adó, a kerülendő élelmiszereket bemutató címadásnak (8–12).

- (6) VÁLTOZÁS A GYÓGYSZERTÁRAKBAN! NE VÁRJA A RECEPTEK >>> MUTATJUK MIT FOG KAPNI HELYETTE!
- (7) Rendőrségi felhívás fotóval ! Szókétszen van 2 migráns! Nagyon veszélyesek!
- (8) Minden nap isszuk, de nem sejtjük, hogy mellrákot okozhat!
- (9) Ezért veszélyes a kínai fokhagyma! Erről jobb, ha tudsz!
- (10) Mérgezőbb, mint a cukor vagy a só, sokan mégis naponta fogyasztják!
- (11) Figyelem !Vigyázat! Nagyon veszélyes sőt hoztak forgalomba! Nagyon népszerű, ha önnél is van belőle semmiképpen ne sőzzon belőle!
- (12) Dr. Zacher Gábor felhívja a lakosság figyelmét! Kérlek osszátok, hogy mindenki tudjon róla!

Nem csupán rejtetten, hanem explicit módon is buzdítanak a címek megosztásra (13). Az olvasók jóindulatára építenek a segítségnyújtásra ösztönző szövegek (14).

- (13) Ma esti telihold - oszd meg ,és hamarosan teljesül a kívánságod
- (14) S.O.S Verre van szüksége az életmentő műtéthez Balázsnak, ugyanis teste 60%-a megégett

A kíváncsiságon alapszik a sztorikezdő, illetve krimire utaló címek (15), továbbá az áltudományos hírek (16–19) és a politikai álhírek hatásmechanizmusa (20). Az internetes klikkvadász szövegek ismert típusa a listagyártó (21–22).

- (15) Aggasztó részletek: Ez volt az eltűnt magyar tini utolsó üzenete
- (16) Hétezer éves magyar lány sírjára bukkantak vezetékcsere közben Szarvason
- (17) Idegkutatók létrehoztak egy olyan dalt, ami 65%-kal képes csökkenteni a szorongást!
- (18) Rejtett kép rejtőzik a Mona Lisa mögött
- (19) 27 latin-amerikai ország vezeti be a Transzcendentális Meditációt
- (20) Erdély el fog szakadni Romániától
- (21) Ezekről a kétmondatos rémtörténetektől még az ereidben is meghűl majd a vér
- (22) Gyakori lakberendezési hiba, amit semmiképp se kövess el!

A cím- és ezáltal a cikktípusok felsorolása természetesen nem lehet teljes, és átfedések is lehetnek köztük (például: a jótékonyásra apelláló cikk megosztást is kérhet egyúttal, 23).

Ámbár a szövegtípusra jellemző, e korpuszba ezúttal nem került olyan cím, amely tartalmazná a „rendkívüli közlemény, *breaking news*” figyelemfelhívó eszközöket. A *figyelem, vigyázat* is hasonló hatású címelem (24).

(23) *15 diák életét mentette meg a fiú, aki most a SEGÍTSÉGÜNKET kéri! OSSZÁTOK!*

(24) *Figyelem !Vigyázat! Nagyon veszélyes söt hoztak forgalomba! Nagyon népszerű, ha önnél is van belőle semmiképpen ne szózzon belőle!*

A cím egyes esetekben szinte alig kapcsolódik az utána következő szöveghez. *A barátai csak nevettek rajta, hogy egy alkoholista lakását vette meg. A lakásfelújítás eredménye azonban mindenkit lenyűgözött!* cím után egy 17 képpel ellátott lakberezendelési „útmutató” található, amelynek az esetlegesen összeválogatott fotói egyértelműen nem származhatnak ugyanabból a lakásból. A felvezetőnek szánt sztoriról (alkoholista, lakásvétel, barátok reakciója) egyáltalán nem esik szó a törzsszövegben.

A címadás célja rendszerint az, hogy a címszövegek valamilyen érzelmet váltsanak ki – ezáltal növelve annak az esélyét, hogy a (gyanútlan) felhasználók megosszák a tartalmakat a közösségi médiában (és ezáltal a csalók pénzhez jussanak).¹⁵ Ezzel kapcsolatban nyilatkozta az egyik, álhíreket ellenőrző cég, a Snopes főszerkesztője, Brooke Binkowski: „A címek nem csupán informálnak. Rendszeresen azt javaslom az embereknek, hogy ha egy cím elolvasása után idegesek, mérgesek, frusztráltak lesznek, akkor kétszeresen is ellenőrizték a forrás hitelességét”¹⁶ (Criss 2017).

Terminusok

„A terminusok hordozzák azt a speciális tudást, amellyel a szakemberek rendelkeznek, a laikusok viszont nem (feltétlenül)” (Falyuna 2017: 96). Éppen ezért lehet alkalmazásuk meggyőző az áltudományos diskurzusban, amelynek terminológiai jellegzetességét a „zavaros, nem definiált” és a „tudományból átvett, de más értelemben alkalmazott fogalmak” (Hargitai 2012: 8) használata jelenti.

¹⁵ Facebook-kommentelők véleménye szerint: „Nehéz hinni ennek az oldalnak [fm3cafe oldalról]. :(; „Foleg olyan cikk címmel, amiből nem derul ki semmi...” (Facebook, 2017. 04. 07.).

¹⁶ Eredetiben: „They are not just written to inform. I keep telling people if you read a headline and (after reading it) you’re ticked off and you’re angry and you’re frustrated, then double check that source because you need to know whether or not it’s legitimate”.

A (25) számú rövidhír szövegében kiemeltem a terminusként ható (főként idegen) szavakat, amelyek ugyancsak a hitelesség (látszatának) megteremtését szolgálják.

(25) 27 latin-amerikai ország vezeti be a **Transzcendentális Meditációt** [cím] Oktatási-**rehabilitációs program** keretében 27 latin-amerikai ország vezeti be a nagysikerű tudatalapú oktatási programot, melynek része a **Transzcendentális Meditáció**. A TM-et a diákok a **pedagógusokkal** együtt, a tanítási időben – a **tanrend** részeként – gyakorolják. [lead]

A **Terápiás Közösségek Latin-Amerikai Föderációja** nevű szervezet elnöke, Gabriel Mejia Atya a legutóbbi **kongresszuson** felhívással fordult az összes latin-amerikai ország vezetőjéhez. A kolumbiai lelkész alapítványa, a Fundación Hogares Claret 54 szociális-oktatási központot működtet Kolumbia 8 városában. A központokban közel 10 ezer hátrányos helyzetű, a társadalom **perifériájára** sodródott kolumbiai gyermek él – a gyermekek mindegyike gyakorolja a **Transzcendentális Meditációt**. Mejia Atya felhívásában a 30 éves tapasztalatára hivatkozott.

A lelkész javaslatát lelkesen fogadták, és sok ország hivatalosan kérte a **program** elindítását. Mejia Atya szervezésében egy külön **koordinációs** szervezet hoztak létre. Jelenleg a **TM-oktatók** vonatokkal történő szállítását szervezik. [törzsszöveg]

Stílus, nyelvi minőség

A szövegek nyelvezete lehet hírszerű, amely a nyomtatott és online sajtót utánozza (25). A stílus illeszkedik a tabloidizációként leírt, az eladhatóság érdekében bulvárosodó média trendjéhez is (vö. Esser 1999: 292). Emellett a bulvársajtó tegező, az olvasót szinte személyesen megszólító, cselekvésre buzdító hangneme is megjelenik a vizsgált szövegekben (26–27).

(26) Kíváncsi **vagy**, milyen? Nem **hiszed** el, hogy működik? **Hallgass** bele!

(27) Ha ezt **iszod**, fokozott a kockázat egy tanulmány szerint.

Ez utóbbi esetben a lead nem a hagyományos, az újságírásban megszokott 5W + H Lasswell-képletet követi, hanem csupán folytatja a címben felvetett témát (28–29). Ez a megoldás egyfajta horogként arra szolgál, hogy a cikk közösségi oldalon történő megosztásakor, a cím + lead + kép + URL kombinációjával minél inkább bevonja az olvasót a szöveg világába.

- (28) [cím] *Ezt árulja el rólad az ujjlenyomatod!*
 [lead] *Mindenkinek van és az egyetétjű ikreket leszámítva minden emberé eltérő, ezért kiválóan alkalmas arra, hogy főbb személyiségjegyeid kiolvasasd belőle.*
- (29) [cím] *Ezért veszélyes a kínai fokhagyma! Erről jobb, ha tudsz!*
 [lead] *Az emberiség már hatezer éve ismeri és mondhatni imádja ezt a cikkekben álló kis különleges ízű zöldségfélét. A fokhagyma annyira népszerű, hogy minden évben egy nap, április 19-én szinte mindenhol a földkerekségen megemlékeznek a legrégebb óta használt fűszernövényről.).*

A megosztásra történő felhívás önmagában is gyanús lehet. A hatból két vizsgált oldal minden egyes cikke a félkövérrel és nagybetűkkel szedett, megosztásra buzdító felszólítással zárul (30–31).

- (30) *Kérjük osszátok meg, hogy minél több emberhez eljusson!*
 (31) **KÉRJÜK OSZD MEG MÁSOKKAL IS! KÖSZÖNJÜK! HOZZÁSZÓLNI LENTEBB TUDSZ!**

A mintába került politikai szövegekben pedig a nyílt gúny vagy irónia használata figyelhető meg (32).

- (32) *Tegnap este **dicsőült meg önmagától** a Momentum, **sikerült beadnia** a Választási Bizottsághoz az újabb népszavazási kérdését CEU-ügyben. **Hát nem** azzal indul a mai reggel, hogy **tesója a küzdelemben**, az eddig ismeretlen Demokrata Párt előbb ébredt, és ő is ezt a kérdést preferálta ugyanott?*

A szövegek nyelvi minősége azonban általában még sem közelíti az írott sajtónyelvi normát, sem a stílus, sem a helyesírás szempontjából. Számos, kifejezetten feltűnő elgépelés található a szövegekben (33).

- (33) *Óriási változás köszönt be a magyar **gyógr** gyógyszerárakban [sic] ...*

A szövegminőség már a címadásban is nagyon árulkodó lehet (34). Az *a Gyula a kórházban* szerkezet vonatkoztatható a *gyulai kórházra*, illetve a szereplőre is (a szöveg folytatásából kiderül, hogy az 53 éves Gyuláról van szó). A vonatkozó névmási kötőszó szórendbeli helye sem a logikának megfelelő: *a kórházban aki*.

- (34) *Halottnak nyilvánítottak egy beteget, **a Gyula a kórházban** aki percekkel később felkelt!*

A helyesírási hibák kétértelműséget, félreérthetőséget is okozhatnak (35–36).

- (35) **Szőkésben** van 2 migráns! (szőke – szőkés vs. szökés)
(36) Érdekesség a közéleti hölgyek sorrendjének elején sincs, hiszen azt Lévai Anikó [...] vezeti, szorosán a **sarában** Schmidt Máriával (sarában vs. sarkában).

Emellett a túlzó írásjelezés¹⁷ vagy a csupa nagybetű (capslock) használata is gyanúra adhat okot (37–39).

- (37) *Védekezni nem lehet ellene, csak megelőzni! Kérünk mindenkit, aki bárókba, discoba, buliba jár, sose hagyja felügyelet nélkül az italát és csakis bontatlan üvegből fogyasszon! Azonban sajnós előfordul az is, hogy bontatlannak tűnő üvegbe csempészik bele.... Elkezdődött a fesztiválszezon, kiemelten ajánlott körütekintőnek lenni, hiszen csak egy életünk van!!*
(38) *most tessék figyelni!!! Dobpergés!*
(39) **AZ ORVOSOK VISZONT ELFELEJTETTÉK ELLENŐRIZNI!!!** [félkövérrel]

Nem nyelvi jelek

Tartalom

A megosztott anyagok tartalmuk szerint három fő típusba sorolhatók: 1. az áltudományos, 2. a bulvár és felhívások, illetve 3. a politikai (hamis) hírek kategóriáiba.

Az *áltudományosság* (pseudoscience) deskriptív és egyben minősítő fogalma olyan állításokra, tanításokra, elméletekre, gyakorlatokra és intézményekre vonatkozik, amelyek állításuk szerint tudománnyal foglalkoznak, ám a valóságban a tevékenység nem felel meg a tudományosság alapkövetelményeinek (vö. falszifikáció, interszjektív ellenőrizhetőség, reprodukálhatóság, nyitottság a kritikára).

A tudományosság – Sokal (2006) szerint – egyik kiemelkedő jellemzője éppen a kritikai attitűd elfogadása (critical spirit): „a kijelentések – megfigyelésekkel vagy kísérletekkel történő – folytonos ellenőrzése iránti elkötelezettség [...] és hajlandóság az elméletek újragondolására vagy elvetésére, ha azok megbuknak a teszteken”¹⁸ (Sokal 2006: 288). Ezzel szemben az áltudományokat művelők elutasítják a kritika mindennemű lehetőségét, „azt állítják, hogy objektív értelemben

¹⁷ Egy kommentelő ezt így fogalmazta meg: „ha minden mondat végén felkiáltójel van, akkor tuti csak a kattintásodat akarja” (Facebook-komment, 2017. 04. 07.).

¹⁸ Eredetiben: „the commitment to the incessant testing of assertions through observations and/or experiments [...] and to revising or discarding those theories that fail the test”.

igazak”¹⁹ (Sokal 2006: 289); továbbá önmagukat tudományosnak minősítik, és állításaikat a valódi tudományos eredményekhez kötik.

Az áltudományosság további jellemzői a következők (Casti 1990; Pigliucci 2010 nyomán; a saját korpuszból származó példákkal):

1. anakronisztikus gondolkodás (olyan állításokat fogalmaz meg, amelyeket a tudomány már [régen] cáfolt):

(40) *Hogy segítsd a Telihold energetikai munkáját, végezd el az alábbi tisztító szertartást [...] Lakásod auráját és saját aurádat a legegyszerűbben zsálya füstölővel tudod megtisztítani. Menj körbe a lakáson és gondolatban kérj energetikai tisztulást a környezetedre. Majd tested vonalát követve, magad körül is füstölőzz és kérj energetikai tisztulást magadnak is. [...] Az elengedés gyakorlata Mihály Arkangyallal: Gyűjts egy fehér gyertyát. Mondd el az alábbi fohászt Mihály Arkangyalhoz...*

2. titkok keresése (például ufók, jeti, öngyulladás);

(41) *A városokban végzett ellenőrzések alapján az emberek 87%-a fertőzött! // Mely élelmiszereket érdemes ellenőrizni a hűtőnkben – interjú a Parazitológiai Intézet igazgatójával! // A szerkesztőség megjegyzése: az Egészségügyi Világszervezet (WHO) utolsó adatai szerint, az emberi szervezetben található paraziták okozzák a halálos megbetegedések nagy részét - a májgyulladásról és gyomorfekélytől kezdve a rákos daganatokig bezárólag. Évente 15 millió ember hal meg paraziták miatt, a fertőzés mértéke olyan nagy, hogy gyakorlatilag majdnem minden emberben megtalálhatóak az élősködők.*

3. mítoszokra hivatkozás (minél régebbi egy mese, annál nagyobb a meggyőző ereje);

(42) *Egyesek legendák szerint Leonardo a Mona Lisa [sic!] festményen rejtette el a Szent Grál végső nyughelyére vonatkozó utalást, vagy magát a szent ereklyét magát (hisz sohasem látta senki, nem létezik róla tényleges festmény vagy fotó). // Más források szerint „aki a Monsa [sic!] Lisa mögé lát” az megfejti az örök élet titkát. Bárhogy is legyen, a rejtett kép felfedezésével csak megszaporoztak a találgatások az amúgy is méltán híres és egyben rejtélyes festmény kapcsán.*

¹⁹ Eredetiben: „claim to be true in an objective sense”.

4. hanyag bánásmód a bizonyítékokkal (hivatkozik az állítását alátámasztó bizonyítékokra, ám az annak ellentmondókat ignorálja);

(43) *Hihetetlen! Rejtett portrét találtak Leonardo da Vinci híres Mona Lisa festménye alatt egy különleges megvilágítási módszernek köszönhetően - számolt be egy francia kutató eredményéről a BBC hírportál. [...] A festményt őrző Louvre Múzeum nem kommentálta a bejelentést, mivel az nem a hivatalos kutatás része.*

5. cáfolhatatlan hipotézisek;

(44) *Sok esetben Kínában a fokhagyma-ültetvényeket tisztítatlan szennyvízzel öntözik, [...] // Gamma-sugárzást is bevetnek azért, hogy a több ezer kilométeres távolságot tudják megtenni az utazás során. Ezek az anyagok bizonykárt tesznek a fokhagymákban [...]. Ezért inkább vegyük a hazai természetűt, sokkal inkább megéri.*

6. látszólagos hasonlóságok (a már bizonyított-elfogadott elméletek részeit használja, és azokat átértelmezi, új kontextusba helyezi);

(45) *A Kaiser Permanente kutató által végzett tanulmányban bizonyítást nyert, hogy azon nőknél, akik a mellrák diagnosztizálása után teljes zsirtartalmú terméket fogyasztottak, a halálozások aránya nagyobb volt, mint azoknál, akik a diagnózis felállítását követően alacsony zsirtartalmú tejtermékekre tértek át.*

7. tények helyett scenáriókkal magyarázás;

(46) *Az emberi szorongás az egyik legborzalmasabb érzés a világon. Ilyenkor az ember nem ura önmagának, és nem képes teljes mértékben a szorongás által hatalomba vett testét uralni. // Sokan izzadnak, kalapál a szívük, és szapora a légzésük, minden külső ok nélkül. Már a régi időkben is sejtették, hogy a megoldás a fejben keresendő, a tudatban. // 1926-ban még Sigmund Freud is írt a jelenségről, de a mai napig nem találtak rá hatékony megoldást.*

8. állításuk szerint a tények csupán interpretációk; illetve

(47) *Személy szerint én teljesen megbízom a WHO-s statisztikákban, és azt tudom mondani, hogy a Parazitológiai Intézetünk kutatásai megerősítik ezt az eredményt. Az emberhalálok 92%-át parazitás fertőzések okozzák. A paraziták*

jelenléte az emberi szervezetben – a következménye a „természetes halálok” többségének.

9. (az alapvető áltudományos kritériumnak tekinthető) immunitás a kritikával szemben.

(48) *Lakásod auráját és saját aurádat a legegyszerűbben zsálya füstölővel tudod megtisztítani. Menj körbe a lakáson és gondolatban kérj energetikai tisztulást a környezetedre. Majd tested vonalát követve, magad körül is füstölőzz és kérj energetikai tisztulást magadnak is.*

Amint a (40–48) példák jelzik, az összes jellegzetesség felfedezhető a vizsgált, magukat tudományosként beállító cikkek esetében. A mintába került szövegek nagy része az áltudományos típusba sorolható (pontos számadatokat a kategóriák átfedései miatt nem célszerű megadni).

A második, *bulvár és felhívás* kategóriába a szenzációk, az eltűnt személyeket kereső, a segélykérő, a valamilyen veszélyhelyzetre a figyelmet felhívó, a listázó szövegek tartoznak:

1. szenzáció:

(49) *BRUTÁLIS orvosi műhiba! Szülni ment be a nő és láb nélkül ébredt!; Halottnak nyilvánítottak egy beteget, a Gyula a kórházban aki percekkel később felkelt!*

2. eltűnt személyek:

(50) *Eltűnt Dezső Marianna 15 éves budapesti lány március 8-án! Az Együtt az Eltűnt Gyermekekért Alapítvány²⁰ ezen a napon a barátnőjétől ment haza az Örs vezér teréről.²¹ Utoljára az édesanyjával beszélt Facebookon, ahol is azt írta, hogy nagyon fél, mert sok furcsa ember van a villamoson. Haza már nem érkezett meg és az üzenetekre sem válaszol...*

²⁰ A link valóban az alapítvány Facebook-oldalára visz: <https://www.facebook.com/tear.kampany/?fref=ts>

²¹ A link itt egy Wikipédia-oldalra mutat: https://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%96rs_vez%C3%A9r_tere

3. segélykérés:

- (51) *S.O.S Vérre van szüksége az életmentő műtéthez Balázsnak, ugyanis teste 60%-a megégett.*
- (52) *15 diák életét mentette meg a fiú, aki most a SEGÍTSÉGÜNKET kéri! OSSZÁTOK!*

4. óvatosságra intő:

- (53) *Ezzel a módszerrel rabolják el manapság azokat a tinédzser lányokat, akiket később prostitúcióra kényszerítenek. Ha ilyen helyzetbe kerülsz, valószínűleg már nincs mit tenni. Ezért hívjuk fel minden leány, anyuka figyelmét, hogy legyünk nagyon körültekintőek és előzzük meg a tragédiát. A rendőrség az esetek 90%-ban sajnos tehetetlen.*
- (54) *Rendőrségi felhívás fotóval ! Szőkésben van 2 migráns! Nagyon veszélyesek!*
- (55) *Figyelem !Vigyázat! Nagyon veszélyes sőt hoztak forgalomba! Nagyon népszerű, ha önnél is van belőle semmiképpen ne szózzon belőle!*

5. listázó:

- (56) *Gyakori lakberendezési hiba, amit semmiképp se kövess el!*

A harmadik tematikai csomópontot a *politika* jelenti. A politikai (ál)hírek közül eredetileg viszonylag kevés került a mintába. Ennek az az oka, hogy a kiinduló szövegek témája (ezotéria, egészség, lakberendezés stb.) meghatározta az oldal által később felajánlott cikkeket: a kezdetben 25 szövegből álló mintába csupán két (távrolól) politikai cikk került. Az egyik a migrációs válsággal foglalkozik, ám az említett rendőrségi felhívások formájában:

- (57) *Rendőrségi felhívás fotóval ! Szőkésben van 2 migráns! Nagyon veszélyesek!*

A másik hír is csupán címszereplője miatt tekinthető politikai jellegűnek, tényleges politikai üzenetet nem hordoz: Magyarország miniszterelnöke nevének említése révén. Az álhír tartalma mindössze annyi, hogy Orbán Viktor beteg. A szöveghez illesztett kép (gépfegyveres katonák őriznek egy épületet) és a cím kifejezetten szenzációhajhász (58). A bizonyosságot és a számonkérhetőséget enyhíti a kérdő modalitás. A cikk a hitelesség érdekében Havasi Bertalan, a Miniszterelnöki Sajtóiroda vezetője szájába adja a szavakat, ám mivel sem link, sem dátum nem utal a hír valódi tényszerűségére, a hitelessége megkérdőjelezhető.

(58) *Gépfegyveres katonákkal őrzik a Tatabányai kórházat! Nagy lehet a baj! Orbán Viktort ide hordják?*

Mivel azonban a politikai témák prototipikusan kiemelt szerepet játszanak az álhírekben, ezért az első, 25 ítemes mintát kiegészítettem még egy mintavétellel: a miniszterelnököt említő címmel (59) ellátott, nyilvánvalóan hamis információt közlő szövegből kiindulva gyűjtöttem még további öt szöveget.

(59) *Orbán Viktor “füstadója” – ha tüzet akar gyűjtani a saját portáján, mert jönnek a barátok szalonnát sütni? Fizessen minden egyes alkalommal 3000 forintot!*

Minden egyes szöveg a magyar kormánnyal szemben kritikus álláspontot fogalmaz meg (az nem derül ki egyértelműen, hogy jobb- vagy baloldalról), kifejezetten ironikus-szarkasztikus hangvétellel (60).

(60) *Ha zöld utat kap a **nemzeti sütés-főzéshez**, akkor már csak **betéve kell fűjnia** a tűzgyújtás szabályaira vonatkozó passzusokat, mert amennyiben **bohó örömeben**, hogy teheti, elvét egyet-mást, 60.000.- forintos bírságra számíthat.*

A támadó, gúnyolódó hangnem mellett a közhelyek túlzó használata jellemző a politikai témához kapcsolódó szövegek korpuszra (61).

(61) *Egyelőre még **nem lóg ki a lóláb**, nem tudni, hogy jobbról, vagy balról **keveri-e fel az állóvizet** az új szereplő, de minden bizonnyal ez is **csak idő kérdése**.*

Szereplők

A politikai cikkek figyelemfelhívó jellegüket az ismert (köz)szereplőre való hivatkozással érik el (62). A leggyakrabban előforduló név a magyar miniszterelnöké, mindig a cím első szavaként (63–65).

(62) *Szorul a hurok Gorka Sebestyén, Trump szélsőjobbos magyar tanácsadója nyaka körül*

(63) *Orbán „nő-ügye” a Forbesban! Ki a legbefolyásosabb asszony e hazában?*

(64) *Orbán Viktor “füstadója”...*

(65) *Orbáni kiszervezés – avagy a bürokráciacsökkentés csak duma*

Ezzel szemben az elemzett, nem politikai témájú cikkek szereplői – ha van ilyen a szövegben – (az ismert magyar toxikológusra, Zacher Gáborra utaló szöveg kivételével) mind ismeretlen, hétköznapi (pl. *az 53 éves Gyula*), rendszerint meg sem nevezett személyek. Sőt bizonyos esetekben még az is kérdéses, hogy a szövegbeli kép mellé illesztett név és funkció valódi-e (66).

(66) *Dr. Kovács Adorján, a Parazitológiai Intézet igazgatója. Orvosi tapasztalat - 46 év*²²

URL, linkek, visszakövethetőség

Az álhíroldalakat sok esetben az URL-címük ellenőrzésével is fel lehet kutatni. Az álhíreket gyártók gyakori technikája igazi híroldalak klónjának létrehozása. A hitelesség látszatát akarják megteremteni a valódi hír- vagy bulvároldalakat utánzó címek (pl. *index.hu > index-blog.net; origo.hu > origo.blog.hu, hirorigo.net, origo-hirek.net, origoblog.net, origo-online.net; femcafe.hu > fm3cafe.hu; 24.hu > hir-24.info, hir27.in; hirstart.hu > hir-start.net, hir-start.com; hirado.hu > hirado-online.net, hirado.top*).

A teljesen értelmetlen címek kifejezetten gyanúsak. Ennél kifinomultabb technikát követnek a tartalomfogyasztásra buzdító (pl. *ezt-figyeld.com; figyuzz.net; lajkolj.info*) vagy a tartalmat értékelő oldalnevek (pl. *best-hir.com; csakneked.info; www.elkepeszto.net; erdekeshirek.info, exkluziv-videok.com; ezerdekes.eu; frenetikus.com*). A tudást a középpontba állító oldalak is gyanút keltőek (pl. *szabadonebredok.info, tudasfaja.com, ujvilagtudat.blogspot.hu*). Amint valamely oldalt sikerült betiltani, azonnal megjelenik a mutánsa (pl. *mindenegybenblog.hu, mindenegyben-blog.com, mindenegybenblog.net, mindenegyben-blog.net mindenegyhelyen.info; egyazegyben.com*).

Az online forráskritika egyik eszköze a szöveg eredetének ellenőrzése, visszakövetése. A megtévesztést szolgálják, hogy az álhírek is tartalmazhatnak továbbmutató, forrásra utaló linkeket, amelyek rendszerint pletykaoldalakra (Propeller), bulvársajtóra (Blikk) vagy akár hivatalos forrásokra (MTI, minisztérium, államtitkárság oldalára) utalnak. Ez utóbbiak a témához csak távolról kapcsolódnak (vö. az eltűnt lányról szóló tudósításban, figyelemfelhívásban az eltűnés helyéhez,

²² A témáról facebookos diskurzus is folyik a Kamu termékek és szolgáltatások oldalon (W6). Az egyik komment szerint: „Dr. Kállai Attila, a nem létező Nemzeti parazitológiai intézet főmuftija, aki annyi mindent publikált már. Hát nem elorozta a kinézetét egy svájci professzor?” Az álhírgyár hatékonyságát jelzi azonban a következő, egy önbevallása szerint nővértől (!) származó, nyelvi szempontból is feltűnő hozzászólás: „Ezek a paraziták valóban léteznek a emberi szervezetben, és biztosan gyógyítható is, csak senkinek nem érdeke, inkább költjük a rengeteg gyógyszerre a pénzt, és nem hatnak, Én hiszem, hogy ez hatásos!!! Csak visszaemlékszem arra az időszakra, mikor megjelent, a Béres csepp!!! Az egész orvostársadalom támadta!! Ma szerintem nagyon kevés az a háztartás, ahol ez ne lenne megtalálható, akkor még kezdő nővér voltam!”

az Örs vezér teréhez belinkelt Wikipédia-oldalt). Előfordul, hogy az álhíroldalak egymásra hivatkoznak, és ezzel a hivatkozási hálózattal érik el a hitelesség látszatát (például A világ titkai oldal forrásként utal a Tudnodkell.info site-ra vagy A tudás fája a ketkes.com-ra).

A források megjelölése mellett a dátum megadása és a szerző megnevezése is tájékoztató szempont lehet a hitelesség megállapításában (többek között eltűnt személyek évekig az interneten kerengő hamis keresőfelhívásában). A vizsgált szövegekben a szerzőt az esetek nagy többségében egyáltalán nem tüntetik fel, legfeljebb csak az oldal neve (pl. *Mindenegyben Blog*, 24/7) vagy egy nicknév (pl. *dr rock*) szerepel a szerző rovatban; a politikai híreknél három esetben szerepel (ugyanazon) szerző neve, ám rákattintva a névre, szerzői adatlap nem, csupán az általa írott cikkek listája jelenik meg. Beszédesen semmitmondó a Mindenegyben blog impresszuma: *Jelenleg két adminja van a blognak: egy fiú és egy lány* (W7).

Képek

A digitális kommunikációban a technológia fejlődésének révén is folyamatosan erősödik a képi (vizuális) információátadás jelentősége. A verbális nyelv lineárisan dekódolható, konvencionálizált szimbólumaival szemben a vizuális nyelv könnyen és gyorsan befogadható. A képi információ feldolgozása eltér a verbális információétól: a kép a szöveggel összevetve sokkal gyorsabban és erőteljesebben hat a befogadóra, különösen az érzelmeire (vö. Grabe–Bucy 2009: 6). A kép, szöveg és lead elrendezése a Facebookon (lásd korábban 1. kép) ugyancsak a vizualitás domináns szerepét támasztja alá.

Az erőteljesen az érzelmekre ható, emocionalizált képek a manipuláció egyik indikátoraként foghatók fel (Brodnig 2017). A nem egyértelműen hiteles képek – eltűnt személyek; túlságosan ijesztő tudósítások illusztrációi – esetén a képkérés szolgáltatás (például a Google Image Search) segíthet eldönteni, hogy mennyire megbízható a vizuális információ. A cikkekhez illesztett, valamely képszerkesztő

7. kép. Illusztráció az idegkutatásokról szóló cikkhez

8. kép. Illusztráció a rémtörténetekről szóló cikkhez

9. kép. Illusztráció az ujjlenyomat mintázatairól szóló cikkhez

10. kép. Illusztráció a drogokról szóló cikkhez, Zacher Gábor toxikológus

11. kép. Illusztráció a lakberendezésről szóló cikkhez (a cikk 17 képet tartalmaz, egy-egy mondatos kommentárral)

programmal manipulált, esetleg mémmé alakított képek ugyancsak gyanúsak lehetnek (vö. a mémekről: Veszelszki 2013; Csordás et al. 2017).

A korpuszban a Mindenegyben blog ezoterikus cikkeit leszámítva minden cikk tartalmaz legalább egy (de akár 18-20) képet. A parazitákról szóló megtévesztő szöveg kifejezetten sok, rémisztő élősködő fotójával, illetve álorvosok portréjával operál.

A képkezelés, a kép-szöveg kapcsolata alapján a következő típusokat különíthetjük el:

1. a képek csak távoli viszonyban vannak a szöveggel (7. kép);
2. hangulatkeltő illusztráció (8. kép);
3. a kép alátámasztja, kiegészíti a szöveg tartalmát (9. kép);
4. a kép a szövegben szereplőt ábrázolja (10. kép);
5. a szöveg a képválogatáshoz készült (11. kép).

Összegzés

A jelen munka célja az volt, hogy mintavételezés alapján bemutassa a magyar álhírek nyelvi és nem nyelvi jellegzetességeit, és ezáltal átfogó szempontrendszert adjon az álhírek felismeréséhez. Egyre több útmutató készül – elsősorban a tapasztalatlanságuk miatt veszélyeztetettnek tartott fiataloknak – ahhoz, hogy fel tudják

ismerni az álhíreket. Ezzel a felfogással szemben nem csupán az egyre inkább médiatudatos fiatalokra kellene figyelmet fordítani, hanem a sokat internetező, egészen pontosan az internethez leginkább a Facebookon keresztül hozzáférő idősebb generációkra is.²³

A Facebook az oldalt ért kritika²⁴ miatt kiemelten foglalkozik az álhírek elleni küzdelemmel. 2017 februárjában „a Facebook egy új bővítményt kezdett el hozzáadni az oldalhoz: egy élénkvrös figyelmeztető címkét, amely az álhíreket vitatottként jelöli, és a felhasználókat meggondolásra hívja fel a megosztás előtt”²⁵ (Romano 2017). Emellett egyre több útmutató lát napvilágot az álhírekkel kapcsolatban (pl. Titcomb 2017). A tájékoztatókat és a saját vizsgálatom eredményeit összegezve a következő tanácslista állítható össze az álhírek felismeréséhez:

1. Nézze meg az URL-t!
2. Ellenőrizze a forrás(oldal) megbízhatóságát!
3. Kezelje skeptikusan, kritikusan a túlságosan kifejtő típusú, szenzációhajász címkét!
4. Ügyeljen a szokatlan formázásra!
5. Nézze meg a képeket!
6. Ellenőrizze a szerzőt!
7. Nézze meg a (közvetélteli) dátumot!
8. Mérlegelje a bizonyítékokat!
9. Keressen további tudósításokat a témáról!
10. Vessen számot az előítéleteivel!
11. Ellenőrizze a szöveg nyelvi minőségét és stílusjellemzőit!
12. Lehet, hogy egy vicc? (A viccoldalak is megtévesztőek lehetnek.)
13. Bizonyos sztorik szándékosan hamisak, megtévesztőek.
14. Forduljon a szakértőkhöz!

Kisebbségi technikai tudással bárki létrehozhat egy hírportálra hasonlító (blog-)oldalt, ám a nagyon amatőr próbálkozások viszonylag könnyen felderíthetőek. Problémát jelentenek azonban a kifinomultabb megtévesztési módszereket használó, rejtőzködőbb oldalak, amelyek nyelvi minőségében jobb hírszöveget tartalmaznak, nem gyanús link alatt, és szövegüket ellátják hivatkozásokkal, dátummal, szerzőnévvel.

²³ Az idősebb, egyedül facebookozó idős emberek sérülékenységét mutatta be nagyon plasztikusan egy résztvevő megfigyeléses szociológiai kutatásként is helytálló módszerrel az Index hírportál (Hanula 2015). A szenior korosztály internethasználati szokásairól és a digitális kommunikációhoz kapcsolódó nyelvi jellegzetességeiről lásd: Veszelszki 2016.

²⁴ A metaszurnalisztikai diskurzusról lásd: Carlson 2017.

²⁵ Eredetiben: „Over the past month, Facebook has begun rolling out a [...] new addition to the site: a bright red warning label that identifies fake news stories as »disputed« and asks you to think twice before sharing them”.

2016-ban került be az Oxford angol szótárba (W5) melléknévként a *post-truth* kifejezés, amely olyan körülményekre utal, amelyek között a közvéleményt kevésbé az objektív tények, mint inkább a személyes vélekedések és az érzelmekre történő hatások formálják.²⁶ Az álhírek nagymértékű térnyerése és betegségekhez hasonló terjedése miatt (vö. Kucharski 2016) egyesek véleménye szerint már az igazság utáni korszakról, társadalomról (post-truth era, post-truth society) beszélhetünk (többek között: Traniello–Bakker 2017). Tegyük hozzá, a „post” előtag az ’után, utáni’ jelentés mellett a közösségi médiában megjelenő szövegekre, posztokra is utalhat. Az újabb elemzésekben azonban egyre inkább az igazság fókuszba állítása helyett a manipuláció és a bizalomvesztés vizsgálata kerül a középpontba, amely jelenséget a *post-trust* fogalommal lehet leírni (Gülden-zopf 2017; Jarvis 2017).

További kutatásokat igényel a magyar álhírek más nyelvű, eltérő célközönségnek szóló, ám ugyancsak megtévesztő szövegekkel való összevetése. Messzebbre vezet annak feltárása, hogy a lájkvadászat révén anyagi bevételt remélőkön kívül ki(k)nek áll szándékában az álhíroldalak fenntartása (csak felsorolás szerűen: trolloknak, politikai ideológusoknak, összeesküvés-elméletek gyártóinak, gyűlölködő csoportoknak stb.²⁷), és mi célból (anyagi haszonért, figyelemért, hatalomszerzésért, intézmények hitelességének lerombolásáért, polarizáció vagy gyűlöletkeltés végett, avagy szórakozásból). Ezek mellett fontos kérdésként vehető fel, vajon az álhírek visszaszorítására a létrehozás és megosztás jogi-technológiai szabályozása – vagy a befogadók-megosztók médiatudatosságot célzó edukációja lehet-e a sikeres megoldás. Talán mindkettő egyaránt szükséges.

Irodalom

- Aczél Petra 2015: Médiaműveltség. In: Aczél Petra – Andok Mónika – Bokor Tamás: *Műveljük a médiát!* Budapest: Wolters Kluwer. 133–177.
- Allcott, Hunt – Gentzkow, Matthew 2017: Social media and fake news in the 2016 election. *Journal of Economic Perspectives* 31/2: 211–236.
- Árva Anett 2007: *The analysis of manipulation in Hungarian and American written advertising discourse*. Doktori disszertáció. Kézirat. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar.
- Bakshy, Eytan – Messing, Solomon – Adamic, Lada A. 2015: Exposure to ideologically diverse news and opinion on Facebook. *Science* 348/6239, 05. 06. 2015. <http://education.biu.ac.il/files/education/shared/science-2015-bakshy-1130-2.pdf> [2017. 05. 09.]
- Balázs Géza 2015: Netfolklor – intermedialitás és terjedés. *Replika* 90–91: 171–185.

²⁶ Eredetiben: „Relating to or denoting circumstances in which objective facts are less influential in shaping public opinion than appeals to emotion and personal belief” (W5).

²⁷ A témáról részletes elemzés itt olvasható: Marwick–Lewis 2017.

- Boghossian, Paul 1996: What the Sokal hoax ought to teach us. *Times Literary Supplement* (London): 14–15.
- Bok, Sissela 1983: *A hazugság. A köz- és magánélet választűjtjai*. Budapest: Gondolat Kiadó.
- Brodnig, Ingrid 2017: *Lügen im Netz. Wie Fake News, Populisten und unkontrollierte Technik uns manipulieren*. Brandstätter Verlag.
- Carlson, Matt 2017: Facebook in the News. Social media, journalism, and public responsibility following the 2016 Trending Topics controversy. *Digital Journalism*, 17. 03. 2017, 1–17. <http://dx.doi.org/10.1080/21670811.2017.1298044>
- Casti, John L. 1990: *Verlust der Wahrheit. Streitfragen der Naturwissenschaften*. München: Droemer/Knaur.
- Csordás Tamás – Horváth Dóra – Mitev Ariel – Markos-Kujbus Éva 2017: User-Generated Internet Memes as Advertising Vehicles: Visual Narratives as Special Consumer Information Sources and Consumer Tribe Integrators: Information or Disinformation? In: Siegert, Gabriele – Rimscha, M. Bjørn – Grubenmann, Stephanie (eds.): *Commercial Communication in the Digital Age*. De Gruyter Mouton. 247–265.
- Esser, Frank 1999: Tabloidization of News. A Comparative Analysis of Anglo-American and German Press Journalism. *European Journal of Communication* 14/3: 291–324.
- Falyuna Nóra 2016: Az arcvédő hazugság: A szívességkérés elutasításában megjelenő hazugság vizsgálata. *Jelentés és Nyelvhasználat* 3: 21–48.
- Falyuna Nóra 2017: Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján. *Századvég* 84: 85–107.
- Fehér Katalin 2016: *Digitalizáció és új média. Trendek, stratégiák, illusztrációk*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Fehér Katalin – Király Olívia 2017: Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában. *Századvég* 84: 39–48.
- Fenyvesi Judit 2016: Az álhírek innovációja az idő és a technológia változásával. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Generációk nyelve. Tanulmánykötet*. Budapest: Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. 445–452.
- Glózer Rita 2016: A mémelmélet helye az újmédia kutatásában. *Apertúra*, 2016. ősz. URL: <http://uj.apertura.hu/2016/osz/glozer-a-memelmélet-helye-az-ujmedia-kutatasaban/> [2017. 05. 21.]
- Grabe, Maria Elizabeth – Bucy, Erik Page 2009: *Image Bite Politics. News and the visual framing of elections*. Oxford University Press.
- Groshek, Jacob – Koc-Michalska, K. 2017 (m. a.): Helping populism win? Social media use, filter bubbles, and support for populist presidential candidates in the 2016 US election campaign. *Information Communication & Society* special issue.
- Güldenopf, Ralf 2017: *Wie erreicht Politik die Menschen? Emotionen als wichtiger Bestandteil der politischen Kommunikation*. Konferencia-előadás. Emotionalisierung in der Politik, Cadenabbia, Olaszország, 2017. június 15–18.
- Hargitai Zsófia Ágota 2012: *Áltudományos állítások és módszerek kémiai és biológiai elemzése*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Kémia Intézet.
- Heyd, Theresa 2008: *E-mail-hoaxes. Form, function, genre ecology*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Heyd, Theresa 2013: Email hoaxes. In: Herring, C. S. – Stein, D. – Virtanen, T. (szerk.): *Pragmatics of Computer-Mediated Communication*. Berlin: De Gruyter. 387–409.

- Hunt, E. 2016: What is fake news? How to spot it and what you can do about it. *The Guardian*, 17 December.
- Jowett, Garth S. – O'Donnell, Victoria 2012: *Propaganda and Persuasion*. Fifth edition. Los Angeles et al.: Sage.
- Jun, Youjung – Menga, Rachel – Johar, Gita Venkataramani 2017: Perceived social presence reduces fact-checking. *PNAS* 2017 (published ahead of print May 22, 2017). Online: <http://www.pnas.org/content/early/2017/05/16/1700175114.full>, doi:10.1073/pnas.1700175114 [2017. 05. 25.]
- Katz, James E. – Rice, Ronald E. 2002: *Social Consequences of Internet Use: Access, Involvement, and Interaction*. Cambridge, MA – London: MIT Press.
- Kucharski, A. 2016: Post-truth: study epidemiology of fake news. *Nature* 540/7634: 525.
- Marwick, Alice – Lewis, Rebecca 2017: Media Manipulation and Disinformation Online. *Data & Society*, 15. 05. 2017. https://datasociety.net/pubs/oh/DataAndSociety_MediaManipulationAndDisinformationOnline.pdf [2017. 06. 21.]
- Nelson, Jacob L. 2017: Is 'fake news' a fake problem? *Columbia Journalism Review*. 31. 01. 2017. <https://www.cjr.org/analysis/fake-news-facebook-audience-drudge-breitbart-study.php> [2017. 05. 25.]
- Pariser, Eli 2011: *The filter bubble: What the Internet is hiding from you*. New York: Penguin Press.
- Pigliucci, Massimo 2010: *Nonsense on Stilts. How to Tell Science from Bunk*. Chicago et al.: University of Chicago Press.
- Pratkanis, Anthony – Aronson, Elliot 1992: *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*. New York: W. H. Freeman and Company.
- Sokal, Alan D. 2006: Pseudoscience and Postmodernism: Antagonists or Fellow-Travelers? In: Fagan, Garrett G. (ed.): *Archaeological Fantasies: How Pseudoarchaeology Misrepresents the Past and Misleads the Public*. London – New York: Routledge. 286–361.
- Sokal, Alan D. 2008: *Beyond the Hoax. Science, Philosophy and Culture*. Oxford et al.: Oxford University Press.
- Szvetelszky Zsuzsanna 2002: *A pletyka*. Budapest: Books in Print.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001: *A magyar nyelv szövegtana*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Thorson, Emily 2016: Belief Echoes: The Persistent Effects of Corrected Misinformation. *Political Communication* 2016/3 (33): 460–480.
- Traniello, James F. A. – Bakker, Theo C. M. 2017: Behavioral ecology and sociobiology in post-truth society. *Behavioral Ecology and Sociobiology* 71: 76. doi:10.1007/s00265-017-2303-7
- Vargo, Chris J. – Guo, Lei – Amazeen, Michelle A. 2017: The agenda-setting power of fake news: A big data analysis of the online media landscape from 2014 to 2016. *New Media & Society*, first published: 15. 06. 2017. doi: 10.1177/1461444817712086 [2017. 06. 17.]
- Veszelszki Ágnes – Falyuna Nóra – Fodorné Tóth Krisztina – Tóth Aliz 2017 (m. a.): Az internet-biztonság kommunikáció- és nyelvtudományi aspektusból. In: Fülöp Hajnalka – Kollár Csaba (szerk.): *Internetbiztonság*.
- Veszelszki Ágnes 2011: Lájkolom! A Facebook-folklórról. In: Csiszár Gábor – Darvas Anikó (szerk.): *Klárások. Tanulmánykötet Korompay Klára tiszteletére*. Budapest: ELTE, Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszék. 379–390.
- Veszelszki Ágnes 2013: Promiscuity of Images. Memes from an English-Hungarian Contrastive Perspective. In: Benedek András – Nyíri Kristóf (szerk.): *How to Do Things with Pictures: Skill, Practice, Performance*. Frankfurt am Main et al.: Peter Lang. 115–127.

- Veszelszki Ágnes 2016: Intergenerációs különbségek a digitális kommunikációban. Esettanulmány 65 év feletti nyelvhasználókkal. In: Balázs Géza – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Generációk nyelve. Tanulmánykötet*. Budapest: Mai Magyar Nyelvi Tanszék – Inter – Magyar Szemiotikai Társaság. 233–248.
- Veszelszki Ágnes 2017a: *Netnyelvészet. Bevezetés az internet nyelvhasználatába*. Budapest: L'Harmattan Kiadó.
- Veszelszki Ágnes 2017b: *Digilect. The impact of infommunication technology on language*. Berlin – Boston: Walter De Gruyter.
- Vraga, Emily K. – Bode, Leticia 2017: I do not believe you: how providing a source corrects health misperceptions across social media platforms. *Information, Communication & Society* 17/04/2017. 1–17. <http://dx.doi.org/10.1080/1369118X.2017.1313883>
- Wardle, Claire 2016: 6 types of misinformation circulated this election season. *Columbia Journalism Review*. 18. 11. 2017. https://www.cjr.org/tow_center/6_types_election_fake_news.php [2017. 05. 25.]
- Weinberg, Steven 1996: Sokal's hoax. *New York Review of Books* 43/13: 11–15.
- Zuiderveen Borgesius, Frederik J. – Trilling, Damian – Möller, Judith – Bodó, Balázs – de Vreese, Claes H. – Helberger, Natali 2016: Should we worry about filter bubbles? *Internet Policy Review* 5/1. DOI: 10.14763/2016.1.401

Internetes források, híroldalak

- Coughlan, Sean 2017: Schools should teach pupils how to spot 'fake news'. *BBC*, 18. 03. 2017. <http://www.bbc.com/news/education-39272841> [2017. 04. 06.]
- Criss, Doug 2017: Where fake news goes to die. How Snopes battles Bigfoot rumors, Facebook fibs and other made-up news. *CNN*, (updated) 10. 03. 2017. [2017. 04. 06.]
- Hanula Zsolt 2015: Nem a gyerekeket kell féltetni az internettől, hanem a nyugdíjasokat. *Index.hu*, 2015. 09. 10. http://index.hu/tech/2015/09/10/nem_a_gyerekeket_kell_feltetni_az_internettol_hanem_a_nyugdijasokat/ [2017. 04. 06.]
- Hanula Zsolt 2017: Tudjuk, mire kattint. *Index.hu*, 2017. 07. 20. http://index.hu/tech/2017/07/20/tudjuk_mire_kattint/ [2017. 07. 20.]
- Jarvis, Jeff 2017: Our problem isn't 'fake news.' Our problems are trust and manipulation. *Medium*, 12. 06. 2017. <https://medium.com/whither-news/our-problem-isnt-fake-news-our-problems-are-trust-and-manipulation-5bfbc716440> [2017. 06. 21.]
- Rayson, Steve 2017: We Analyzed 100 Million Headlines. Here's What We Learned (New Research). *Buzzsumo*, 26. 06. 2017. <http://buzzsumo.com/blog/most-shared-headlines-study/> [2017. 07. 01.]
- Romano, Aja 2017: Facebook is fighting fake news by making it harder—or at least more annoying—to share. *Vox*, 24. 03. 2017. <http://www.vox.com/culture/2017/3/24/15020806/facebook-fake-news-alert-fact-checking> [2017. 04. 06.]
- Silverman, C. 2017: What exactly is fake news? *The Fake Newsletter*, 26. 02. 2017. <http://us2.campaign-archive1.com/?u=657b595bbd3c63e045787f019&rid=e0b2b9eaf0&e=30348b6327> [2017. 06. 17.]
- Titcomb, James 2017: Facebook to educate users about fake news. *Telegraph*, 06. 04. 2017. <http://www.telegraph.co.uk/technology/2017/04/06/facebook-educate-users-fake-news/> [2017. 04. 06.]

- Viké-Freiberga, Vaira – Däubler-Gmelin, Herta – Hammersley, Ben – Pessoa Maduro, Luís Miguel Poiares 2013: *A free and pluralistic media to sustain European democracy*. The Report of the High Level Group on Media Freedom and Pluralism. <https://ec.europa.eu/digital-single-market/sites/digital-agenda/files/HLG%20Final%20Report.pdf> [2017. 05. 16.]
- W1 = Kamu eltűnések, kamu betegségek - weboldalak, melyeket büntetni kéne! *Családinét*, 13. 03. 2015. http://www.csaladinet.hu/m/hirek/szabadido/hirek_erdekessegek/21516/kamu_eltunések_kamu_betegségek_-_weboldalak_melyeket_büntetni_kene [2017. 04. 06.]
- W2 = n.a. 2017: World wide web creator Tim Berners-Lee targets fake news. *BBC*, 12. 03. 2017. <http://www.bbc.com/news/technology-39246810> [2017. 04. 06.]
- W3 = Itt a nagy átverős lista: weboldalak, melyeknek soha ne higgyen el semmit. *HVG.hu*, 2015. 01. 19., 2017. 03. 06. http://hvg.hu/tudomany/20150119_atveros_weboldalak [2017. 04. 06.]
- W4 = Roberts, Michael Reid é.n.: Life Sentences: The Grammar of Clickbait! *The American Reader*. <http://theamericanreader.com/life-sentences-the-grammar-of-clickbait/> [2017. 04. 06.]
- W5 = <https://en.oxforddictionaries.com/definition/post-truth> [2017. 06. 21.]
- W6 = <https://m.facebook.com/kamutermek/posts/480303099025874> [2017. 04. 06.]
- W7 = <http://www.mindenegybenblog.hu/> [2017. 04. 06.]
- W8 = <https://investor.fb.com/investor-news/press-release-details/2017/Facebook-Reports-Fourth-Quarter-and-Full-Year-2016-Results/default.aspx> [2017. 04. 06.]
- W9 = <https://trends.google.com/trends/explore?q=fake%20news> [2017. 06. 21.]
- W10 = <https://newsroom.fb.com/news/2017/06/two-billion-people-coming-together-on-facebook/> [2017. 06. 27.]

1. melléklet: A „fake news” keresőszóra rákeresés 2012 és 2017 között (forrás: W9)

Érdeklődés idő szerint

2. melléklet: Feketelista (forrás: W1, W3)

- 2perc - 2perc.info
 Ajánlom magamat - ajanlom-magamat.com
 Aktív Blog - aktiv-blog.com
 Aktív Hírek - aktiv-hirek.net
 Bakkecske.NET - facebook.com/bakkecske.net
 Best hír - best-hir.com
 Bizony - bizony.eu
 Boroskóla - boroskola.info
 CikkElek - cikkelek.eu
 Csak neked - csakneked.info
 Csúcshatás - csucshatas.eu, szupcsi.eu
 Csumida - csumida.com
 Dinamikus - dinamikus.com
 Egészséges pont - egeszsegpont.hu
 Egy az Egyben - egyazegyben.com
 Éljük szabadon - eljunkszabadon.co.vu
 Elképesztő - www.elkeszeszto.net
 Érdekes hírek - erdekeshirek.info
 Exkluzív Videók - exkluziv-videok.com
 Extrém blog - extremblog.com
 Ez érdekes - ezerdekes.eu
 Ez nem pity - eznepity.eu
 Ez zsír - ez-zsir.net
 Ezt figyeld - ezt-figyeld.com / ezt-figyeld-blog.com
 Ezt nézd meg - eztnezdmegegyezes.info / eztnezdmegegyezes-blog.com
 Face Nemzedék - face-nemzedek.com
 Figyuzz - figyuzz.net
 Filmhír / Mókamiki - filmhir.net
 First Videó - first-video.net
 FM3 Café - fm3cafe.hu
 Fogjunk össze - fogjunkossze.com
 Frankó - franko.info
 Frenetikus - frenetikus.com
 Friss világ - frissvilag.com
 Globire - globire.info
 Gonosz majom - gonosz-majom.com
 Hétperc - www.hetperc.com
 Hír 24 blog - hir-24.info
 Hír 27 - hir27.in
 Hír Online - hir-online.com / hironline24.net
 Hír Start - hir-start.net, hir-start.com (not: hirstart.hu)
 Híradó Online - hirado-online.net
 Híradó.top - hirado.top
 Hírek online - hirek-online.com
 Hírek.TOP - hirek.top
 Hírexpressz - hirexpressz.top
 Hírjártat - hirjarat.com
 Hírkalap - hirkalap.net
 Hírkert - hirkert.info
 Hírközlő - hirkozlo.com
 Hírlexikon - hirlexikon.eu
 Hírmadár - hirmadar.com
 Hírnep - www.hirnap.info
 Hírorigo - hirorigo.net
 Hírportál - hirportal.info
 Hírszabadság - hirszabadsag.blogspot.com
 Hírtop - hirtop.in
 Hírtrafik - hirtrafik.top
 Hírvilág - hirvilag.co
 HúsosPizza - husospizza.com
 Index Blog - index-blog.net
 Képzavar - kepzavar.info
 Királyvidi - kiralyvidi.eu
 Kiskegyed(-utánzat) - kiskegyed.creatorword.com
 Kukucs - kukucs.info
 KutyaPisti - kutyapisti.eu
 Lajkolj - lajkolj.info
 Lapzárta - lapzarta.com
 Láttadmár? - lattadmar.eu
 Legfrissebb - legfrissebb.info
 Legjava - legjava.com
 Macskajaj - macskajaj.net
 Mai Friss - mai-friss.com
 Mai Hírek - mai-hirek.net
 Médiavadász - mediavadasz.info
 Megdöbbsz - megdobbensz.info
 Meglepő - meglepo.info
 Meglesem / Hot Pixel - hotpixel.co.wu

Megoszthatod - megoszthato.blogspot.hu	Origo Online - origo-online.net
Meteon - meteon.org	Pályázatfigyelő - palyazatfigyelo.info
Minden egy helyen - mindenegyhelyen.info	Pletyka - pletyka.eu
Mindenegyben blog - mindenegybenblog.hu / mindenegyben-blog.com / mindenegybenblog.net / mindenegybenblog.net	Plusz Café - pluszcafe.hu
Mókavilág - mokavilag.com	Pöpec - popec.net
Mókuserék - mokuskerek.club	Segíthetek - szupertanacsok.blog.hu
Mulató - mulato.info	Skubizd - skubizd.info
Nagy alku - a-nagy-alku.com	Szabadon Ébredők - szabadonebredok.info
Nagyonjoo - nagyonjoo.com	Tények 24 - tenyek24.net
Napi Friss - napi-friss.com	Tények Online - tenyek-online.com
Napi Hír - napi-hir.net	Top Hírek - tophirek.hu
Napi Hírek - napi-hirek.net	Tricikli - tricikli.com
Napi humor - napi-humor.hu	Tudás Fája - tudasfaja.com
Napi Média - napi-media.com	Tudnodkell - tudnodkel.blogspot.com / tudnodkell.info
Napi Migráns - napimigrans.com	Új Világtudat - ujvilagtudat.blogspot.hu
Napi Trend - napitrend.blogspot.hu	Vakarék - vakarek.info
NaturaHírek - naturahirek.com	Vattacukor - vattacukor.net
NetBetyár Blog - netbetyar.me	Vicces-humoros - vicces-humoros.com
Netextra / Érdekes világ - netextra.hu, erdekesvilag.eu	Vidámság - vidamsag.postr.hu
NetHír - nethir.eu	Videó Bázis - video-bazis.com
Nyarakok.net - nyarakok.net	Video Line - vidnline.com
Organikusok - organikusok.blogspot.hu	Videó Perc - www.video-perc.net
Origo Blog - origo-blog.com	VideóJohny - videojohny.eu
Origo Hírek - origo-hirek.net / origoblog.net	VideóPista - videopista.eu
	Világ helyzete - vilaghelyzete.blogspot.com
	Világpolgár - vilagpolgarok.blogspot.hu
	xCore Blog - www.xcore.in

3. melléklet: Cikkcímek

1. Ma esti telihold - oszd meg ,és hamarosan teljesül a kívánságod
2. VÁLTOZÁS A GYÓGYSZERTÁRAKBAN! NE VÁRJA A RECEPTET >>> MUTATJUK MIT FOG KAPNI HELYETTE!
3. Aggasztó részletek: Ez volt az eltűnt magyar tini utolsó üzenete
4. Hétezer éves magyar lány sírjára bukkantak vezetékcsere közben Szarvason.
5. S.O.S Vérre van szüksége az életmentő műtéthez Balázsnak, ugyanis teste 60%-a megégett.
6. Idegkutatók létrehoztak egy olyan dalt, ami 65%-kal képes csökkenteni a szorongást!

7. Ezekről a kétmondatos rémtörténetektől még az ereidben is meghűl majd a vér
8. Minden nap isszuk, de nem sejtjük, hogy mellrákot okozhat!
9. Ezt árulja el rólad az ujjlenyomatod!
10. Rejtett kép rejtőzik a Mona Lisa mögött
11. Ezért veszélyes a kínai fokhagyma! Erről jobb, ha tudsz!
12. Mérgezőbb, mint a cukor vagy a só, sokan mégis naponta fogyasztják!
13. 27 latin-amerikai ország vezeti be a Transzcendentális Meditációt
14. Gyakori lakberendezési hiba, amit semmiképp se kövess el!
15. A barátai csak nevettek rajta, hogy egy alkoholista lakását vette meg. A lakásfelújítás eredménye azonban mindenkit lenyűgözött!
16. 15 diák életét mentette meg a fiú, aki most a SEGÍTSÉGÜNKET kéri! OSSZÁTOK!
17. Dr. Zacher Gábor felhívja a lakosság figyelmét! Kérlek osszátok, hogy mindenki tudjon róla!
18. Így rabolják el a fiatal lányokat! Hívjuk fel gyermekeink figyelmét és előzünk meg a tragédiát!
19. Rendőrségi felhívás fotóval! Szókésben van 2 migráns! Nagyon veszélyesek!
20. BRUTÁLIS orvosi műhiba! Szülni ment be a nő és láb nélkül ébredt!
21. Halottnak nyilvánítottak egy beteget, a Gyula a kórházban aki percekkel később felkelt!
22. Gépfegyveres katonákkal őrzik a Tatabányai kórházat! Nagy lehet a baj! Orbán Viktort ide hordják?
23. Névre szóló csomagot kaphat! Semmiképpen ne írja alá az átvételi elismervényt és ne vegye át a csomagot!
24. Erdély el fog szakadni Romániától
25. Figyelem !Vigyázat! Nagyon veszélyes sót hoztak forgalomba! Nagyon népszerű, ha önnél is van belőle semmiképpen ne sózzon belőle!
26. Orbán Viktor "füstadója" - ha tüzet akar gyújtani a saját portáján, mert jönnek a barátok szalonnát sütni? Fizessen minden egyes alkalommal 3000 forintot!
27. Újabb csatamező - Semmiből jött pártkezdemények attackja, és hol van még 2018.
28. Szorul a hurok Gorka Sebestyén, Trump szélsőjobbos magyar tanácsadója nyaka körül.
29. Orbán „nő-ügye” a Forbesban! Ki a legbefolyásosabb asszony e hazában?
30. Orbáni kiszervezés - avagy a bürokráciacsökkentés csak duma.
- + 1 Évente 100 ezer ember hal meg Magyarországon a boltokban és piacon vásárolt élelmiszerben található paraziták miatt!

POLITIKATUDOMÁNYI SZEMLE

2017/2

XXVI. évfolyam

HIBRIDIZÁCIÓ

- *Bozóki András–Hegedűs Dániel*: A kívülről korlátozott hibrid rendszer. Az Orbán-rezsim a rendszertipológia tükrében

VÁLASZTÁS ÉS AMI UTÁNA JÖN

- *Papp Zsófia*: Mutasd a kampányod, megmondom ki vagy. Kampányperszonalizáció és képviselői tevékenységek Magyarországon

RADIKALIZMUS EURÓPÁBAN

- *Hajdú András*: Európa nacionalistái egyesülhetnek? A radikális jobboldal képviselőcsoportjai az Európai Parlamentben

POLITIKAELEMÉLET

- *Horváth Szilvia*: Demokrácia: Lehetőségek és korlátok

ESZMETÖRTÉNET

- *Szakáli Máté*: Az iszlám és a nyugat viszonya a „muszlim Luther Márton” gondolkozásában. Abdel-Karím Szorús főbb nézetei vallásról és demokráciáról

KITEKINTŐ

- *Antal Attila*: A populizmus vizsgálata demokráciaelméleti perspektívában

RECENZIO

- *Bósz Anett*: Politikai rendszerek háborúja – csillagok közt a jövőnk? (*Tóth Csaba: A Sci-fi politológiája*)
- *Farkas Tamás*: (Állam)kapitalizmus haveri alapokon (*Minxin Pei: China's Crony Capitalism: The Dynamics of Regime Decay*)

KÖNYVFIGYELŐ

Budapest, 1949. Vizsgálat az Élelmezéstudományi Intézetben, a Gyáli út 3. szám alatt.
© Fortepan/Kovács Márton Ernő

Falyuna Nóra

Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata. Esettanulmány a lúgosító diéta példáján

Bevezetés

A jelen tanulmány egy kvalitatív elemzést mutat be, amelynek tárgyát olyan internetes szövegek képezik, amelyek egy áltudományos elméletre épülő étrenddel, a lúgosító diétával foglalkoznak. Ezek a szövegek az említett étrendet népszerűsítik, reklámozzák. A vizsgálat célja így annak feltérképezése, hogy a szövegekben milyen nyelvi, nyelvhasználati stratégiák igyekeznek meggyőzni az olvasót a diéta alkalmazandóságáról. A marketing közegben megjelenő áltudományos szövegek az ebben a kontextusban nem ritka manipulációnak is eszközei lehetnek, ezért a vizsgálat különösen azokra a nyelvi elemekre koncentrál, amelyek bírhatnak manipulatív erővel. Az elemzés az alábbiakat vizsgálja a kiválasztott szövegekben: 1) a szövegek között, illetve a szövegekben megfigyelhető ellentmondások; 2) a terminushasználat; 3) az előfeltevések; 4) az érvelési hibák.

Az internetes felületeken a felhasználóknak lehetőségük van arra, hogy maguk alakítsák a tartalmakat, így bárki, szinte bármit megoszthat másokkal, ez pedig kifejezetten kedvez annak, hogy áltudományos szövegek terjedjenek – amelyekre jellemző is, hogy a tudományos diskurzusban nem, a publikum számára azonban megjelennek. Az internet laikus felhasználói ezeknek a szövegeknek az igazságtartalmát nem (feltétlenül) tudják megállapítani, mivel nem rendelkeznek azzal a speciális tudással, amellyel a szöveg szerzője igen – vagy igyekszik elhitetni, hogy igen. A szöveg írója ennek a (vélt vagy valós) tudásnak köszönhetően olyan domináns pozícióba kerülhet a laikus olvasóval szemben, amely növelheti befolyásolási törekvéseinek sikerfaktorát. Feltételezhetőek azonban olyan szövegen belüli, nyelvi elemek, amelyek kritikus olvasásával felismerhető, gyanítható, ha az adott szöveg tartalma nem hiteles, hamis. A jelen vizsgálat tárgyát képező diétáról bebizonyo-

sodott, hogy szakmai és tudományos szempontból nem megalapozott ismereteket közöl (Fenton-Huang 2016; Hargitai 2012; Kovács et al. 2011). Tekintettel, hogy adottnak vehető az e téma köré csoportosuló szövegek áltudományossága, az elemzés során lehetséges elsősorban nem a tartalomra, hanem a szöveg formai, nyelvi jegyeire koncentrálni.

A vizsgálatot az a felismerés motiválta, hogy az áltudományos elméletekkel, szövegekkel különböző tudományterületek foglalkoznak, az e szövegek nyelvészeti elemzése azonban gyakran elmarad, pedig számos témába vágó kérdés és probléma körbejárásához adhatnak szempontokat az ilyen irányú vizsgálatok.

A vizsgálat elméleti kerete

Az áltudományosság

Áltudományos elméletek különféle okokból, különböző célokkal és szándékokkal láthatnak napvilágot: van, hogy egy tudós egyszerűen csak téved, rossz módszert, modellt alkalmaz, téves következtetéseket von le, megalapozatlan hipotézisből indul ki, és ezért fogalmaz meg pontatlan, hamis állításokat; van, hogy egy kutató nem a saját területén alkot véleményt, dolgoz ki elméletet; akár laikusok, hozzá nem értők, kuruzslók, csalók is megfogalmazhatják értelmezéseiket anélkül, hogy rendelkeznének az ehhez szükséges tudományos és szervezeti feltételekkel (Fóris 2008; Ádám 1995).

A tudomány igen gyorsan fejlődik, ezzel egy időben további tudományos kérdések, „fehér foltok” merülnek fel, amelyekre válasz, megoldás gyakran nem tudományos vagy nem jól kidolgozott módszerekkel születik. Az önálló orvostudomány vagy például a pszichológia is fiatalabb diszciplína, mint a fizika vagy a kémia, amelyek már formalizált tételekkel rendelkeznek, míg előbbieik „tapasztalatgyűjtő korszakukat élik át” (Ádám 1995). Ebből fakadóan több kérdésre nem tudnak még választ kínálni, ezért ezek a területek könnyen az áltudományos elméletek kialakulásának áldozataivá válhatnak. Ehhez hozzájárul továbbá az is, hogy az orvostudomány témái közvetlenül érintik az embereket, valamint tételei nem általános érvényűek, hiszen az emberek szervezetének felépítése és működése bár számos tekintetben azonos, vannak egyéni különbségek; ezek alapot adnak annak, hogy több, nem tudományos módszerrel kidolgozott megközelítés szülessen. A technológia rohamos fejlődése pedig lehetővé teszi azt, hogy a hamis ismeretek gyorsan elterjedjenek. A terjedésnek kedvez az a helyzet is, hogy hiányzik a folyamatos tudományos ismeretterjesztés, a laikusoknak szóló, számukra érthető stílusban szövegezett, de tudományos eredményekről beszámoló tartalom átadása.

A tudományos eredményekről elsősorban szakmai folyóiratokban és tudományos rendezvényeken számolnak be a kutatók. Ezeket a szövegeket, előadásokat szakteknintélyek lektorálják, hitelességüket ellenőrzik, kritizálják, bírálják, szerzőiket továbbgondolásra ösztönzik. A hiteltelen, áltudományos tartalmakat a tudományos közeg nem engedi publikálni, a publikum számára azonban megjelenhetnek – az interneten különösen (Fóris 2008; Ádám 1995; Beck 2004).

A tudományos stílusra jellemző az értelmi kifejezésmód előnyben részesítése és így az érzelmi hatású kifejezések kerülése, a kijelentő mondatok használata (bár előkerülnek retorikai kérdések is), a világos szórend, a logikus gondolatvezetés, a megfelelő érveléstechnika, az egyértelmű és pontos terminológiahasználat, idézetek és hivatkozások szövegbe építése (vö. Veszelszki 2016). Az áltudományos szövegekre jellemző, hogy megjelennek bennük a tudományos stílus egyes jegyei (például a terminusok és hivatkozások), kritikus olvasással azonban ezek is gyanússá válhatnak: nem releváns tekintélyre utalás, hivatkozások, források megjelölésének elmaradása, pontatlan terminushasználat, nem létező vagy nem jól definiált terminusok használata.

Az áltudományos szövegek közös vonásai, amelyekben hasonlítanak egymáshoz, a következők:

1. Zavaros, nem definiált fogalmak; tudományból átvett, de más értelemben alkalmazott fogalmak; eddig még ismeretlen természeti törvényekre való hivatkozás.
2. A tudomány mai állásának egyértelműen ellentmondó állítások.
3. „Túl szép, hogy igaz legyen”, olyan gyógy mód, mely minden betegségből kigyógyít; nagyon olcsó és teljesen tiszta technológiák; fogyókúra, mely során sem koplalni, sem mozogni nem kell stb.
4. A feltaláló a világ ellen; a gazdasági hatalmak a „tudós” ellen; a modern tudomány képviselői irigyek/gazdaságilag érdekeltek az „igazság” eltitkolásában (szemben a szenvedő kuruzslóval, aki saját termékeit forgalmazza).
5. A feltaláló egyedül, elszigetelten dolgozott; szereplés az interneten, magazinokban, televízióban, de tudományosan ellenőrzött folyóiratokban nincs nyoma.
6. Az elmélet évszázados tudást ölel fel, és ezért igaz; hinni kell benne, mert használ; mérések helyett vallomásokon és élménybeszámolókon alapszik; a mérés sokszor nem is lehetséges, mivel a mérni kívánt paraméter definiálatlan (Hargitai 2012: 8).

A befolyásolás

Az internet nemcsak a szövegek terjedésének kedvez, hanem a hitelesség kinyomozásának nehézségét is fokozza, az internet nyújtotta arctalanság ugyanis lehetővé teszi, hogy akár laikusok, akár valódi szakemberek valódi titulusokkal, vagy pedig (hamis vagy nem releváns titulusokkal rendelkező) álszakemberek nyilatkozzanak.¹ Továbbá az emberek életében fontos szerepet tölt be az, hogy információhoz jussanak arról, hogyan, milyen életmóddal, hosszabb vagy rövidebb távú megoldásokkal tudnak egészségesek, kiegyensúlyozottak, szépek, fittekké lenni és maradni, ezért az említett körülményeket kihasználva az áltudományos életmódtanácsok, gyógyászati megállapítások könnyen hatni tudnak a laikus közönségre.

Az, hogy az interneten bárki megnyilatkozhat, erősítheti a konkurencia jelenlétét, ezért mindenkinek meg kell győznie a befogadókat a maga igazáról, arról, hogy az általa képviselt nézet, étrend, életmód a követendő, az általa reklámozott termék a használandó. A laikus olvasóközönség nem feltétlenül tudja kiszűrni azt, hogy az internetes tartalom mennyire hiteles, a szöveg írója tehát befolyásolni tudja olvasóit vélt vagy valós tudásával. Mivel ennek a tudásnak az olvasók nincsenek birtokában, a megnyilatkozó domináns helyzetben van. Ebből a helyzetéből képes lehet elhíttetni akár igaz, akár hamis információkat, illetve képes bejegyzésének olvasóit rávenni arra, hogy az általa képviselt nézetekkel azonosuljanak, az általa kínált termékeket megvásárolják, fogyasszák. Az ilyen célok és szándékok jellemezte kontextusban nem ritka a manipuláció, amely a vele szorosan összefüggő meggyőzéssel a befolyásolás kategóriájába tartozik. Mindkettő esetében a megnyilatkozó fél célja az, hogy hatással legyen a befogadó véleményére. A kettő közt – pragmatikai értelemben – a különbség lényegében az, hogy a manipuláció esetében az adott információ elfogadtatásának céljából alkalmazott stratégia nem felel meg az együttműködő kommunikáció elveinek (Árvay 2003, 2007a, 2007b).

Mind a meggyőzés, mind a manipuláció szempontjából relevánsak az alkalmazott érvek és az érvelési hibák. Tudományos diskurzusban az abban részt vevő felek olyan premisszákból indulhatnak ki, amelyek szilárd bizonyítékokra épülnek, az adott tudományág kritériumai alapján jól megalapozottak, és megbízható tudásnak

¹ Ezt természetesen nemcsak az internet teszi lehetővé: a vizsgálat témáját képező lúgosító diéta fő képviselője, dr. Robert O. Young könyveket jelentetett meg áltudományos elméletéről (lásd Young-Young 2007, 2008, 2014). Young továbbá tipikus példája a titulusokkal való visszaélésnek: a neve előtt álló „dr.” azt implikálja, hogy orvos, a titulus azonban PhD-fokozatát jelöli. Különbséget kell azonban tenni aközött, hogy valakinek hitelességet kölcsönöz a neve előtt álló titulus, amely mögé bújva könnyen hiteti el meglátásait laikusokkal, és aközött, ha valaki titulus nélkül állítja be magát szakértőnek. (Gondoljunk például arra a közelmúltbeli eseményre, amelynek során lelepleződött Schobert Norbi, ismert magyar „fitneszguru” szakértelmének hiánya, miután Facebook-oldalán a kokain „vegyjelére” hivatkozott.)

számítanak. Előfordul azonban, hogy a vitatípusok keverednek: „gyakran hivatkoznak tudományos tényekre és adnak elő ezoterikus tudományos érveléseket, hogy a tudomány objektivitása mögé bujtassák személyes érdekeiket” (Margitay 2014: 9), illetve „előfordul az is, hogy álláspontunkat »a tudomány legújabb eredményeinek« kiáltjuk ki, és a vitát objektív igazságok elemzéseként akarjuk feltüntetni, holott a tudomány által megalapoz(hat)atlan személyes elkötelezettségeinkről van szó” (Margitay 2014: 10).

Ennek mentén érdemes figyelni a szöveg érveléstechnikáját és az esetlegesen előkerülő érvelési hibákat. Ezek ugyanis megtévesztőek, illetve manipulatívak is tudnak lenni azáltal, hogy gátolják a diskurzus teljes és pontos megértését. Különösen igaz ez, ha olyan célok is jelen vannak, mint egy termék, szolgáltatás, ideológia eladása, népszerűsítése. Ilyen manipulatív eszközök lehetnek a preszuppozíciók is, amelyek sem nyelvileg, sem logikailag nem tekinthetők hibásnak, de alkalmazásuk egyetértésre kényszeríti a befogadót; illetve a hamis propozíciók, amelyek félrevezetik a befogadót (vö. Árvay 2003, 2007a, 2007b).²

A vizsgálat

A vizsgálat tárgya

A szervezet³ elsavasodása ellen kidolgozott lúgosító diéta arra az elméletre alapul, hogy egészségünk fenntartása érdekében kerülnünk kell a „savasító” ételeket, italokat, helyettük „lúgosító” élelmiszereket kell fogyasztanunk. Ez az étkezési elv már korábban is megfogalmazódott (vö. Hargitai 2012: 25–26; Kovács et al. 2011: 314), korunkban azonban Robert O. Young volt az, aki igazán ismertté tette az elméletet „új biológia” néven. Kidolgozott elméletét, diétájának hasznosságát és az egészségre gyakorolt (jótékony) hatását azonban egyetlen tudományos cikkel sem támasztja alá (Kovács et al. 2011: 315; Hargitai 2012: 26).⁴

² Bár a hamis, téves, nem igaz állítások is az érvelési hiba kategóriájába tartoznak (Adamik 2010), a hamis propozíciók nem képezik a jelen vizsgálat tárgyát, mivel az elemzés nem a szakmai tartalomra, hanem annak megszövegezésére koncentrálna. A dolgozat a továbbiakban érvelési hiba alatt az érvelés módjával vagy formájával kapcsolatos hibákat érti.

³ A szervezet pH-ját a legtöbb esetben a vér pH-jával azonosítják.

⁴ Robert O. Young a laikus irodalomban publikált (lásd az első jegyzetben említett könyveit), lektorált folyóiratban vagy kötetben megjelent cikkeit azonban magam sem találtam: sem a könyveiben nem hivatkozik saját tudományos publikációra, csak további, laikusoknak írott könyveire, sem az olyan, szerzők és tanulmányok keresését lehetővé tevő oldalakon, mint a Google Scholar vagy a Science Direct, nem szerepelnek művei.

Az elmélet lényege, hogy a betegségek oka a test elsavasodása, amely ellen a szervezet küzd. A küzdelemben azonban kimerül, és ez okozza a betegséget, ráadásul a káros savak közömbösítése érdekében a szervezet a csontokból von ki ionokat, így a csonttrikulásnak is a szervezet savasodása az oka. Mivel a betegségek kialakulásának egyetlen oka van, ezért megoldásból is csak egy van, a lúgosítás, amelynek eszköze a lúgosító étrend, illetve az ajánlott különféle táplálékkiegészítők. A szervezet savasságát a vizelet és a nyál pH-jának mérésével tartják kimutathatónak – annak ellenére, hogy ezek pH-ja eltér a vér pH-jától, tehát nem releváns a mutatott érték. Young egy külön vizsgálatot is kidolgozott az elsavasodás kimutatására, amely módszer azonban tudományos körökben nem elfogadott, ezért legálisan nem is használható (Fenton–Huang 2016; Kovács et al. 2011). Az elsavasodás fogalma pontatlan, „hiszen a szervezetben lévő folyadékok kémhatása igen különböző lehet. Néhány igen szűk határok között (pl. artériás vér) állandó, mások tág határok között változhatnak (pl. vizelet). A különböző folyadékterek (pl. vér és gyomornedv) egymástól el vannak választva, a köztük zajló anyagtranszport szabályozott folyamat, és sok esetben nem befolyásolják közvetlenül egymás összetételét” (Hargitai 2012: 13).⁵

Az elmélet szerint a szervezet sav-bázis egyensúlyának fenntartásával megőrizhető az egészség, és ehhez nem kell mást tenni, csak lúgosítani. A lúgosító diéta terjesztői a szervezet sav-bázis egyensúlyát egy egységes állandóként kezelik. A szervezetet valóban jellemzi egy belső állandóság, amelynek fenntartásában fontos szerepet játszik a testnedvek pH-értékének szabályozása. A szervezet pH-értékét nem lehet azonban egységesen egyetlen adattal megadni: szervektől és testnedvektől függően különbözik, de minden esetben jól szabályozott. Az élettani folyamatok során keletkeznek savas és lúgos kémhatású anyagok is, a sav-bázis egyensúly fenntartását pedig pufferrendszerekkel biztosítja a szervezet. Az az állítás tehát, hogy a szervezet folyamatosan raktározza a savat, ellentmond ennek (Hargitai 2012).

A lúgosító diéta és a kapcsolódó termékek népszerűsítése a médiában jelen van, nincsenek azonban tudományos kontextusban publikált, átfogó kutatások, amelyek egyértelműen alátámasztanák a diéta hasznosságát. A népszerűsítő szövegekkel kapcsolatban nemcsak az a probléma, hogy akár a tudomány mai állásának ellentmondó, pontatlan, hamis információkat is tartalmaznak, hanem az is, hogy a diéta kidolgozásának módszere nem ismert, szakmai kontextusban nem került

⁵ A jelen fejezet számos ponton támaszkodik Hargitai Zsófia Ágota 2012-es, kémiai szakdolgozatára, amelyet az opponense maximális pontszámmal értékelt, és publikálásra javasolt.

bemutatásra, véleményezésre. Az nem vitatott, hogy a diétának vannak olyan aspektusai, amelyek az egészség megőrzése szempontjából haszonnal bírhatnak; az olyan meglátásai azonban, mint hogy a diéta alkalmas a rák kezelésére, nem igazoltak.⁶

A vizsgálat anyaga, módszere és szempontjai

A vizsgálat korpuszon alapul, amelyet magyar nyelvű internetes szövegek alkotnak. A vizsgálati korpusz nyolc különböző cikket tartalmaz (összesen 40.363 karakter). Tekintettel arra, hogy a vizsgálat elsősorban kvalitatív jellegű, az elemzés nem törekedett arra, hogy minél nagyobb korpusszal dolgozzon, a fő szempontja az volt, hogy a szövegeket alaposan, kontextusba ágyazva, egymással összefüggésben vizsgálja. A szövegeken nem végeztem el olyan nyelvtechnológiai műveleteket, mint a tokenizálás vagy morfológiai elemzés, mivel ezek a vizsgálat szempontjából nem bizonyultak releváns lépéseknek. A szövegek kiválasztásakor a *lúgosító étrend*, *lúgosító diéta*, *elsavasodás* kulcsszavakra kerestem rá a Google keresőrendszerben. A találatok közül választáskor a fő szempont az volt, hogy a szövegek a lúgosító étrend elveit fogalmazzák meg.⁷

Az elemzés szempontjai a következők voltak:

1. Vannak-e ellentmondások a szövegekben, illetve a szövegek között?
2. Használják-e, és ha igen, hogyan használják terminusokat a szövegek?
3. Milyen előfeltevések implikálódnak a szövegekben?
4. Kerülnek-e elő érvelési hibák a szövegekben, és ha igen, milyenek?

⁶ „Despite the promotion of the alkaline diet and alkaline water by the media and salespeople, there is almost no actual research to either support or disprove them. A systematic review of the literature revealed a lack of evidence of an association between a diet acid load or alkaline water for cancer risk and no studies alkaline treatment for cancer. Promotion of alkaline diet and alkaline water to the public for cancer prevention or treatment is not justified” (Fenton-Huang 2016: 4). Az NCBI (National Center for Biotechnology Information) keresési találatai azt mutatják, hogy az elmúlt néhány évben megnőtt a tágabban vett lúgosítás, nem csak a diéta egyes rész kérdéseit és hatásait vizsgáló publikációk száma (W1).

⁷ A lúgosítás elméletéből indulnak ki azok az irányok is, amelyek a szódabikarbóna vagy az úgynevezett *strukturált víz* vagy *ionizált lúgos víz* rendszeres fogyasztását propagálják. Ezek a témák nem képezték a jelen vizsgálat tárgyát.

A vizsgálat eredményei⁸

Ellentmondásos tartalmak

Több cikk is született a lúgosítás témájában, ezek azonban nem feltétlenül, nem mindenben egyeznek Young elméletével, és egymásnak ellentmondó információkat is tartalmaznak, ami megtévesztő a befogadó számára. Volt, hogy egyazon vizsgált szövegen belül fordult elő egymásnak ellentmondó tartalom, például:

- (1) *Fontos, hogy a gyümölcs mindig érett legyen, de akár aszalt gyümölcsöt is választhatsz.* (W2)
- (2) *a tartós fogyás és az ideális testsúly hosszú távú fenntartása szervezetünk sav-bázis egyensúlyától függ* (W2)
- (3) *A tartós fogyás és az ideális testsúly hosszú távú fenntartása nem azon múlik, hány gramm zsírt, szénhidrátot vagy kalóriát viszünk be szervezetünkbe.* (W5)
- (4) *A diétát egy hétig tarthatod. A diétát várandós és szoptatós kismamák, tinédzser-ek, valamint **daganatos és emésztőszervi megbetegedésben szenvedők nem alkalmazhatják.*** (W2)

Az (1) példa esetében a *mindig* kizárja a további lehetőségeket, így az az ajánlás, hogy mindig érett gyümölcsöt fogyasszunk, illetve az a lehetőség, hogy akár aszalt gyümölcsöt is ehetünk, egymásnak ellentmond. A (2) és a (3) példában megfogalmazott *tartós fogyás* és *az ideális testsúly* nemcsak azért megzavaró, mert definiálatlan fogalmak, hanem azért is, mert egymással is értelmezhetetlen, akár ellentmondásos viszonyban is állhatnak: a *tartós fogyás* a folyamatos súlyvesztés fogalmát implikálhatja, amely ha fennáll, akkor testsúlyunk elérheti ugyan az ideális állapotát (bármit is jelentsen ez), annál azonban nem áll meg, a fogyás továbbra is tartósan fennáll. Természetesen utalhat arra, hogy a fogyás által elért testsúly tartósan fennmarad, a két fogalom viszonya azonban továbbra is értelmezhetetlen (mit jelent az *ideális*?). A (4) példa pedig a szöveg által megfogalmazott elmélet alapjának mond ellent: a kínált lúgosító étrendet a különféle betegségek (megfogalmazódik a daganatos megbetegedés is) megszüntetésére és ellen dolgozták ki, így érthetetlen, hogy miért nem alkalmazható a kijelölt betegségek esetében. Nemcsak szövegen belül, hanem a szövegek között is találni egymásnak ellentmondó tartalmakat. Eltérően határozták meg a pH-értéket az (5), (6) és (7) példák:

⁸ A kiragadott szövegrészeket, kifejezéseket, szavakat minden esetben eredeti alakjukban közlöm, a helyesírási, nyelvhelyességi, mondatszerkesztési hibákat szándékosan nem javítom.

- (5) A szervezetünk egyes részeinek eltérő az ideális pH szintje; van, ami enyhén lúgos, van, ami enyhén savas környezetet igényel. **A vér pH-ja egy nagyon szigorúan szabályozott szűk, enyhén lúgos tartományban mozog (7,365 pH).** (W5)
- (6) **Az optimális pH érték 7 és 8 között található.** Amennyiben szervezetünk pH értéke rendszeresen 7 alatt van, tudjuk, hogy egészségünk megőrzésének szempontjából érdemes odafigyelnünk étkezésünkre [...]. (W4)
- (7) Szervezetünk akkor működik a legoptimálisabban, ha a legtöbb testfolyadékban enyhén lúgos állapot uralkodik, tehát **a pH érték 7 és 8 között mozog.** (W4)

A fogyasztható ételeket tekintve is ellentmondanak egymásnak egyes szövegek:

- (8) Tartsd magad a napi öt étkezéshez, tízórára és uzsonnára azonban a savasító nassolnivalók, a csokoládék, sütemények és kekszek helyett **válaszd a gyümölcsöket.** (W2)
- (9) Tízórára és uzsonnára fogyassz **tetszőleges mennyiségben gyümölcsöt**, illetve **igyal gyümölcslevet**, vagy kortyolgass a homoktövises zöldségléből. (W2)⁹
- (10) **A gyümölcsök inkább savasítanak, kivéve a citrom, grapefruit, meggy, kókusz.** (W4; W3)
- (11) **A gyümölcslevek, üdítő italok, cukrozott teák stb. nem számítanak bele a kívánt folyadék mennyiségébe, mivel ezek hátráltatják, és nem segítik a lúgosítást!** (W3)
- (12) **Lúgosító élelmiszerek [...]** Gyümölcsök (szinte minden, kivéve az áfonya, a szilva): alma, **ananász**, citrusfélék (**mandarin, narancs**, citrom), **cseresznye, görögdinnye, körte**, málna, **mangó**, meggy, papája, **sárga- és őszibarack**, szeder, **szőlő.** (W8)
- (13) Néhány példa különböző – inkább – lúgosító ételekre: [...] a gyümölcsök **inkább savasítanak, kivéve a citrom, grapefruit, meggy, kókusz.** (W3)
- (14) A plusszal (+) jelölt élelmiszerek lúgosító, a mínusszal (-) jelöltek pedig savasító hatásúak¹⁰ (kb. 30 gramm mennyiségre vonatkoztatva. [...]) Lúgosító gyümölcsök: citrom +9,9, lime +8,2, meggy +3,5. Savasító gyümölcsök: csipkebogyó -15,5, **ananász -12,6, mandarin -11,5, banán (érett) -10,1, körte -9,9, őszibarack -9,7, sárgabarack -9,5, narancs -9,2, mangó -8,7, ribizli -8,2, egres**

⁹ A dolgozatnak bár nem célja mélyebben bemutatni a táplálkozástudomány mai állását, azt azonban megjegyzi, hogy 1) a gyümölcsök különböző mértékben, de cukrot tartalmaznak, tehát ha étrendünkben a cukor mennyiségének csökkentése a cél, nem ajánlott a gyümölcsök tetszőleges mennyiségű fogyasztása; 2) a gyümölcsök savas kémhatásúak, ezért teljesen logikátlan, hogy miért ajánlja egy „savtalanító diéta” a fogyasztásukat.

¹⁰ Ez a fajta besorolás több forrásban is előkerül, az azonban sehol nem kerül definiálásra, hogy 1) mi alapján történik ez a besorolás, mi dönti el, hogy melyik étel mennyire savas vagy lúgos; 2) mit jelöl a szám, mi a mértékegysége.

(érett) -7,7, **szőlő (érett) -7,6**, vörös áfonya -7,0, fekete ribizli -6,1, eper -5,4, málna -5,1, sárga szilva -4,9, olasz szilva -4,9, datolya -4,7, **cseresznye -3,6**, kantaluip dinnye -2,5, **grépfrút -1,7**, **görögdiinnye 1,0**. (W6)

A (8), (9), (10) és (11) példák a fogyasztandó/fogyasztható gyümölcsökkel kapcsolatban keverednek egymással ellentmondásba: a (8) és (9) ajánlja a gyümölcsök és gyümölcslevek tetszőleges mennyiségű fogyasztását, míg a (10) kiköti, hogy mely gyümölcsök fogyasztása ajánlott (az azonban nem derül ki, hogy mi alapján sorolódik egy gyümölcs a savasító/lúgosító kategóriák valamelyikébe), a (11) pedig kifejezetten tiltja a gyümölcsleveket. A (12)-es példa a gyümölcsök szinte mindegyikét lúgosítónak tartja a szilva és az áfonya kivételével, míg a (13)-as példa szerint a gyümölcsök inkább savasítanak, kivéve a felsorolt négy fajtát. Ellentmondás mutatkozik a különböző forrásokban az egyes gyümölcsök lúgosító vagy savasító jellegének megítélése között is: a (12)-es példa lúgosítónak tartja az ananászt, a mandarint, a narancsot, a cseresznyét, a görögdiinnyét, a körtét, a mangót, a sárga- és az őszibarackot és a szőlőt is, míg a (14)-es példa ezeket mind a savasító gyümölcsök között sorolja föl a grépfrúttal együtt, amelyet a (13)-as példa külön kiemelve lúgosítónak tart. A (16)-os szövegrész savasítónak tartja azokat a gyümölcsöket, amelyeket a (13)-as lúgosítóként sorolt föl, a banánt azonban lúgosítónak ítéli, amit a (15) savasítónak tart.

Más ajánlott vagy nem ajánlott élelmiszerek terén is mutatkozik ellentmondás:

- (15) Mivel a kúra során **semmilyen állati eredetű tejtermék nem fogyasztható**, a hús nem helyettesíthető sajttal vagy tojással. (W7)
- (16) Savasító húsök: [...] **tojás -19,0** [...] Savasító tejtermékek: [...] **túró -17,3** [...] Lúgosító hüvelyesek: [...] **lencse +0,6** [...] Savasító olajos magvak: **dió -8,0** [...] Savasító édesítőszer: méz -7,6. (W6)
- (17) **Savképző ételek:** [...] **lencse**, [...] **sajtok**, **tojás sárgája**, **vaj** [...] (W9)
- (18) A sav-bázis egyensúly kialakításához fontos, hogy ne fogyassz nagy mennyiségben **savasító élelmiszereket**, például húst, **tojást** és gabonatermékeket. Természetesen ezeket sem kell kiiktatnod mindennapjaidból, fontos azonban a megfelelő arány kialakítása, vagyis az hogy mindezt **semleges táplálékokkal** – például természetes zsírok, hidegen sajtolt olajok, szénsavmentes víz, **friss vaj**, friss dió, zöldbab -, illetve lúgosító táplálékokkal egészítsd ki. (W2)
- (19) **Lúgosító élelmiszerek:** [...] **tojássárgája**. Jó hatással bírnak továbbá: a mák, a fahéj, valamint a nem túl zsíros tejtermékek (natúr joghurt, kefir). [...] **Savasító élelmiszerek:** [...] **tejtermékek: sajtok, krémsajtok, tartósított tej, vaj**. Hüvelyesek: száraz bab, **lencse** [...] cukor, méz [...] Olajos magvak: **dió**, mogyoró, pisztácia. (W8)

- (20) **Mintaétrend** [...] három evőkanál **joghurt** [...] negyed liter író [...] 15 dkg **túró** [...]. (W2)
- (21) Jó hír azonban, hogy növényi édesítőszerrel vagy **kis mennyiségű mézzel éde-
sebbé tehetjük** a mindennapokat. [...] Édességéhségünket natúr mandulával,
dióval elégítsük ki. (W7)

Míg a (15)-ös példa tiltja bármely tejtermék fogyasztását – és a tojást is tévesen tejtermékként tünteti föl –, mert azok mind savasítóak, addig a (18)-as példa javasolja fogyasztásukat valamilyen mértékben, a (20)-as példa esetében pedig kifejezetten a mintaétrend részei a tejtermékek. Ellentmondás mutatkozik abban is, ahogy a különféle tejtermékeket, illetve az azzal összefüggésben kezelt tojást besorolják a források: a tojássárgája hol savképző ételként jelenik meg (17), hol lúgosító élelmiszerként (19), hol pedig a tojás egészében, nem részeire bontva savasítóként (15, 16, 17, 18); a vaj is hol savasító élelmiszer (19), hol semleges (18), a friss tej a (24) szerint lúgosító, míg máshol ez a kiemelés nem jelenik meg. A lencse szintén szerepel lúgosító (16) és savasító hüvelyesként (17, 19), továbbá a méz savasító hatása (16, 19) és ajánlott fogyasztása (21) is ellentmondásos, ahogy a dió esetében is: (16, 19) szemben a (21) állítással. Abban sincs egyetértés a források körében, hogy mi tehet az „elsavasodásról”:

- (22) Mindössze az utóbbi száz évben figyelhetők meg az elsavasodás tünetei. Ennek oka a **táplálkozási szokások megváltozásában, valamint az ételek megváltozott összetételében rejlik**. Az utóbbi száz évben ugyanis fokozatosan megjelentek az élelmiszerpiacon a **tartósítószer**ek, **emulgeálószer**ek, **ízfokozók**, **állagjavítók**, s ezeket egyre nagyobb és nagyobb mértékben kezdték el használni. (W7)
- (23) Az **egyoldalú táplálkozás** hatására hónapok, sőt évek alatt alakulhatnak ki krónikus betegségek. Ha a szervezet hosszú időn keresztül nem képes megszabadulni a nagy savmennyiségtől, akkor saját tartalékaihoz nyúl [...]. (W8)
- (24) **A legtöbb étel**, melyet magadhoz veszel, szervezetedben savakat termel [...]. (W2)
- (25) A szervezet elsavasodásának oka elsősorban a **természetestől elrugaskodott életmód, gondolkodásmód és táplálkozás**. (W4)
- (26) A baj akkor kezdődik, amikor **a helytelen táplálkozás következtében lehen-
gerlődik a szervezet lúgosító rendszere, s már nem képes a savas hatást kiküszöbölni**. (W4)
- (27) Mi okozhat savasodást a szervezetben? Az **egészségtelen, egyoldalú táplálko-
záson kívül a szervezet savasodását okozhatja: mozgáshiány (de a tejsavter-
meléssel járó izomtevékenység is), mindennapi egyoldalú idegi megterhelés
(stressz), radikális táplálkozási divatirányzatok, sztárdiéták, koplalás (a**

fehérjéből nyert energia ketosavak felszaporodásával jár), túl sok savképző élelmiszer, savas italok, hányás, hasmenéses állapot és betegség (túlnyomóan lúgos anyagok távoznak a szervezetből), nikotin, alkohol, koffein (kávé, tea, kólafélék, kakaó, csokoládé), számos betegség (pl. diabétesz, allergia, köszvény), bizonyos gyógyszerek (pl. vízajtók). gyakran nem gondolunk arra, hogy a fogókúra szintén savasodást eredményezhet, hiszen a zsírtartalmak bomlásakor savas anyagcseretermékek képződnek. (W8)

Terminológia

Ahogy minden szakterületnek és tudományterületnek, úgy az orvostudománynak is megvan a maga terminológiája.¹¹ A terminusok hordozzák azt a speciális tudást, amellyel a szakemberek rendelkeznek, a laikusok viszont nem (feltétlenül), és amely tudásnak köszönhetően a szakember olyan domináns pozícióba kerülhet a laikussal szemben, amely könnyebbé teheti számára a másik befolyásolását. A vizsgált szövegek több terminust, illetve a szövegben speciális jelentéssel bíró kifejezést is használnak: számszerűen száztizenháromat találtam. A terminusok vizsgálatára összeállítottam egy egyszerű terminológiai adatbázist, amely a következő adatmezőket tartalmazta: terminus, definíció, kontextus, szinonima, forrás.¹² A vizsgált kifejezések között találni olyanokat, amelyek a laikus diskurzusok nyelvhasználatának is egységei, egy szakterületen azonban speciális jelentéssel bírnak. Egy lexikai egység lehet ugyan eleme egyszerre az általános és a speciális nyelvhasználatnak is, illetve akár több tárgykörnek, szakterületnek is, terminussá azonban mindig adott területen, adott diskurzusokban előfordulva, adott jelentéssel rendelkezve, adott fogalomhoz tartozóan, adott fogalmi és terminológiai rendszerbe illeszkedve válik (vö. Cabré 1998, 2008).¹³ Az érthetőség érdekében a kifejezéseket az adott tudományterületen elfogadott jelentésükben, pontosan kell használni, a definíciókat pedig a célközönség ismereti szintjéhez igazítva kell megfogalmazni.

A szövegekben öt konkrét jelentésmeghatározás szerepelt, ezek azonban nem illeszkednek az olvasók tudásszintjéhez, számukra érthetetlen stílusban definiálják az adott terminusokat, vagy olyan további terminusokat is tartalmaznak a definíciók, amelyek nem kerülnek meghatározásra:

¹¹ A magyar orvosi szaknyelv területén (is) merülnek föl azonban terminológiai problémák, terminológiai viták (lásd erre azt a vitát, amelybe Dodé-Falyuna [2016] is bekapcsolódik).

¹² A terminológiai munkáról és a terminográfiáról, terminológiai adatbázisok készítéséről lásd Fischer 2010; Tamás 2010, 2012; Sermann-Tamás 2010, 2013.

¹³ A terminusok egyértelműségéről, illetve a terminológia mint diszciplína és a pragmatika viszonyáról lásd még például Faber 2009, 2011, 2012; Temmerman 2000; Falyuna 2017; Dodé-Falyuna 2017.

- (28) *bázisos*: ásványi anyagokban, vitaminokban és antioxidánsokban gazdag (W2)
- (29) *pH érték ~ pH kifejezés*: A pH egy olyan szimbólum, ami egy oldat savas, illetve lúgos jellegére utal. A tiszta desztillált víz sav-lúg szempontból semlegesnek számít, értéke pH7, s ehhez képest lett meghatározva a savas, illetve a lúgos oldat minősége. 0-7-ig terjedő pH érték savasnak, 7-14-ig terjedő pH érték pedig lúgosnak vagy más szóval bázikusnak számít. (W4)
- (30) *reciprok*: A reciprok az az érték, amivel az eredeti számot megszorozva 1-et kapunk, vagyis $0,0000001 \times 10000000 = 1$). (W4)
- (31) *lakmusz*: A lakmusz zuzmókból készült színezék, melyet kifejezetten a savak és lúgok kimutatására használnak. (W4)
- (32) *lúgosítás*: A pH érték, sav bázis egyensúly helyreállítása (W4)

A kontextus vizsgálata ahhoz nyújthat segítséget, hogy ha egy terminusnak nincs definiálva a jelentése, a kifejezés használata és szöveggörnyezete alapján azonban érthető, kikövetkeztethető. A vizsgált terminusok definiálhatóak előfordulásuk kontextusa alapján, ezek azonban mind tartalmazzának olyan kifejezéseket, amelyek jelentése továbbra sem ismert, így a definíció nem lesz érthető, illetve a különböző kontextusokban való használat többféle definíciót is eredményezhet (lásd a táblázatot a következő oldalon).

A szinonimák tekintetében sincsen egyértelműség. Vannak, amelyek használatuk alapján bizonyosan egymás szinonimái, például az *aszpartám* és az *E951* vagy a *bázikus* és a *lúgos*, a *hidrogén ion* és a *hidrogénion*, a *kémiai egyensúly*, *sav-bázis egyensúly* és a *pH egyensúly*. Vannak azonban olyan kifejezések, amelyek esetében a viszony megállapítása zavaros: a szövegek a *pH egyensúly* felborulásáról írnak, többször fogalmaznak azonban úgy, hogy a *pH-érték* borul föl, ez alapján a kifejezések között szinonim viszony állhat fenn, kikövetkeztethető jelentésük alapján azonban nem.

Megtévesztő és ellentmondásos továbbá az összetartozó kifejezések nem egyértelmű jelentése is. A *savas*, a *savasító* és a *savképző* kifejezések esetében például nem egyértelmű, hogy ezek pontosan milyen főnevekhez járulhatnak. Ez a leghangsúlyosabban ott mutatkozik meg, hogy a cukor bizonyul a leginkább savasító anyagnak (W7), ezért azokat a gyümölcsöket érdemes fogyasztani, amelyek cukortartalma alacsony, azok lúgosító hatásúak. Az azonban megfogalmazódik, hogy a gyümölcsök kémhatása savas – hogy lehet tehát lúgosító ételként ajánlani?

Előfeltevések

Az előfeltevések – és az azzal szokásosan együtt tárgyalt implikatúrák – is olyan eszközök, amelyek hatással vannak a befogadóra, és szolgálhatják kifejezetten a manipulatív szándékokat. Ezek főként azért hatásosak, mert nem hibásak sem

1. táblázat. A lúgosító diétát megfogalmazó szövegekben előkerülő terminusok és azok terminológiai adatai

Terminus	elsavasodás	elsavasodás	sejtszintű lúgosítás	szabályozó mechanizmus
Definíció ¹⁴	A táplálkozási szokások és az ételek összetételének megváltozása miatt kialakult jelenség, amelynek következtében felborul a pH-érték.	A szervezet pH értékének megbomlása, amelynek következtében számos létfontosságú enzim nem tudja elvégezni működését.	A lúgosító közeg behatolása a sejtek és a szövetek belsejébe.	A vér vegyhatásának az élettel összeegyeztethető szinten tartásáért felelős mechanizmusok.
Kontextus	Az elsavasodás nem is olyan régi jelenség. Mindössze az utóbbi száz évben figyelhető meg az elsavasodás tünetei. Ennek oka a táplálkozási szokások megváltozásában, valamint az ételek megváltozott összetételében rejlik. [...] Az elsavasodás számos következménnyel jár. Sokan a szervezetben található baktériumok és különféle gombák jelenlétét is hibáztatják a pH-érték felborulása miatt, pedig ezeknek hasznos funkcióik vannak, és csak akkor okoznak gondot, ha a belső közeg, a szervezet, amelyben léteznek, savasabbá válik.	Szervezetünk akkor működik a legoptimálisabban, ha a legtöbb testfolyadékban enyhén lúgos állapot uralkodik, tehát a pH érték 7 és 8 között mozog. Szervezetünk elsavasodása esetén megbomlott az egyensúly, és számos létfontosságú enzim nem tudja a működését elvégezni.	Fontos tudni, hogy bármennyi zöldséget és gyümölcsöt is eszünk, étrendváltással önmagában nem elérhető a megfelelő sejtszintű lúgosítás: a lúgosító közegnek ugyanis folyamatosan jelen kell lennie, hiszen csak így tud behatolni a sejtek és a szövetek belsejébe.	A különböző savat termelő vagy bázikus hatásokra az étellel össze nem egyeztethető szint is elérhető, ha a szabályozó mechanizmusok nem lépnek közbe és nem akadályoznak meg azt. Ilyen szabályozás a folyadékterekben található pufferrendszer működése (bikarbonát, foszfát) és a hidrogénionok vesében történő kiválasztásának módosulása-módosítása is.
Szinonima				
Forrás	W7	W4	W9	W8

¹⁴ A táblázatban feltüntetett definíciók mind saját megfogalmazások a szövegek környezet alapján.

nyelvileg, sem logikailag, feldolgozásuk automatikusan történik, és így a befogadót úgy befolyásolják, hogy az nincs ennek tudatában (Árva 2007b: 74–76).

Egy mondat előfeltevését olyan nyelvi elemek és nyelvi szerkezetek indukálhatják, amelyek mutatják, hogy a mondat igazsága csak akkor adott, ha előfeltevései is igazak, ha tehát elfogadunk egy kijelentést, annak előfeltevéseit is elfogadjuk. Pragmatikai értelmezésben az előfeltevés nem a kijelentéshez kapcsolódik, hanem a beszélőnek vannak előfeltevései, amelyeket adottnak tart megnyilatkozása megfogalmazásakor. Az előfeltevések így ebben az értelemben „a közös ismeretekkel kapcsolatosak, azokat változtathatják meg vagy egészíthetik ki, nincs közükhöz tehát a kijelentések igazságértékéhez” (Kiefer 2007: 343). Az előfeltevéseket előidéző nyelvi szerkezetek a preszuppozíciós szerkezetek. Egy mondat tartalmazhat továbbá olyan implicit jelentéseket is, amelyek értelmezéséhez a szavak konvencionális jelentésén túl szükség van az olyan pragmatikai tényezők figyelembe vételére is, mint Grice együttműködési alapelve és a kapcsolódó maximák, a megnyilatkozás kontextuális tényezői, valamint háttérismereteink. Ezek az ún. társalgási implikatúrák, amely fogalom szemben áll azonban a konvencionális implikatúrák fogalmával. A konvencionális implikatúrákat ugyanis az előfeltevésekhez hasonlóan szintén nyelvi eszközök idézik elő, tartalmuk viszont nem mindig fogalmazható meg egyértelműen (Kiefer 2007).

A szövegekben egyik implikált előfeltevés az, hogy mindannyiunk szervezetel van savasodva, és ez ellen tennünk kell. A szövegek feltételezik, hogy szükségünk van lúgosításra, helyre kell állítani sav-bázis egyensúlyát, mert tele van a szervezet savakkal, az egyensúly megbomlott.¹⁵ Mutatja ezt az alábbi példákban az, hogy a szövegek nem feltételelesen fogalmazzák meg a sav-bázis egyensúly kialakítását vagy helyrehozását, hanem állítják, hogy erre szükség van:

- (33) *Állítsd helyre szervezeted sav-bázis egyensúlyát, és karcsúsodj!* (W2)
- (34) **Szervezeted sav-bázis egyensúlyának helyreállításához** első lépésként érdemes bevetned egy lúgosító étrendet. (W2)
- (35) **A sav-bázis egyensúly kialakításához** fontos, hogy ne fogyassz nagy mennyiségben savasító élelmiszereket, például húst, tojást és gabonatermékeket. (W2)
- (36) *Ha sikerül helyreállítani testünk finom kémiai egyensúlyát, könnyűszerrel elérhető és fenntartható az ideális testsúly is!* (W3)
- (37) **Sav-bázis vagy más néven pH egyensúly helyreállításához** elengedhetetlen, hogy változtassál néhány étkezési, életmódbeli szokáson! (W3)

¹⁵ Ha azonban a szervezet pH-ja nagymértékben eltér a normálistól, az súlyos állapothoz, akár halálhoz is vezethet (Kovács és mtsai 2011: 318).

- (38) A szervezet elsavasodásának oka elsősorban a természetestől elrugaszkodott életmód, gondolkodásmód és táplálkozás. [...] A megoldás pedig innentől kezdve kézen fekvő: lúgosítás, vagyis a savasodás folyamatát megfordítva, **vissza kell állítani a szervezet optimális pH egyensúlyát, és lúgosítani kell testünket!** (W4)
- (39) A fenti adatokból következik, **hogya helyre akarjuk állítani szervezetünk sav bázis vagy pH egyensúlyát** érdemes odafigyelnünk táplálkozásunkra. A hatékonyabb lúgosítás érdekében hasznos lehet kifejezetten lúgosító táplálékkiegészítők használata is. (W4)
- (40) Tavaszra mintha a szervezetünk kicsit összezavarodna: puffad a hasunk, dagad a lábunk, az emésztésünk is mintha nehezkesebb lenne. (W7)
- (41) Lúgosítás: miért és mikor **van szüksége rá** szervezetének?[...]Mikor érkezik el a savtalanítás és lúgosítás ideje? (W9)

A szövegek feltételezik továbbá, hogy szervezetünk tele van mérgeanyagokkal:

- (42) Továbbá a fogyás során **nagyon sok mérgeanyagtól kell megszabadulnunk**, amihez szintén sok folyadékra van szükség, hogy minél gyorsabban ki tudjuk mosni a nem kívánt salakanyagokat a szervezetünkből. (W3)
- (43) A legjobb, ha a kúrát csütörtökön vagy pénteken kezded, mert így a harmadik nap – **amikor a mérge- és salakanyagok felszabadulása miatt fáradtnak és kimerültnek érezheted magad** – hétvégére esik. (W2)

Érvelési hibák

Az érvelési hibáknak többféle definiálása és listázása létezik az irodalomban, általában azt mondhatjuk, hogy érvelési hiba az érvelési tevékenység során gyakran előkerülő, megtévesztő, rossz megnyilatkozás, amely hibás voltát a kontextustól függően tudjuk megállapítani (vö. Margitay 2014).

A hibás érvelés alkalmas arra, hogy a befogadót manipulálja, mert megakadályozza a szöveg teljes megértését, és eltereli a figyelmet a szöveg tartalmának kritikus feldolgozásától, illetve meggyőzőnek és megtévesztően jónak látszanak pszichológiailag (Árvey 2003, 2007a, 2007b; Margitay 2014). A vizsgált szövegekben több érvelési hiba is előkerült, például:

- (44) A legtöbb étel, melyet magadhoz veszel, szervezetekben savakat termel, ami mellett, hogy olyan krónikus állapotok kialakulásához vezet, mint a reuma, a csontritkulás, az allergiás, idegrendszeri és daganatos megbetegedések, emésztésedet is lassítja, **a túlsúly kialakulásának elősegítése által** pedig további problémákhoz vezet. (W2)
- (45) Egy tisztí főorvosi jelentés ekképp vélekedett erről: „Az élelmiszerekben található tápanyagok létfontosságúak az anyagcsere normális működéséhez, és

amikor problémák adódnak, azok a **táplálkozás megbomlott egyensúlyának**, valamint más tényezők ártalmas közrejátszásának köszönhetőek. (W6)

- (46) A kevés folyadék bevitel másik következménye, hogy gyakran a szomjúságot éhségnek értelmezzük, és ahelyett, hogy innánk, enni fogunk. Vagyis, **ha nem iszunk eleget, többet eszünk a kelleténél.** (W3)

A (44) esetében nem derül ki, hogy miért segíti elő a túlsúly kialakulását, a (45) példában a táplálkozás megbomlott egyensúlya kerül tévesen összefüggésbe a sav-bázis egyensúly megbomlásával, míg a (46) példa a nem elegendő ivás okozataként tünteti föl a kelleténél több evést. Ezek a hibák ok-okozati hibák, amelyek közé azok a hibás érvelések tartoznak, amelyek összefüggést mutatnak be olyan tények, történések, dolgok között, amelyek között valójában nincs, például az események pusztán egymásutánját ok-okozati viszonyként ábrázolják, vagy oknak minősítenek egy nem okot, esetleg olyan események között mutatnak kapcsolatot, amelyek megtörténhettek volna, de nem történtek meg stb. (erről részletesebben lásd Adamik 2010: 876–880; Margitay 2014: 391–398).

- (47) Állítsd helyre szervezeted **sav-bázis egyensúlyát, és karcsúsodj!** (W2)
- (48) **Egy hetes étrendünk segít mindebben**, miközben méregteleníti szervezeted, és akár **három kilótól is megszabadulhatsz** általa. (W2)
- (49) [...] **a tartós fogyás és az ideális testsúly hosszú távú fenntartása szervezeted sav-bázis egyensúlyától függ. Ha sikerül helyreállítani testünk finom kémiai egyensúlyát, könnyűszerrel elérhető és fenntartható az ideális testsúly is!** (W3)
- (50) **Sav-bázis vagy más néven pH egyensúly helyreállításához elengedhetetlen, hogy változtassál néhány étkezési, életmódbeli szokáson! A lúgosító étrend, lúgosító diéta alábbi leírása segítségedre lesz, hogy minél hamarabb elérd a számodra kívánatos testsúlyt!** (W3)
- (51) Megfelelő minőségű és mennyiségű folyadék nélkül szervezeted **nem fogja tudni helyreállítani és megőrizni egészségét, a fogyás pedig szinte lehetetlen feladat lesz!** (W3)
- (52) Mi megvizsgáltunk, leteszteltük, és úgy találtuk: igen, **a lúgosítás alapjainak betartásával valóban gyorsan, tartósan és egészségesen lehet fogyni** (W5)
- (53) Vagyis, **ha meg szeretnénk szabadulni a felesleges kilóktól, és egészségesebbek akarunk lenni, akkor itt az idő, hogy helyreállítsuk testünk optimális pH egyensúlyát** - Ehhez pedig a megoldás a lúgosítás! (W5)
- (54) [...] **egészséged jobbá tétele vagy megőrzése szempontjából, valamint a túlsúly leküzdése érdekében létfontosságú lehet szervezeted sav bázis vagy pH egyensúlyának helyreállítása.** (W6)

- (55) [...] ha a papír pH teszterrel elvégzi a tesztet (melynek segítségével bármilyen folyadék, **akár vizelet pH szintjét egyszerűen megállapítható**), rögtön kiderül, szükséges-e **szervezete számára a lúgosítás**. (W9)
- (56) A különböző savat termelő vagy bázikus hatásokra az étellel össze nem egyeztethető szintet is elérhetné **a vér vegyhatása**, ha a szabályozó mechanizmusok nem lépnének közbe és nem akadályoznák meg azt. [...] A táplálkozás pH-ra gyakorolt befolyása hosszú távon részben kivédhető. Az elfogyasztott ételek által **a szervezet pH-értékének - savas vagy lúgos irányba - eltolása** az egyensúly felborulását eredményezi, ami azonnali tüneteket nem eredményez. (W8)
- (57) Lakmuszpapírral vagy pH indikátorpapír segítségével bárki könnyen megmérheti **szervezetének pH értékét**. [...] A pH mérés többféle mélységgel és precizitással is végezhető. Az otthoni pH mérés legegyszerűbb formája **a vizeleten, illetve a nyálon keresztüli pH érték** megállapítása. [...] Amennyiben **szervezetünk pH értéke** rendszeresen 7 alatt van [...] (W4)

A (47–54)-es szövegrészek azt a hibás összefüggést mutatják be, amely összemossa az egészség fenntartását, a betegségek megszüntetését/elkerülését és a (tartós) fogyás előidézését, valamint az ideális testsúly elérését/fenntartását. Ezek mellett van példa arra is (55–57), hogy a szervezet pH-ja mosódik össze valamely testnedv pH-értékével.

Kerültek elő példák tekintélyre hivatkozásra (58–63), anekdotikus érvelésre (64) és közvélekedésre hivatkozásra (65) is. A tekintélyre hivatkozás esetében az érvelés egy hivatkozott személyre, tekintélyre, illetve annak tudására, pozíciójára apellál. Szakemberre, tekintélyre hivatkozni racionális vitában alapvetően nem hiba, akkor hibás, ha a hivatkozott személy szakértő ugyan, de az állítással kapcsolatban nem releváns a szakértése; ha a szakértők között sincs konszenzus az adott állítás megítélésében; ha a hivatkozott illető nem állította azt, amelyet hozzáköt az érvelés; ha az illető elfogult, valamilyen érdeket, és nem szakmai álláspontot képvisel; ha azonosíthatatlan szakértőre történik hivatkozás, vagy ha nincs is a háttérben tekintély; ha a tekintélyre azért hivatkozunk, hogy az ellenérveket elhallgattassuk (erről részletesebben lásd Margitay 2014: 458–463). Feltételezésem szerint ez az érvelési hiba azért jelenhetett meg többször is a vizsgált szövegekben, mert a tudományos ismereteket közlő, tudományos ismeretekre épülő szövegekre jellemző a hivatkozás és a források feltüntetése. Ebből a szempontból tehát az is hibás, ha egy ilyen szöveg nem hivatkozik a benne közölt, interpretált gondolatok forrására.

- (58) *Ha nem tudod ezt a mennyiséget rögtön meginni, fokozatosan növeld a napi adagot, amíg el nem éred a szükséges mennyiséget! (Forrás: Robert O. Young „A pH csoda fogyás” c. könyv).* (W3)

- (59) *Az utóbbi időben egyre többet lehet hallani a pH érték, a sav bázis egyensúly vagy pH egyensúly helyreállításáról. Dr. Robert O. Young (biokémikus, mikrobiológus és tudományos kutató) szerint csak egyetlen megbetegedés létezik: savasodás, a szervezet elsavasodása.* (W4)
- (60) *Dr. Robert O. Young biokémikus, mikrobiológus és tudományos kutató 'A pH Csoda fogyas' című könyvében így nyilatkozik[...].* (W5)
- (61) *Egy tisztii főorvosi jelentés ekképp vélekedett erről: „Az élelmiszerekben található tápanyagok létfontosságúak az anyagcsere normális működéséhez, és amikor problémák adódnak, azok a táplálkozás megromlott egyensúlyának, valamint más tényezők ártalmas közrejátszásának köszönhetőek.* (WW6)
- (62) *Különböző kutatásokból egyértelműen kiderül: az enyhén lúgos emberi szervezet az egészséges.* (W9)
- (63) *A müncheni Táplálkozástudományi Intézet vezető professzora, Jürgen Vormann szerint a szokásosan fogyasztott állati fehérje kb. negyedét gyümölcscsel, zöldséggel (salátával) célszerű helyettesíteni.* (W8)

Mikor valaki anekdotikus adatokra támaszkodik, akkor egy saját példát vagy mások saját példáját hozza föl érveként. A probléma ezzel az, hogy nem reprezentatív és nem szisztematikusan gyűjtött adatokra hivatkozik, hanem személyes tapasztalatra, amely azonban nem elegendő az általánosításra (Margitay 2014: 337–338).

- (64) *Mi megvizsgáltunk, leteszteltük, és úgy találtuk: igen, a lúgosítás alapjainak betartásával valóban gyorsan, tartósan és egészségesen lehet fogyni* (W5)

A közvélekedésre apellálás esetén nem sorakoznak fel érvek egy állítás igazsága mellett, a bizonyíték alapja az, hogy valamivel többen egyetértenek, tehát az igaz, és nem szükséges további érveket hozni az igazolás érdekében. Ez a fajta érvelés több szempontból is hibás: általánosan elfogadottnak mutathat olyan állítást, amely nem feltétlenül az; azzal támaszt alá egy következtetést, hogy mindenki egyetért vele, amely azonban önmagában nem garancia arra, hogy egy állítás valóban igaz, mivel egy nagy tömeg is tévedhet; illetve ezzel az érveléssel feleslegesnek tűnhet további érvek felsorakoztatása (Margitay 2014: 445–446).

- (65) *Ez persze nem garantálja, hogy nálad is működni fog. De ha világszerte több ezer ember sikeresen le tudott fogyni a lúgosítás alkalmazásával, talán megér a dolog annyit, hogy közelebbről megnézd, miről van szó!*(W5)

További eszközök

Bár a vizsgálatnak nem volt eredetileg kiemelt szempontja, mindenképp szót érdemel az, hogy a vizsgált szövegekben túlzásra is találni több példát. Mind-egyik példa esetében amellet foglal állást az idézett szövegrész, hogy az egyetlen dolog, amelytől függ egészségünk, testsúlyunk, az a szervezetünk sav-bázis egyensúlya:

- (66) *a tartós fogyás és az ideális testsúly hosszú távú fenntartása szervezetünk **sav-bázis egyensúlyától függ.** (W2)*
- (67) *Amennyiben megérted a lúgosítás alapjait, és követed a lúgosító diéta, lúgosító étrend lépéseit...fogyásod **elkerülhetetlen** lesz! (W3)*
- (68) *A tartós fogyás **egyedül** szervezetünk sav-bázis egyensúlyától függ! Ha sikerül helyreállítani testünk finom kémiai egyensúlyát, könnyűszerrel elérhető és fenntartható az ideális testsúly is. (W5)*
- (69) *»Felejtse el, hogy mi mennyi koleszterint tartalmaz! Felejtse el a kalóriákat, és hogy hány gramm zsírt fogyaszthat! Felejtse el a vérnyomás, a vércukor, a hormonszint mérését vagy bármely más egészségügyi mutatót, amit az orvosi rendelőben megszokott. Kiderült ugyanis, hogy az Ön egészsége szempontjából a legfontosabb, **egyedüli mérce nem más, mint a vér és a szövetek pH szintje** – hogy ez mennyire savas vagy lúgos.« - írja Robert O. Young könyvében. (W5)*
- (70) *Vagyis, ha meg szeretnénk szabadulni a felesleges kilóktól, és egészségesebbek akarunk lenni, akkor itt az idő, hogy helyreállítsuk testünk optimális pH egyensúlyát - Ehhez pedig **a megoldás a lúgosítás!** (W5)*

Konklúzió. A vizsgálat további irányai

Az elemzés bemutatta, hogy 1) a szövegeknek bár tematikájuk azonos, ugyanazokra az elméleti alapokra épülnek, több esetben ellentmondanak egymásnak, illetve a szövegeken belül is található ellentmondásos tartalmak, amelyek megtéveszthetik az olvasót; 2) a vizsgált szövegek használnak terminusokat, amelyek megteremthetik a tudományosság, szakmaiság látszatát, ezzel együtt azonban sok esetben érthetetlenül/pontatlanul definiáltak, illetve a laikus befogadó számára nem ismeretek, hamis, hibás ismereteket adhatnak át, ezzel megtévesztve és manipulálva az olvasókat; 3) a szövegekben előkerültek olyan potenciálisan manipulatív hatással bíró nyelvi elemek, mint az érvelési hibák, illetve az előfeltevések.

A rendelkezésre álló terjedelmi keretek között a vizsgálatnak nem volt lehetősége minden felmerülő kutatási irány bejárására, ezért a további tervezett vizsgálatokat itt fogalmazom meg. Egyrésztől mélyebb terminológiai elemzés, amely mutat egy perspektívát, annak feltérképezésére fekteti a hangsúlyt, hogy milyen fogalmi és hozzátartozó terminológiai rendszer rajzolódik ki az elméletet megfogalmazó

szövegekben, illetve ezek milyen viszonyban vannak a szakterület elfogadott és használt terminológiájával, a két kontextusban megfogalmazott vagy kikövetkeztethető definíciók mennyiben fedik egymást. Másrészt az elméletnek vannak más pontjai, más irányzatai, amelyek mind érdeemesek lehetnek hasonló vizsgálatra: a jelen vizsgálat a lúgosító étrendre koncentrált, ahogy azonban fent szó esett róla, a lúgosításhoz kapcsolódik a szódabikarbóna, illetve a *strukturált víz*, *ionizált lúgos víz* fogyasztása is. Az ezeket népszerűsítő, hasonlóan általudományos szövegek elemzése is egy lehetséges iránya a kutatásnak, akár a lúgosító diéta további elemzésével, a korpusz bővítésével együtt. Harmadrészt lehetséges további elemzési szempontok bevonása is: beszédaktusok, polarizáció („A feltaláló a világ ellen [...]”, Hargitai 2012: 8), valamint internetes diskurzusok (posztok-kommentek) elemzése.

Irodalom

- Ádám György 1995: A tudomány fejlődésének kényszerű kísérője: az általudomány. *Természet Világa* 126/7: 307–309. http://www.termeszetvilaga.hu/fizika_eve/szkeptikus/adam2.html [2017. 02. 05.]
- Adamik Tamás 2010: *Retorikai lexikon*. Pozsony: Kalligram.
- Árvay Anett 2003: A manipuláció és a meggyőzés pragmatikája a magyar reklámszövegekben. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 20: 11–35.
- Árvay Anett 2007a: Manipulatív érvelés írott reklámokban. In: Váradi Tamás (szerk.): *I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia. Konferenciakötet*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet. 1–11.
- Árvay Anett 2007b: *The analysis of manipulation in Hungarian and American written advertising discourse*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Pedagógiai és Pszichológiai Kar.
- Beck Mihály 2004: *Parajelenségek és paratudományok*. Budapest: Vince Kiadó.
- Cabré, M. Teresa 1998: *Terminology and Lexicography Research and Practice I. Terminology. Theory, Methods and Applications*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins.
- Cabré, M. Teresa 2008: A terminológia elméletei. Leírás (deskripció), előírás (preskripció) és magyarázat. *Magyar Terminológia* 1/1: 11–42.
- Dodé Réka – Falyuna Nóra 2016: A szakszavak magyarításáról terminológus szemmel. *Magyar Orvosi Nyelv* 16/2: 99–100. Online: http://orvosinyelv.hu/dlObject.php?msz_id=31&MONY_2016_02.pdf [2017. 03. 21.]
- Dodé Réka – Falyuna Nóra 2017: *A terminusok egyértelműségről a terminológia és a pragmatika nézőpontjából*. Konferencia-előadás. Közös Hang, Budapest, Művelődési Szint, 2017. március 30. A konferencia absztraktkötete: <https://sites.google.com/view/kozoshang/absztraktkot> [2017. 03. 30.]
- Faber, Pamela 2009: The cognitive shift in terminology and specialized translation. *MonTI* 1: 107–134.

- Faber, Pamela 2011: The dynamics of specialized knowledge representation. Simulational reconstruction or the perception-action interface. *Terminology* 17/1: 9–29.
- Faber, Pamela 2012: *A cognitive linguistics view of terminology and specialized language*. Berlin–Boston: De Gruyter Mouton.
- Falyuna Nóra 2017: *Pragmatika a terminológia elméletében*. Terminológiai csütörtök. IV. Szakmai nap és öregdiák-találkozó, Budapest, Károli Gáspár Református Egyetem, 2017. február 2.
- Fenton, T. R. - Huang, T 2016: Systematic review of the association between dietary acid load, alkaline water and cancer. *BMJ Open* 6/6. Online: <http://bmjopen.bmj.com/content/bmjopen/6/6/e010438.full.pdf> [2017. 04. 30.]
- Fischer Márta 2010: *A fordító mint terminológus, különös tekintettel az európai uniós kontextusra*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program.
- Fóris Ágota 2008: *Kutatásról nyelvészeknek. Bevezetés a tudományos kutatás módszertanába*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Hargitai Zsófia Ágota 2012: *Áltudományos állítások és módszerek kémiai és biológiai elemzése*. Szakdolgozat. Budapest: ELTE Kémia Intézet.
- Kiefer Ferenc 2007: *Jelentésemélet*. Budapest: Corvina.
- Kovács Lajos - Csupor Dezső - Lente Gábor - Gunda Tamás 2011: *Száz kémiai mítosz. Tévhitek, félreértések, magyarázatok*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Margitay Tihamér 2014: *Az érvelés mestersége*. Budapest: Typotex. Online: http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/2011-0001-526_margitay_az_erveles/adatok.html [2017. 02. 02.]
- Sermann Eszter - Tamás Dóra 2010: Hogyan definiálhatjuk a fordítói adatbázist? Egy olasz és egy spanyol fordítói terminológiai adatbázis vizsgálata. In: Károly Krisztina - Fóris Ágota (szerk.): *Nyelvek találkozása a fordításban. Doktori kutatások Klaudy Kinga tiszteletére*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó. 101–116.
- Sermann Eszter - Tamás Dóra 2013: Elektronikus szótár vagy terminológiai adatbázis? In: Tóth Szergej (szerk.): *Társadalmi változások - nyelvi változások. Alkalmazott nyelvészeti kutatások a Kárpát-medencében*. A XXII. MANYE Kongresszus előadása. Szeged, 2012. április 12–14. (MANYE 9). Budapest-Szeged: MANYE - Szegedi Egyetemi Kiadó, Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó. 450–455.
- Tamás Dóra 2010: *A gazdasági szakszövegek fordításának terminológiai kérdéseiről az olasz-magyar nyelvpár esetében*. Doktori disszertáció. Budapest: Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Nyelvtudományi Doktori Iskola, Fordítástudományi Doktori Program.
- Tamás Dóra 2012: Az országspecifikus gazdasági-jogi terminusok megjelenítési lehetőségeiről a fordítói segédesszközökben. In: Pintér Tibor - Pődör Dóra - P. Márkus Katalin (szerk.): *Szavak pásztora. Írások Magyar Tamás tiszteletére*. Szeged: Grimm Kiadó. 252–269.
- Veszelszki Ágnes 2016: Academic Writing, wissenschaftliches Schreiben, tudományos írás. Egyetemi hallgatók írásos produktumai - stilisztikai és grammatikai szempontból. In: Feld-Knapp, Ilona (szerk.): *Grammatik. CM3*. Budapest: Eötvös Collegium. 286–305.
- Young, Robert O. - Young, Shelley Redford 2007: *The pH Miracle for Diabetes. The Revolutionary Diet Plan for Type 1 and Type 2 Diabetics*. New York, USA: Grand Central Publishing. (A könyv magyar nyelven is megjelent: uó 2009: *Ph csoda a cukorbetegségre. Forradalmi étrend az I-es és II-es típusú cukorbetegeknek*. Budapest: MG Europe Kft.)

- Young, Robert O. – Young, Shelley Redford 2008: *The pH Miracle for Weight Loss. Balance Your Body Chemistry, Achieve Your Ideal Weight*. New York, USA: Grand Central Publishing. (A könyv magyar nyelven is megjelent: uő 2009: *A pH csoda fogyás. Teremtse meg teste kémiai egyensúlyát, érje el az ideális testsúlyát!* Budapest: MG Europe Kft.)
- Young, Robert O. – Young, Shelley Redford 2014: *The pH Miracle Balance Your Diet. Reclaim Your Health*. New York, USA: Grand Central Life & Style. (A könyv magyar nyelven is megjelent: uő 2007: *A pH csoda. Étkезzen kiegyensúlyozottan és nyerje vissza egészségét!* Budapest: MG Europe Kft.)

Forrásjegyzék

- W1 = Az NCBI keresési találatai. Online: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/?term=acid+load> [2017. 05. 18.]
- W2 = http://www.femina.hu/fogyokura/lugosito_salaktalanito_kura_etrend [2017. 02. 05.]
- W3 = http://www.fogyas.info/lugositas_lugosito-etrend_lugosito-dieta.php [2017. 02. 05.]
- W4 = http://www.fogyas.info/lugositas_fogyas-lugositassal_pH-csoda.php [2017. 02. 05.]
- W5 = http://www.fogyas.info/lugositas_pH-ertekek_pH-egyensuly_testunk-elsavasodasa.php [2017. 02. 05.]
- W6 = http://www.fogyas.info/lugositas_lugosito-etelek_savasito-es-lugosito-elelmiszerek.php [2017. 02. 05.]
- W7 = <http://www.vitalzone.hu/a-lugosito-dieta-mintaetrendjei.html> [2017. 05. 08.]
- W8 = <http://www.patikamagazin.hu/betegszervezetek/cikkek/cikk/245/4> [2017. 05. 08.]
- W9 = <http://www.supergreens.hu/lugositas> [2017. 05. 08.]

1900, Dalmácia. Férfiak albán népviseletben. © Fortepan/Zichy

Honti László

Áltudományos elképzelések nyelvünk és népünk eredetéről

Az anyanyelvünk eredetéről és rokonságáról való spekulációk a 15-16. századi grammatikaírók munkásságában tűntek föl először, amikor azt tapasztalták, hogy nyelvünk nagymértékben különbözik a szomszédos germán és szláv világ nyelveitől, valamint a latintól (és annak leszármazottaitól). A magyar nyelv rokonságával kapcsolatos kezdeti feltevések között voltak később helyesnek bizonyult sejtések, de sokkal több volt az olyan elképzelés, amely a „szent” nyelvek közül a héberrel való rokonság gondolatát igyekezett a kor írni-olvasni tudó társadalmának tudatába plántálni. A magyar nyelvtudomány történetének kutatója, Hegedűs József a héber felé fordulást tanulságosan magyarázta:

Szemben az általánosnak mondható felfogással, amely szerint a magyar nyelv-hasonlítás kezdeteit (XVI-XVII. század) a héber-magyar nyelv-hasonlítás jellemezte, arra az álláspontra vagyunk kénytelenek helyezkedni, hogy a héber-magyar nyelv-hasonlítás is a XVI-XVII. századi magyar nyelvészeti irodalom alaphangját: a magyar nyelv társtalanságát, az (indo)európai nyelvektől való teljes eltérését és különleges, eredeti jellegét tükrözi sajátos formában (Hegedűs 1966: 90).

A 17. századtól egy másik irányzat is jelentkezik, ennek képviselői „előkelő” keleti rokonokat véltek felfedezni a hunok, a szkíták (vö. *szittyá*), az avarok és a törökségi népek nyelvében, de már a finn és a magyar közti rokonság gondolata is felvetődött, igaz, eléggé tétován (Hegedűs 1966: 108, 110-113). Tehát a 17. századtól a bús honfiak elszántan keresgéltek távoli tájakon beszélt idiómákban, többnyire erősnek és gazdagnak hitt vagy romantikus színben feltűnt népek nyelvében

anyanyelvük testvéreit. A 19–20. században aztán átszakadt a gát: fel is fedeztek félszáznál is jóval többet, amelyek közül csak néhányat említek meg: kínai, japán, sumer, dravida, etruszk, törökségi és indián nyelvek. A finnugor rokonságot nem látván eléggé előkelőnek, az álmodozók minden kontinensen vélték (nyelv)rokonokat találni, és egyre erősebben gyalázkodó hangnemben igyekeztek elnémitani a „felfedezéseiket” olykor bíráló szakembereket. Ez a „nemes” hagyomány a 20. század második felében érte el tetőfokát, és a 21. században is teljes mértékben virulensnek mutatkozik. Ehhez vö.

Az áltudományos őstörténeti kutatás gyakran talál a vizsgált nép számára tiszteletre méltó gyökereket és kiváló rokonokat. Így például számos olyan mű van, amelyik azt bizonygatja, hogy a magyarok a világ legrégebbi írásos civilizációjával, a sumerokéval állnak rokonságban... A magyarok őseit nemcsak a sumerokban találták meg, hanem az egyiptomiakban, az etruszokban, a hunokban és a keltákban is. Ezzel szemben még nem akadt vállalkozó a magyarok és a cigányok vagy a magyarok és az albánok rokonságának igazolására (Junttila 2010a: 273, 2010b: 297).

Az „előkelő” nyelvrokonságot keresők ma már a bibliai „szent nyelvek” legrégebbikét, a hébert sem kísérlik meg bevonni anyanyelvünk atyafiságába...

Nem állunk egyedül a vadromantikus rokonságkeresésben: amint a sokszerzős felvilágosító kötetek (Honti et al. 2010a, 2010b) írásaiból kiderül, más nemzetek körében is szorgoskodnak némelyek, hogy népük múltjának és nyelvük eredetének képét tömény butaságok kiagyalásával csicsásra mázolják. A dilettáns elképzelések népszerűsítését, a műkedvelő világ „jeleseit” az írott és az elektronikus sajtó jó néhány, ugyancsak kellőképpen tanulatlan és műveletlen munkása elszántan támogatja, hogy a józan gondolkodásra képtelen emberek agyába olyan gondolatokat tápláljon, amelyeket azok hinni szeretnének. És ha elég gyakran ismételtetik nekik a sarlatánságokat, sok ember talán szívesen el is hiszi azt, ami nem más, mint *fata morgana* - ez pedig természetesen minden tudományterületen tapasztalható; tehát nemcsak a magyarsággal foglalkozó tudományokban vélik magukat illetékesnek a tudálékoskodók, hanem az orvostudományban, az asztronómiában, a fizikában stb. is. Így persze a tudománnyal foglalkozók olykor-olykor kénytelenek a képtelenségek cáfolatával a nyilvánosság elé lépni, ahelyett hogy zavartalanul végezhetnék voltaképpen kutatómunkájukat.

Régóta figyelem a nonszensz nyelvészek és őstörténészek ténykedését, részben azért, mert igen jól lehet szórakozni a (sokszor anonim) véleménynyilvánítók tudálékoskodó és egymásnak legtöbbször ellentmondó megnyilatkozásain, amelyeket egyebek közt az interneten tesznek közzé, részben pedig azért, hogy a dilettánsok tévtanait leleplezve anyanyelvünk rokonságáról tudományosan megalapozott

képet tárjak az érdeklődők elé. A dilettánsok alapvető ismeretek híján fantasztikus magabiztossággal építgetnek légvárakat. Persze éppen azért szárnyalhat ezen személyek képzelőereje végtelenül szabadon, mert fittyet hánynak a tudományok feltárta tényekre, ha egyáltalán ismernek belőlük valamit is, és számukra teljesen *terra incognita* maradt a tudományos kutatás mibenléte.

A tudománytalan ötletelésekkel kapcsolatos, több évtizedes munkásságomat „dilettantológiaként” minősíthetem, vagyis, ha úgy tetszik, mintegy kényszerből a nyelvészeti (és részben őstörténeti) antitudomány tanulmányozására pazaroltam a tényleges tudományos kutatásra szánható időmnek talán jelentős részét. Az így elvesztegetett időt mégsem sajnálom, hiszen az őszintén érdeklődők joggal tarthatnak igényt arra, hogy időről időre szakemberek adjanak laikusok által is érthető módon megfogalmazott tájékoztatást, amelyben arra is fölhívják a figyelmet, mivel kívánják elkábítani a nyelv- és történettudományi analfabétizmus képviselői a legalább alapszintű tudományos ismeretekre vágyó érdeklődőket.

Most csak nagy általánosságban szólok a képtelenségek halmazáról, mindössze egy-két „gyöngyszemet” ismertetek, de a butaságokat kiagyalók nevének megemlítését igyekszem elkerülni, hiszen a jelenség és annak kiváltó okai tekinthetők fontosnak, sokkal kevésbé az ötletgazdák nevének közzététele. Azért is elfogadható ezen eljárásom, mert az utóbbi években szerzőtársakkal közösen és egyedül is több alkalommal foglalkoztam dilettánsok produktumaival, meg is nevezve őket (pl. Honti et al. 2010a, 2010b, Honti 2012). Amikor alább a nonszensz tudományok némely termékét ismertetem, közlöm, hol találja meg az imént felsorolt kötetekben az olvasó a tudománytalan nézetek alaposabb ismertetését, forrását és bírálatát.

A szakemberek már a tudományos eredményekkel ellentétes nézetek kezdeti megjelenését követően olykor-olykor belebocsátkoztak az ellenük való küzdelembe. A dilettáns tanokban való elmélyüléssel egyidejűleg igyekeztem felderíteni a tudomány embereinek reakcióit is, ami persze tudománytörténeti aprómunka volt, hiszen nemegyszer – képletesen szólva – szinte csak tapogatózva jutottam némely tények és események nyomára. Korábban már utaltam arra, hogy a magyarországi nyelvtudomány történetében jónéhányan tűzték tollhegyre a csodabogár-tenyésztők elmeszüleményeit (Honti 2012: 14–15). Kortársaim közül pedig főleg Szij Enikő tényfeltáró tevékenysége érdemel elismerést (Honti 2012: 58–60). Van azonban olyan szakmabéli is, aki kifogásolta, hogy a szakemberek nem kívánnak nyilvános vitába bocsátkozni a dilettánsokkal, hogy meggyőzzék őket ötleteik tudománytalan voltáról, és ő inkább arra buzdít minket, hogy simogassuk meg a dilettánsok fejét, és párbeszédese formában próbáljuk meggyőzni őket tévedéseikről (Fancsaly 2010), ami persze teljesen kilátástalan próbálkozás lenne, vö.

... nem azonos nyelvet beszélünk, és nem azonos a módszerünk: egy Amazonas-menti indián bennszülöttnel, aki épphogy kilépett az őserdőből, nehe-

zen tudnánk elmagyarázni a fizika eszközeit felhasználva, hogy a repülőgép miért száll éppúgy a levegőben, mint a madár. Ezért meddő minden olyan, bár legyen jószándékú kísérlet, mely szeretne nyilvános párbeszédet, vitákat a két fél között (Vásáry 2012: 472).

„Alternatív” kutatások

A tudományos módszerekre fittyet hányó nyelv- és néprokonságot kutatókat három csoportba sorolhatók:

1. Abszolút dilettáns nyelvészkedők, akik megnyilatkozásaik tartalmából ítélve legtöbbször valószínűleg teljesen tanulatlanok, kifejezni sem nagyon tudják magukat, a helyesírás ismerete is igen távol áll tőlük.

2. Tudományos (főleg régészeti, történettudományi és újabban genetikai) képzésben részesült személyek, akiknek nincsenek nyelvészeti ismereteik, és ebben a diszciplínában legfeljebb hályogkovácsként tevékenykednek. Ha valaki ugyanis alaposan ismer egy bizonyos szakterületet, attól még nem lesz egy másíknak is szakavatott ismerője, különösen pedig művelője. Ezt érthetőbben is megfogalmazom: ha valakinek a tanult szakmája például a műbútor-asztaloság, és azt hivatásszerűen, művészi szinten gyakorolja, semmiképpen sem fog érteni a televíziószereléshez megfelelő tanulmányok híján, vagy egy kitűnő kardiológus nyilván képtelen szemműtétet végezni, mert a tévészerezést és a szemészetet is szívós munkával kell elsajátítani.

3. Nyelvészetet tanult, de a fantazmagóriák világába tévedt személyek, akik a voltaképpeni tudományos kutatómunka helyett a látványosnak tűnő és megalapozatlan újdonságok kiizzadásával szeretnének szakmai sikert és népszerűséget elérni.

Az első csoportban is vannak olyanok is, akik egyetemi diplomával rendelkeznek, akadnak azonban a felsőfokú oktatásnak még a közelébe sem került megszállottak is; a második csoportban tudományos kutatókat és oktatókat találunk, akik saját szakterületükön esetleg eredményesen tevékenykednek (és a saját szakmájukba orrukat beleütetni kívánó dilettánsok téveszméit remélhetőleg semmibe veszik, vagy olykor józanul elutasítják); a harmadikban nyelvészettel foglalkozó (magyar és/vagy finnugor nyelvészetet vagy remélhetőleg egyáltalán némi nyelvészetet tanult) személyek vannak, akik vagy nem ismerik kellőképpen a történeti és összehasonlító nyelvészetet, vagy feltűnési viselkedésből mondanak nagyot.

Az első és a második csoport tagjai közt nincs éles határ, ti. egyes (nem csak a nyelvtudományban tevékenykedő) tudományos kutatók is képesek oly módon megnyilatkozni, mintha fogalmuk sem lenne a tudományos munka mikéntjéről. Ők abban is megegyeznek, hogy handabandázva igyekeznek észrevétetni magukat az írott és az elektronikus fórumokon, esetleg ún. előadásokon, egyebek közt kutatókat, tudománypolitikusokat stb. felszólítva, hogy hagyjanak fel a tudományos

munka végzésével és eredményeik ismertetésével, ahelyett az ő eszmeviláguknak hódoljanak, és azt vetessék fel az iskolai oktatási programba. Sokan vannak, akik önmagukat és tágabb környezetüket nem kímélve hirdetik „nemzetmentő” eredetprogramot, így például 2003-ban a sajtó beszámolt arról, hogy egy akkoriban alakult társaság tíz évet adott önmagának arra, hogy elfogadtassa a közvéleménnyel a magyarság perzsiái őshazájának gondolatát (ha nem tévedek, már lejárt ama tíz esztendő...). Vajon az őshaza (és a nyelvrokonság) kérdése népszavazás révén válaszolható meg? A jobb ügyhöz méltó buzgalmat tanúsító társaság még más „nemes” ügyeket is szolgálhatna, például a következők elismertetéséért is küzdeniük kellene: a Nap forog a Föld körül és nem fordítva, fából is lehet vaskarikát csinálni.

Egységesen jellemző mindhárom csoportra, bár kissé eltérő mértékben, hogy állítólagos forrásaikat vagy nem közlik filológiai pontossággal, vagy nem azt közlik, ami azokban ténylegesen olvasható.

Illusztrálás végett mindegyik csoportban szorgoskodók némelyikétől idézek néhány nézetet.

Abszolúte dilettáns nyelvészkedők

Íme egy nem akármilyen, viszonylag friss egyiptomi felfedezés:

... egyelőre nem tudjuk az okát annak, hogy hogyan lehetséges az, hogy jónéhány egyiptomi isten neve a magyar nyelvben a mai napig tisztán érthetően, az egyiptomi jelentésével, szerepével megegyező helyen, ma is használt szavainkban, neveinkben szerepel. Egyik példa erre a: Jó reggelt. Amit akkor mondunk, ha új nap kezdődik. S ami, ha puhítunk a középső mássalhangzón, így hangzik: Jó Re kelt. Ami így, egy tipikus jelentésvesztéssel járó torzulás. Mert Re vagy Rá ahogy a tájszólással beszélő emberek ma is mondják, az egyiptomi napisten neve. A magyar emberek pedig, évezredek óta így köszöntik a napfelkeltét, hogy kijelentik: Jó Re kelt (az idézet forrását lásd Honti 2012: 81).

Megjegyzéseim: 1. Fonetikai ismereteim nem elégségesek ahhoz, hogy megértsem, hogyan puhítja e „tudós” szerző a g-t k-vá (vajon nyereg alatt?); szerintem ez csak zöngétlenítés lehet... 2. Valamelyest ismerem anyanyelvünk nyelvjárásait, ezért állíthatom, hogy *reggel* szavunk első szótaga mindenütt e-vel és nem á-val hangzik; amit e szerző esetleg sugallni szándékozhat, az az, hogy e szó első magánhangzóját (nagyon) nyílt e-vel ejtenék valahol, márpedig az következetesen zárt e (= ě), tehát: *rĕggel*. 3. Abban is biztos vagyok, hogy nyelvjárásaink egyikében sem tartozik ama egyiptomi istenségnek a neve a mindennapos szókincsbe. 4. Esetleg a *Jó napot!*, a *Jó estét!* és a *Jó éjszakát!* köszönéseket is megfejtené ily módon e kiváló

ötletgazda? – E szerzőnek egyebek közt tízesneveinket (*tíz, húsz, harminc, negyven stb.*) is „sikerült” megfejtenie az óegyptomiból (lásd Honti 2012).

Még ennél is fantasztikusabb az a nézet, hogy anyanyelvünk a világ nyelveinek őse (lásd Honti 2012: 90, 108–111); az internet tele van ezzel...

A dilettánsok egy része azt állítja, hogy mi, magyarok öröktől fogva vagy legalábbis évezredek óta a Kárpát-medence lakói vagyunk, mert „*Nem jöttünk mi sehonnan sem! A Kárpát-medencét mindig is a ma magyarnak nevezett és magyar nyelven beszélő népek lakták. Innen vitték el nyelvüket, kultúrájukat, akik elmentek, és ide hozták vissza, akik visszajöttek*”. A „szerényebbek” csak azt kockáztatják meg, hogy nem a 9. század végén zajlott le a honfoglalás, hanem korábban, akár több hullámban is. Némelyeknek kapóra jött ez ügyben „a kitalált középkor” néven közismertté vált bolondéria (minderről lásd Honti 2012: 150).

Szinte hihetetlen, hogy a Kodolányi János Főiskola (Székesfehérvár) és a Zürichi Magyar Történelmi Egyesület ajánlkozására a Magyar Köztársaság oktatási minisztere az 1999. október 14-i, „T 300730-1676/1999” számú határozatával állítólag engedélyezte a mélységes dilettantizmust sugárzó „pedagógus-továbbképzési program” indítását ezen a főiskolán, amelynek célja „A magyar történelem tanításának tartalmi és módszertani megújítása”, és amelyben a továbbképzés felelőse egy olyan személy, akinek szakértelméről több helyen is megalapozottan nagyon negatívan nyilatkoztam (pl. Honti 2012: 82–83, 102, 105–108, 122, 145).

A politika megpróbált másképp is beavatkozni a tudományba. Évekkel ezelőtt egy hajdani kulturális ügyi államtitkár fogalmazott így – akinek ezáltal sikerült szubkulturális ügyi államtitkárrá „avanzsálnia”: „magam is kíváncsi vagyok, hogy a finnugor elmélet hogyan állja ki a genetikai összevetés próbáját” (Honti et al. 2010b: 199–200, Honti 2012: 137). A jelek szerint e képtelenség egy egyetem(!) bizonyos tanszékén termékeny talajra hullott egy disszertációban, amelyben ez olvasható:

A finnugor-honfoglaló genetikai kapcsolat hiánya arra utal, hogy a magyar nyelv finnugor rétegeit nem lehet a honfoglalókhöz kötni, ellenben a magyar nyelvben meglévő masszív török nyelvi réteget nagy valószínűséggel hun eredetűnek tekinthetjük. Ez újabb kérdéseket és kutatási irányokat nyit a magyar nyelv lehetséges eredetéről, és rokonsági viszonyairól. [Bekezdés] Eredményeink fontos[,] eddig nyitott kérdéseket válaszolnak meg, és ezzel számos szakterületen újabb kutatási irányokat nyitnak. A magyarok eredetének kérdése továbbra sem tekinthető lezártnak, hiszen genetikai adataink és a régészeti adatok alapján valószínű, hogy a hun eredetű népesség már a honfoglalás kor[á]ban is kisebbségben lehetett a Kárpát-medencében. A magyarok eredetének tisztázása további genetikai, régészeti, történész(i,) és nyelvészeti vizsgálatokat igényel (Neparáczi 2017: 87–88).

Ezt csak így kommentálhatom: no comment!

Tudományos (főleg régészeti és történettudományi) képzésben részesült személyek

Egy ún. „alternatív tankönyv” elképeszti az olvasót, a következő közlés ugyanis híján van minden józanságnak:

Sokan úgy gondolják, hogy a szarmatákhoz, az alánokhoz, a hunokhoz nekünk semmi közünk sincs, mert hiszen – állítják – az előbbiek iráni nyelven, a hunok pedig törökül beszéltek. Igen ám, csakhogy néhány alán mondattól eltekintve, sem a szkítáktól, sem a szarmatáktól, sem a hunoktól, sem az avaroktól nem maradt fenn egyetlen egy kifogástalanul értelmezhető nyelvemlék sem, így tehát nincs elvi akadálya annak, hogy genetikailag és nyelvileg is rokon népeknek tekintsük őket, akiknek a nyelve is közel kellett álljon a miénkhez!

Ugyanezen logika szerint azt is kijelenthetné valaki, hogy a vértesszőlősi Samu – aki kb. 350.000 évvel ezelőtt élt előember volt – rokonunk és persze elődünk is, persze nemcsak genetikailag, hanem (gyakorlatilag és) „elvileg” nyelvileg is, hiszen tőle sem maradt fenn egy „kifogástalanul értelmezhető” nyelvemlék sem (annak talán semmi jelentősége nem lenne e „nyelvész” szempontjából, hogy Samu aligha kommunikálhatott úgy, mint mi)... Szinte hihetetlen, de bizony még Samura is gondoltak egyesek, mégpedig a székesfehérvári „szakemberek” ilyen értelemben, vö. „Kárpát-medencei folytonosságunk Vértesszőlőtől...” (az ezen passzusban felsorolt nézetek forrását lásd Honti 2012: 145–146).

Meghökkenítő, hogy egy régésznek (!) – a ló másik oldalára bukva – tudomása van finnugor kori katonai akciókról, a had és az uraság intézményéről, a szervezett körülmények közötti többlettermelésen alapuló adóztatásról, továbbá jelentős ugor kori kerti növény- és gyümölcsstermesztésről is (lásd Honti 2004a).

Egy „antropológus”, aki egy negyvenévesnél idősebb nő csontvázát hozta el Szibériából, és azzal mint Petőfi maradványával házalt, etimológiai érdekerekre is vágyva azt adta elő, hogy az angol *bacon* 'szalonna' a *Bakony* névből ered, mivel a hosszúlábú bakonyi sertést egykoron nagy számban hajtották Angliába is (erről lásd Honti 2012: 140). Ez a butaság ihlette annak a könyvnek a létrejöttét, amely mulatságos párbeszédék és szellemes kommentárok sorozatában mutatja be a tudálékoskodók ötlettárát (Tótfalusi 2012). Szórakoztatva felvilágosító műként ajánlom az érdeklődők figyelmébe!

Nyelvészetet tanult, de a fantazmagóriák világába tévedt személyek

Említésre méltók egy, a finnugor államokban ténykedő trojka öregecske tagjai, akiket egyikük „ifjú lázadók”, „reformerek” vagy „forradalmárok” címkével látott el. E finnugristák kis együttesén azért csodálkozom, mert olyan fogalmakkal dobálóznak, amelyeket nem ismernek (noha ismerniük kellene), és úgy tűnik, elfelejtették, amit valaha jó nevű egyetemeken történeti-összehasonlító nyelvtudományként el kellett (volna) sajátítaniuk. Azért vetnek papírra és tesznek közzé képtelen ötleteket feltűnési viselkedésből, és tulajdonítanak másoknak azok által nem képviselt nézeteket, mert abban bíznak, hogy (lelkiismeretes) kollégáik nem veszik a fáradságot, hogy ezen hamisságokra rámutassanak; de csatlakozniuk kellett, amint ezt gyűjteményes köteteink (Honti et al. 2010a, 2010b) több szerzőjének írása is demonstrálja. E trojka tagjainak termékeiből is adok most egy kis ízelítőt.

Egy etimológiai tárgyú cikkemben (Honti 2004b) összekapcsoltam a finn *sulka* 'toll' szót a magyar *toll*-lal, a finn *suo* 'mocsár' szót a magyar *tó*-val és ezek rokonaival. Erre a magyar trojkatag, aki teljes mellbedobással csatlakozott a dilettánsokhoz, ekképpen reagált:

A finn *sulka* és a magyar *toll* szó etimológiai összekapcsolhatósága miatt Honti... a **t* és **s* (= *sz*) megfeleltetés valószínűsítése érdekében feltételez egy *ʒ* hangot, amelyből mind a szókezdő *t*, mind az *s* levezethető, holott például akár egy magas presztízű, foghiányos személy kiejtésének utánzásával is megmagyarázható az *s* > *t* változás, anélkül, hogy fel kellene tenni egy közös kiinduló hangot (a forrást lásd Honti 2012: 204–205).

E rövid idézet egyértelmű hamisítást és súlyos melléfogásokat tartalmaz (ez utóbbiak közül csak egyet említek meg). (1) Ha e szerző valóban azt szerette volna vitatni, amit én állítottam, nem tulajdonította volna nekem a görög dzéta, azaz a *ʒ* karakterrel (hangértéke: *dz*) jelölt hang alapnyelvi feltevését, hanem az általam csakugyan javasolt görög thétát, azaz a *θ*-t írta volna (hangértéke olyan, mint a *th*-nak az angol *thank* 'köszönet; köszönöm' és a *tooth* 'fog' szóban). (2) Az én fonetikai ismereteim szerint a *t* és az *s* hang képzésében a felső fogsor elülső tagjainak (és a fogínynek) van szerepük, e szerző feltevésének értelmében tehát ott kellett volna foghiánynak lennie, márpedig ha e fogak hiányoznak (normális esetben a fogíny talán nem hiányozhatna...), vagyis tudtommal a nyelvhegy a hiányzó fogakkal nem képezhet zárat, azaz *t* nem képződhet, hanem csak *θ*-szerű hang. Azt sem értem, miért és hogyan kellett volna zárnak képződnie a foghiányos személy szájüregében, ha *s*-t akart ejteni. A finnugor hangtörténet ismerői tudják, hogy az uráli és a finnugor alapnyelvi **s* és **ʃ* képviselőinek folytatója a vogulban, több osztják nyelvjárásban és a legtöbb szamojéd nyelvben *t*, a magyarban pedig

hanghiány, azaz \emptyset (ezzel kapcsolatban vö. Honti 2012: 45). Ezt egy szócsaláddal szemléltetem: uráli kori **sene* vagy **sōne* 'Ader; Sehne; ér; ín' > finn *suoni* ~ magyar *ín* (UEW 1: 441), amelynek finn, lapp, mordvin, votják és zürjén tagjában szókezdő *s-*, a cseremiszbén *š-*, a különféle osztják nyelvjárásokban *t-*, *l-*, *j-* és *ʌ-* van, a szamojéd nyelvekben pedig szinte mindenütt *t-* található. Vajon az itt felsorolt nyelvek mindegyikében is beszédhibás beszélőknek lenne köszönhető a nem *s-es*, hanem a *t-s* hangképviselet? Ha eltekintünk e szerző föltette foghíjas beszélőtől, akkor az általa elfogadhatónak tartott rekonstrukciónak, a **sulka* 'toll' szónak eredeti szókezdő **s-* mássalhangzója helyén a mai magyarban hanghiánynak kellene lennie, és így *toll* szavunk ma **oll* hangalakú lenne... (E szerző egyéb, a valóságtól elrugaszkodott ötleteiről lásd még pl. Honti 2012: 194–196.) Amikor e szerző egy dialógusos könyvecskében egyebek közt „elméleteiről” értekezett, általam (is) elkövetett „tudományhoz méltatlan, csúsztatásokkal és durva kirohanásokkal teli” rágalmazásnak minősítette a bírálat tárgyául szolgált közléseinek megemlítését (Fűzfa 2015: 85), noha pontos idézetekben és a forrásokra való precíz utalásokkal mutatták be a tételeit bíráló szerzők (köztük én is) az ő állításait (Honti et al. 2010a, 2010b, Honti 2012).

Egy kitűnő finn fonetikus, akinek előadásait egyetemistaként hallgathattam, ráérős nyugdíjasként (egyébként szintén a trojka tagjaként) ugyancsak „forradalmi” tanokkal lepte meg a szakmai világot. Ezek legfurcsábbika, hogy szerinte a mai uráli nyelvek távoli közös őseit beszélt népesség egykor Észak-Európát a brit szigetektől az Urálig népesítette be (Honti 2012: 193). Az észti trojkatag egy kiváló német finnugrista nyakába varrta saját képtelenségét, ami persze nyilvánvaló csalás (erről lásd Hasselblatt 2010a: 150–151, 2010b: 154–155). E finnugrista trojka mindhárom tagjának van saját hazájában néhány igen vérszegény epigonja.

A finnugor államokon kívül is vannak olyan (többé-kevésbé) tanult személyek, akik szándékos torzítással magyarázható és ijesztő tájékoztatásból fakadó képtelenségekkel kelteneik feltűnést.

Egy olasz kolléga, aki korábban nem foglalkozott történeti-összehasonlító nyelv-tudománnyal, nyugdíjasként e téren is véleményt nyilvánított. A magyar dilettánsok ujjongva üdvözölték ama kinyilatkoztatását, hogy az etruszk voltaképpen anyanyelvünk archaikus formája. Etruszkológiai ismereteit nem ítélem meg, de találkoztam ezzel kapcsolatban meglehetősen negatív véleményekkel; a magyar nyelvet és rokonait illetően bizonyosan sok abszurditást állított (vö. Honti 2012: 184–187).

Egy másik olasz szerző első ízben egy neves angol kiadónál megjelentetett könyvében azt állítja, hogy az uráli nyelvcsalád legfeljebb mítosz, de amint a műből kiderül, az irodalomjegyzékébe felvett szakmunkákat vagy nem olvasta el, vagy nem értette meg, ugyanis olyasmiket olvasott ki azokból, amik nincsenek, és nem is lehetnek bennük (e kiadványt egyes kollégáim már kommentálták). Meglepő

módon néhány éve magyar fordításban is megjelent e mű, igaz, nem javított, hanem rontott kiadásban, a fordítás magyar nyelvezete ugyanis meglehetősen primitív, a terminológia megmagyarítása tudománytalan (e kritikai megjegyzések igazak más idegen nyelvű, a nyelvészeti és őstörténeti dilettantizmust propagáló munkák magyar fordításai esetében is). E szerző nemcsak a finnugrisztikában bizonyította „szakértelmét”, hanem az indogermanisztikában is, amit szakemberek ekként értékelték: a szerző „... nem annyira a tudományos igazság kiderítésében érdekelt, hanem a saját tudományos tevékenysége iránti figyelem felkeltésében” (Jakubovič 2011: 228); „Érvelése minden téren jelentős hiányokról és tudatlanságról tanúskodik” (Bichlmeier 2012: 303). Ezen olasz szerzőnek sikerült megtévesztenie egy német kutatót az uráli nyelvcsaládról kiizzadt sületlenségeivel, aki őrá hivatkozva ezt írta: „Az indogermánnal ellentétben az urálira nem lehet átfogó alapnyelvi morfológiát rekonstruálni” (Kausen 2013: 356–357). Ez példája a nonszensz tartalmú ötletek romboló hatásának. Ezen olasz szerző egy tanulmánygyűjteménnyel is megörvendezettte a magyar dilettánsokat, de a könyv tartalmáról már az is mond valamit, hogy egy olyan, szintén külföldi társa ajánlja a magyar olvasó figyelmébe, aki hasonló szakismeretről tanúskodó módon már szintén több alkalommal nyilatkozott a magyar nyelv eredetéről, és aki az általa hivatkozott szakirodalommal ugyancsak sajátos módon bánik. Egyebek közt azt állította ugyanis, hogy a *Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* (= TESz) nem tartalmazza (törökségi eredetű) *kor* szavunkat, azt írta ugyanis, hogy „a *kor* ’idő’ magyar őstő nincs megemlítve” (de TESz 2: 567; minderről lásd Honti 2012: 187–188). E szerző elszánt hamisítási tevékenységét mutatja az is, hogy szerinte több kitűnő nyelvész is olyan véleményt tett közzé, hogy a finnugor nyelvrokonság „tarthatatlan és a bizonyítása lehetetlen”. Nos, ebből semmi sem igaz, ti. az általa említett szakemberek soha sem foglalkoztak nyelvcsaládunkkal (l. Laakso 2010a: 300, jegyzet, 2010b: 326, jegyzet).

Tamás von Bogyay közel ötven évvel ezelőtt így írt az akkori csodabogár-tenyésztőkről, akiknek voltak valamelyes szakmai ismereteik:

1. A tudománytalan elméletek hirdetői ma már nem csak teljesen dilettánsok. Szakmai képzettségüket tekintve több kritika és önkritika lenne tőlük várható. Képesek viszont hatást gyakorolni olyan helyekre és körökre, amelyeknek hivatalból el kellene utasítaniuk a bizonyítatlan tanokat. 2. Ezen elméletek nyilván valós lelki igényeket elégítenek ki. Ezzel magyarázható mind széles körű hatásuk, mind az a tény, hogy még tanult történészek is bedőlhetnek nekik (von Bogyay 1969: 295).

Az 1. és a 2. csoportban szorgoskodó némely személyek ugyancsak részben „nemzetmentő” megfontolásból nem átallanak olyasmit állítani, hogy a történeti-összehasonlító finnugor nyelvészet eredményei a zsidóknak, a németeknek és

az oroszoknak a magyar nemzetet gyalázó koholmányai; továbbá Trefort Ágoston egykori kultuszminiszter szájába akartak gyömöszölni egy maguk kitalálta ostobaságot, miszerint

nekem... mint miniszternek... az ország érdekeit kell nézmem, és ezért a külső tekintély szempontjából előnyösebb finnugor származás princípiumát fogadom el, mert nekünk nem ázsiai, hanem európai rokonokra van szükségünk. A kormány a jövőben csakis a tudomány ama képviselőit fogja támogatni, akik a finnugor eredet mellett törnek lándzsát (erról lásd Honti 2012: 68–74).

A dilettánsok szívesen hivatkoznak – melléfogásokat bőven tartalmazó – humán-genetikai közleményekre, amelyek szerintük megingathatják az anyanyelvünk eredetéről és rokonságáról kialakult tudományos képet. Ez efféle badarságokra született lakonikus válaszként a most következő állásfoglalás egy recenzióban:

A magyar sajtót követve felfigyeltem a javaslatra, miszerint a magyar genetikai rokonságot és nyelvi rokonságot együtt kellene vizsgálni, mert szervesen összetartoznak. Mindkettőt kell, lehet is vizsgálni, de két olyan tudományág, melynek objektuma különböző, szakmai apparátusa szintén, semmivel sincs több közük egymáshoz, mint a biciklinek a szemüveghez. Ezt a nyelvészek, és mi genetikusok is már régóta tudjuk... (Imreh 2011: 128, vö. Honti 2012: 216; de némely szegedi genetikusok nincsenek tisztában ezzel).

Történelmünk, eredetünk, kultúránk negatív megítélésének mindig volt politikai színezete. Nyelvünk finnugor rokonságának közzététele hajdan a nemesi öntudatot sértette, majd a trianoni gyalázat miatti fájdalom fokozta szinte gyűlölködésé a szélsőjobb köreiben; az utóbbi évtizedekben pedig a liberális „önmegvalósítók” is azt remélik, hogy kisdud játékaikkal tudományos gondolkodást mímelve valamilyen befolyásolhatják a közvéleményt és a tudomány művelőinek álláspontját. Eme ötleteiket nagy vehemenciával kívánják népszerűsíteni.

Régen a népünk és nyelvünk eredetkérdéseire válaszként megfogalmazott badarságokat leginkább csak nyomtatott formában (könyvekben és hírlapokban) terjesztették, mára az elektronikus közlés vált elsődlegessé: az interneten és sok rádió- és televízióadásban is találkoztam butaságokkal. A dilettánsokat interjúalanykénti megszólaltatásra alkalmasnak ítélő tudálékos újságírók és szerkesztők bugyuta kérdéseikkel és kommentárjaikkal gyakran komikus helyzetbe hozzák a „nemzetmentő” eszmék termelésével foglalkozó lelkes honfiakat és honleányokat.

A különféle fórumokon gyakran találkozni olyan, magyaroktól és nem magyaroktól származó közlésekkel, amelyek szerzői értetlenkedve kérdezik, miképpen teremhet köztünk ilyen sok feltűnően elvakult álmodozó. Most erre idézek egy

megjegyzést, amelynek finn szerzője egyúttal utal egy szintén értetlenkedő olasz kollégára:

A finn olvasót megint elképeszti az alternatív felfogások magyarországi nagy népszerűsége és aktualitása, valamint a témával kapcsolatos publikációk nagy száma. A finn és a magyar kultúra, társadalom és mentalitás közti különbségek jelentősnek mutatkoznak. Nehéz elképzelni, hogy Finnországban a finn nyelv eredetéről ilyen széles körű vita lenne, és hogy egy ilyen vita a politikai retorika részévé válhatna. Amint Danilo Gheno írja cikkében: „Úgy tűnik, magyarnak lenni valamiféle állandó nyugtalanságot táplál” (Mantila 2012: 181).

Tapasztalataim szerint a nonszensz nyelvészet és őstörténet magyar és külföldi művelőinek megnyilatkozásai

- a szinte végtelen tudatlanságból fakadó szereplési kényszer termékei,
- a sértett magyar nemzeti öntudat beteges megnyilvánulásai,
- a tanult személyek esetében pedig a feltűnési viselkedés produktumai.

A képtelenségekkel házalók szellemi gagyizást folytatnak, még ha más területen esetleg elfogadható vagy éppen kiemelkedő teljesítményt nyújtanak is. Meglepő, hogy időnként más diszciplínák (a régészet, a jogtudomány, a mikrobiológia vagy a genetika) némely képviselői érzik a kényszert, hogy tőlük teljesen idegen tudományterületek kérdéseiben is állást foglaljanak; bizarr, ha egy régész azt hiszi magáról, hogy ő a mikrobiológiának vagy a nyelvészetnek is mestere, vagy egy mikrobiológus kíván régészi vagy nyelvési szerepben tetszelegni. Még meghökkenőbb, amikor valamilyen formában nyelvészeti tevékenységet folytató tanult személyek tárják a nyilvánosság elé nyelvtudományi tájékozatlanságukat. Gyakorik az efféle nézeteket népszerűsítő és előadóikat a nyilvánosság előtt mély hódolattal bemutató rádió- és tévéműsorok, újságcikkek és kiadványok. Ha szakember ezekre nyilvánosan reagálni kíván, alig ad erre lehetőséget az írott és az elektronikus sajtó. Természetesen a szakember felelős a tudományos ismeretterjesztésért, de mégsem elsősorban őrajta múlik, hogy a szellemi gagyizók a tudományok iránti érdeklődést is az alpári ízlésvilág felé terelgetik.

Egyesek az oktatásba is igyekeznek becsempészni a dilettáns tanokat. Ennek legfőbb oka talán ebben keresendő:

Hogy van az ostobaságokra befogadó közeg, abban nyilván nagy szerepe van a 80-as évek óta tartó értékválságnak, az oktatás korábban példátlan silányságának, a csomagolópírral egyenértékű diplomák osztogatásának, a magukat egyetemnek nevező, színvonalatlan intézmények elburjánzásának. A tanárképzés tartalmának és színvonalának komoly hiányosságai vannak.

(Jellemző például, hogy magyar őstörténetet még az amúgy legszínvonalasabb, patinás fővárosi egyetemünkön sem tanítanak. Az egyik felmérés szerint középiskolai magyartanáraink negyede-ötöde nem hisz nyelvünk finnugor rokonságában.) (Fodor 2010a: 111, 2010b: 114-115)

Három-négy évvel ezelőtt publikált, iskolai tananyagoknak szánt kiadványokban egyesek igyekeztek nyilvánvaló hazugságokkal és tévtanokkal elkábítani a gyánútlan tanulóifjúságot (erről lásd Honti 2015).

A szovjet birodalom összeomlása után a véleménynyilvánítási szabadsággal a szabadosság, a felelőtlenség, a szenzációhajhászás lehetősége is beköszöntött. A nyelvészet terén mindhárom államalkotó finnugor nép hazájában felerősödtek az önmagasztaló dilettánsok hangjai. Annak is megvan az oka, miért éppen ezekben az országokban hágott magasra ez a hangulat. Mindhárom nép szenvedett a kommunizmustól, az észtek és a magyarok a közvetlen orosz megszállástól, a finnek pedig a kínos orosz gyámkodástól. Ezt egy német kollégám találóan így fogalmazta meg:

Milyen összefüggés van az észti függetlenség helyreállítása (1991) és az észti nyelvnek a többi finnugor nyelvvel való rokonsága közt? Természetesen semmiféle, de 1991 óta hirtelen felbukkantak az észti kialakulásával kapcsolatos teóriák. Vajon miért találhatók Magyarországon a vasfüggöny leomlása után ismét olyan személyek, akik kétségbe vonják a finn és a magyar közti rokonságot éppen úgy, mint éppen 200 évvel ezelőtt, amikor a magyarok semmiben sem akartak közösködni a halbúzós északiakkal? Nem azért, mert új tudományos felfedezések történtek, hanem csak azért, mert „ismét szabad”. Ha az aktuális politikai változásokat rávetítjük a tudományra, akkor a tudomány azon nyomban elhalhat (Hasselblatt 2000: 8, lásd Honti et al. 2010a: 228, 2010b: 253, Honti 2012: 218).

Végezetül megemlítem, hogy a nyelvrokonságot nem hasraütéses módszerrel állapítjuk meg, hanem szigorú kritériumai vannak. Ezek a kritériumok pedig - igen röviden megfogalmazva - a következők (részletesebben: Honti 2012: 16-41):

1. Közös szavak az ún. alapszókincsben (rokonság- és testrésznevek, élőlények, tárgyak és természeti jelenségek neve, névmások, számnevek, elemi cselekvések, történések megnevezése stb.).

2. A közös, ősi eredetű (vagyis az azonos vagy legalább hasonló jelentésű) rokon nyelvi szavakban szabály- és rendszerszerű hangmegfelelések, azaz egyezések és különbségek vannak.

3. Közös előzményből értelmezhető egyezések a nyelvtanban, úgymint alaktani elemek (képzők, ragok stb.) és mondattani sajátságok.

A nyelvtudományban alkalmazott jelek magyarázata

- * a rekonstruált, tehát ténylegesen nem adatolt nyelvi elemek jelölése
- ∅ hanghiány
- ɛ olyanféle magánhangzó, mint az e, csak nem a szájüreg elülső, hanem a hátsó részében képződik, ez az ún. hátsó hangrendű (vagy veláris) e
- ō a hosszú o jele, tehát: ó
- š olyan hang, mint pl. a magyar *sok* és *sír* szókezdő mássalhangzója
- ʌ l-szerű mássalhangzó, amelynek képzésekor a nyelv két oldalán kialakított szűk résen át áramlik (süvít) ki a levegő
- ζ a görög ábécé dzéta nevű betűje, amelynek *dz* a hangértéke
- θ a görög ábécé théta nevű betűje, amelynek a hangértéke olyan, mint a *th*-nak az angol *thank* 'köszönet; köszönöm' és a *tooth* 'fog' szóban

Irodalom

- Bichlmeier, Harald 2012: Marcantonio, Angela (ed.): The Indo-European language family: questions about its status. *Zeitschrift für Celtische Philologie* 59: 300–305.
- Bogyay, Tamás von 1969: Urgeschichtliche Wunderdinge. *Ural-Altäische Jahrbücher* 41: 295–299.
- Fancsaly Éva 2010: A magyar nyelv rokonsága. *Acta Hungarica Universitatis Essekiensis* 2: 46–51.
- Fitch, W. Tecumseh 2010. *The Evolution of Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Fodor István 2010a és 2010b: Meghökkenő „óstörténet” és művelői. In: Honti et al. 2010a: 83–120, 2010b: 87–124.
- Fűzfa Balázs 2015: „Önmagad útját járd!” Pusztay János Prima Primiissima-díjas nyelvészprofesszorral, íróval, költővel beszélget F. B. Vasszilvágy: Magyar Nyugat Könyvkiadó.
- Hasselblatt, Cornelius 2000: *De boom van de Finoegristiek*. Maastricht: Shaker Publishing.
- Hasselblatt, Cornelius 2010a, 2010: Ahol az igazi forradalom van. In: Honti et al. 2010a: 143–159, 2010b: 147–163.
- Hegedűs József 1966: *A magyar nyelv összehasonlításának kezdetei az egykorú európai nyelvtudomány tükrében*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Honti László 2004a: Vékony Gábor: Magyar őstörténet – magyar honfoglalás. *Magyar Nyelv* 100: 486–489.
- Honti László 2004b: „The missing link”, avagy rokon-e a magyar *toll* és a finn *sulka*? In: Mészáros Edit – Szeverényi Sándor – Wagner-Nagy Beáta (szerk.): *Mikola-konferencia 2002*. Szeged: SZTE Finnugor Tanszék. 75–84.
- Honti László 2012: *Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Honti László 2015: Quo vadis, schola hungarica? Tények vagy blöffök képezik-e a tananyagot? *Magyar Tudomány* 176: 202–209.
- Honti László – Csúcs Sándor – Keresztes László (szerk.) 2010a, 2010b: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.

- Imreh Sz. István 2011: Raskó István: Honfoglaló gének (elfogult könyvismertető). *Magyar Tudomány* 172: 126–128.
- Jakubovič, I. S. [Якубович, И. С.] 2011: The Indo-European Language Family: Questions about its Status. Angela Marcantonio (ed.). *Journal of Indo-European Studies*, Monograph Series 55. Washington: Institute for Study of Man. *Journal of Language Relationship / Вопросы языкового родства* 6: 143–146.
- Junttila, Santeri 2010a, 2010b: Áltudomány és nemzeti őstörténet: európai példák. In: Honti et al. 2010a: 255–276, 2010b: 279–301.
- Kausen, Ernst 2013: *Die Sprachfamilien der Welt. Teil 1: Europa und Asien*. Hamburg: Helmut Buske Verlag.
- Kiss Jenő 2003, 2005: Általános kérdések. In: Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.): *Magyar nyelvtörténet*. Budapest: Osiris Kiadó. 11–68.
- Laakso, Johanna 2010a, 2010b: Mítoszok a finn nyelv ősiségéről. In: Honti et al. 2010a: 293–301, 2010b: 319–327.
- Mantila, Harri 2012: Kampf gegen die Unwissenschaft (A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfium ellen való orvosság. Chefred. László Honti). *Finnisch-Ugrische Forschungen* 61: 177–181.
- Neparáczi Endre 2017: *A honfoglalók genetikai származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archeogenetikai módszerekkel*. PhD-értekezés. [Kézirat.] Témavezető: Török Tibor és Pálfi György. Szeged: Biológia Doktori Iskola. Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Genetikai Tanszék.
- TESz. 2 = Benkő Loránd (szerk.) 1970: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Második kötet. H–Ó*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Tótfalusi István 2012: *Sertések a Bakonyban. Kalandos nyelvtörténet*. Budapest: Libri Kiadó.
- UEW 1 = Rédei Károly (szerk.) 1988: *Uralisches etymologisches Wörterbuch. Band I. Uralische und finnisch-ugrische Schicht*. Budapest – Wiesbaden: Akadémiai Kiadó – Otto Harrassowitz.
- Vásáry István 2012: Honti László: Anyanyelvünk atyafiságáról és a nyelvrokonság ismérveiről. Tények és vágyak. *Nyelvtudományi Közlemények* 108: 471–476.

1930, Todtnauberg. Balról jobbra: Kurt Bauch, Szilasi Vilmos, Hans Jantzen és Martin Heidegger.
© Szalai Zoltán

A filozófiai biográfiairás művészete¹

Varga Péter András

Szalai Zoltán: *Im Schatten Heideggers. Einführung zu Leben und Werk von Wilhelm Szilasi*. Freiburg i. Br. (Németország): Alber Verlag, 2017. 312 oldal.

Szalai Zoltán impresszív kiadatlan forrásanyagot mozgató és szerteágazó háttértudásra támaszkodó műve minden kétséget kizáróan *az utóbbi évek legjelentősebb fejleménye* a magyar filozófiai hagyomány historiográfiájában az e tradíció anyagát alkotó életművek feltárása terén. Ehhez persze szükség van egy olyan tárgyalandó szerzőre, aki az életműve vagy a filozófia szakmai intézményrendszerében és hálózataiban betöltött szerepe okán érdemes figyelmünkre, működéséből mégis pusztán „sporadikus szeletek” ismertek (11).² Az ilyen életművet és recepciótörténetet magáénak tudható gondolkodó – akit Szilasi Vilmos (1889, Budapest – 1966, Locarno) személyében lelt fel Szalai – persze nem ritkaság a magyar filozófia történetében, ahol a történelmi kataklizmákhoz kapcsolódó kánonváltásoknak, más bölcsészeti diszciplínák domináns voltának, sőt a magyar kultúra állítólagos filozófiátlanságának éppen e filozófiatörténet szereplői által táplált tézisének, végül pedig a recepció és kreativitás a történeti teljesítmények értékelésére alkalmazott bináris oppozíciójának köszönhetően mintegy a magyar filozófus *epitheton ornansa* lett az „elfeledett” jelző.³ Szalai munkája egy

¹ Az írás elkészítését az MTA *A filozófiatörténet filozófiája a kontinentális filozófiai tradícióban* című Bolyai János Kutatói Ösztöndíja támogatta.

² A forrásmegjelölés nélkül szereplő oldalszám-hivatkozások a recenzált könyvre vonatkoznak (amelyet saját fordításomban idézek). Csak a recenzált könyvben nem szereplő forrásokra hivatkozom külön.

³ Neumer Katalin életében megjelent egyik utolsó tanulmányában a magyar filozófia historiográfiáját áttekintve joggal jegyezte meg: az „önmagát mint olyan történetet mutatja be, amelynek telosza az önállósodás és az originalitás” (Neumer 2014: 231). Ugyanakkor éppen Neumer gondos esettanulmánya mutatja meg, hogy a magyar kultúra filozófiátlanságának tézise – vö. „A filozófiának a magyar nemzet szellemi életében nem jutott kiváló szerep; kimagasló, vezérlő alakokra ezen a téren nem

nagyhírű külföldi bölcsészettudományi kiadónál jelent meg német nyelven – ami önmagában is figyelemre méltó, hiszen a magyar filozófiatörténet egészének utolsó monografikus igényű külföldi feldolgozása még a rendszerváltás előtt született (s az is inkább a történetírói keretekre, semmint annak tartalmára irányul [Steindler 1988]), sőt a magyar filozófia historiográfiájának nyugat-európai jelenléte általában véve is gyenge. Ez a tény is jelzi Szalai vállalkozásának különlegességét, nevezetesen azt, hogy szerzőnk Szilasi életművének feltárásával egyszerre vállalkozott a magyar filozófiatörténeti kánon és az egyetemes filozófiatörténet egy részkánonjának, az 1945 utáni németországi filozófia történetének érdemi bővítésére.

Szilasi Vilmos egy zsidó származású értelmiségi családba született 1889-ben Budapesten, az apja, aki nevét néhány évvel korábban magyarosította *Sonnenfeld*ről, a ma is működő egyetemi elitintézmény, az Eötvös Collegium tanára és a kolozsvári egyetem nyelvészprofesszora volt. Apja korai halálát követően Szilasi 1906-tól a budapesti tudományegyetemen kezdte meg tanulmányait, amelyeket berlini, heidelbergi és párizsi peregrináció szakított meg. Az egyetemen Szilasi egyike volt a nagyhatású professzor és tudományszervező Alexander Bernát tanítványainak, akik – amint erre Mezei Balázs rámutatott a magyar fenomenológia történetét felrajzolól angol nyelvű enciklopédia-szócikkében (Szilasi explicit tárgyalásával, Mezei 1997: 321–322)⁴ – először honosították meg Magyarországon a századfordulón Edmund Husserl *Logikai vizsgálódásainak* megjelenésével színre lépett fenomenológiát, amelyre neokantiánus tanáruk maga azonban nem volt fogékony. Szilasi 1910-ben doktorált filozófiából egy Platónról írott értekezéssel, s ugyanebben az időben megromlott a viszonya a néhány évvel idősebb Lukács Györggyel, aki Szilasit az Alexander Bernát számára készült *Festschrift*ben írott tanulmánya kapcsán plágiummal vádolta meg (amely vádat Szalai alaptalannak talál, lásd 21). Szilasi sorsának alakulása számára meghatározó volt az egy nagyiparos lányával, Rosenberg Lilivel 1918-ben kötött házassága, ami Szilasi számára a húszas évek során a kémiai tanulmányokkal, sőt vegyi üzemek reorganizációjával eltöltött kitérőt – és persze anyagi függetlenséget – hozott. 1919-ben a Szilasi-házaspár nem kisebb személyiség, mint maga Edmund Husserl „meghívására” (25) a németországi Freiburgba költözött, ahol Szilasiék a freiburgi fenomenológia és a korabeli filozófia másik csillagával, Martin Heideggerrel is közeli barátságot kötöttek. 1926

akadunk” (Alexander 1896: 16) – már Alexander Bernát számára is a tágabb kultúra és a filozófia összekapcsolására irányuló saját vállalkozás előkészítésének része volt (Neumer 2014: 238), amelyek külső lehetőségfeltételét Neumer hálózatelemzési indoklással igyekezett kimutatni (Neumer 2014: 241; vö. Margócsy 2007). A magyar filozófia historiográfiájának módszertani kiütkeresését illetően reprezentatív áttekintést nyújtanak a *Magyar Tudomány* 107/8. és a *Szépirodalmi Figyelő* 2013/3. számának körkérdései.

⁴ A nemzetközi fenomenológiatörténeti irodalomból Szilasit illetően még kiemelendő: Spiegelberg-Schuhmann 1982: 249–250.

és 1928 között a Szilasi-házaspár követte Heideggert Marburgba, sőt Szilasi Lili és Martin Heidegger között egy ideig „intim viszony” is volt (119; *forrásmegjelölés nélkül!*).⁵ A semleges Svájcban átvészelt világháború Szilasi Vilmos számára az ipari konzulensi tevékenységének szüneteltetését jelentette, amit Szilasi filozófiai munkásságának újrakezdésére, sőt korábban magyar nyelvű munkásságának – Szilasi jegyezte például a Husserlt hetvenedik születésnapját köszöntő írást a *Nyugat* hasábjain, amely alaposágában és problémafelvetéseiben bőven túllépett a laudáció keretein⁶ – nemzetközi szintre történő áthelyezésére használt fel.

Szilasi biográfiája – s egyúttal Szalai példaszerűen gondos, a magántulajdonban lévő hagyatékot számos közgyűjteményi forrással kiegészítő rekonstrukciója – már ezen a ponton kiemelt érdeklődésünkre tarthatna számot, azonban Szilasi karrierje a közvetlen háború utáni évek káoszában egy egészen valószerűtlen fordulatot vett: Az 1947. év őszi szemeszterétől kezdve Szilasi felkérést kapott a freiburgi egyetemen azon katedra helyettesként történő betöltésére, amelynek korábbi birtokosa – amint Szalai kiemeli – maga Edmund Husserl, majd pedig Husserl *unico loco* utódjaként Martin Heidegger volt (kettőjüket megelőzően pedig egyébként a szintén világhírű neokantiánus Heinrich Rickert; a másik freiburgi filozófiai katedra a konkordátum értelmében világnézetileg kötött volt). A sors iróniája – ami ezúttal egy ellenkező előjelű történeti kontrafaktuális megfogalmazására ad lehetőséget⁷ –, hogy egy évvel korábban Lukács megakadályozta Szilasi visszatérését a budapesti tudományegyetemre, nehogy a világnézetileg semleges Szilasi, aki – mint Szalai gondos elemzése kimutatta – „kompromisszumos jelölt [*Ausgleichskandidat*]” lehetett volna (29) veszélybe sodorja a Lukács által favorizált Fogarasi Béla filozófiai professzori kinevezését. Fogarasi egyébként korábban maga is részese volt a fenomenológia kibontakozó magyarországi recepciójának, azonban másokhoz hasonlóan a Tanácsköztársaság bukását követően előbb németországi, majd szovjetunióbeli emigrációba kényszerült. Visszatérése után azonban karrierje üstökösszerű emelkedésbe kezdett – 1957-ben ráadásul ő lett az MTA akkor megalapított Filozófiai Intézetének első igazgatója is –, s elkötelezettségéről éke-

⁵ Érdemes hozzátenni, hogy Martin Heidegger – amint a feleségéhez írt fennmaradt levelek, különösen pedig az azokhoz fűzött rokonai kommentárok bizonyítják (Heidegger 2005) – korántsem volt hűséges típus (Hannah Arendt szerepe ebből a szempontból nem volt kitüntetett, legfeljebb az időskori intellektuális kapcsolat tekintetében), amint a Heidegger-hagyatékot kezelő fiú, Hermann Heidegger sem vér szerinti (de törvény szerinti) gyermeke Martin Heideggernek.

⁶ Érdemes itt párhuzamot vonnunk a Németországban a *Kant-Studien*-ben megjelent ünnepi írással, amelyet a Husserl körüli tanítványi és asszisztensi kör egyik belső, de nem központi tagja jegyzett (Becker 1930).

⁷ Amint egy írásomban érveltem, a kontrafaktuális történeti kérdésfeltevések – manapság a történettudományon belül korábbi létjogosultságát egyre inkább visszanyerő – kontrollált alkalmazása a filozófiatörténet-írás legitím és ismeretbővítő eszköze lehet (Varga 2014).

sen tanúskodik az először 1949-ben megjelentetett *Sztálin, a filozófus* című írása, amelynek konklúziója már nem is lehetne egyértelműbb: „A kommunizmus nagy teoretikusának [ti. Sztálinnak] eszméi mint világitótorony mutatják meg pártunk és népünk számára az utat – a szocializmus felé” (Fogarasi 1952: 17).⁸

⁸ Fogarasi doktori disszertációja (Fogarasi 1913) még az ítéletek voluntarisztikus, azaz a pusztán (nem-tételező) képzet-összekapcsoláson túlmenő komponensének felkutatására irányult, amely a korabeli, Boole–Jevons–Schröder–Frege–Russell előtti hagyományos logika centrális problémája volt, amit Fogarasi Franz Brentano és iskolája, köztük Edmund Husserl, valamint vitapartnereik (például Christoph von Sigwart és természetesen a délnémet neokantiánusok) értő bevonásával tárgyalt. Fogarasi az ezt követő évek során még kísérletet tett filozófiai és politikai elköteleződésének összeegyeztetésére (lásd Novák 1979: 186 skk.), azonban a tanácsköztársasági intermezzót – a Lukács által vezetett Közoktatásügyi Népbiztosságon Fogarasi a felsőoktatási csoport vezetője volt – követően az ausztriai, majd német emigrációban fokozatosan a doktriner marxizmus felé fordult. Fogarasi 1930-ban Moszkvába települt, ahol az akadémia Világ gazdasági és Világpolitikai Kutatóintézetében dolgozott, amelyet Fogarasi régi ismerőse, a szintén Alexander-tanítvány, tanácsköztársasági népbiztos és már 1920-tól szovjet emigráns Varga Jenő vezetett. Varga Jenő egyébként szintén disszertációja révén írta bele nevét a fenomenológia századfordulós magyarországi történetébe (Varga 1909). A Magyarországra visszatért Fogarasi egyetemi tanári tevékenységének megkezdése azt a fordulatot követte, amikor – amint egy, a hetvenes években megjelent forrás fogalmazott – „[a]zok a tanárok, akik szemben álltak a marxizmussal, vagy nem tudták magukévá tenni, megváltak katedrájuktól” (Sinkovics szerk. 1972: 438). Fogarasi egyrészt a kötelező ismeretelmélet tárgyat tanította, másrészt az 1948–1949. és 1953–1954. közötti tanévekben folyó filozófiatanári képzést irányította. Ezen képzés a Lenin Intézetbe történő kiszervezésének idejére a Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetem rektora lett (Sinkovics szerk. 1972: 448), a forradalmat követően pedig az Eötvös Loránd Tudományegyetemen az addig szovjet vezetésű Filozófiai Tanszék szétválasztásával létrejött Dialektikus Materializmus és Logika Tanszék vezetését vette át másodállásban (Sinkovics szerk. 1972: 442).

Fogarasi akadémiai intézetigazgatói tevékenységét (1957–1959) Horváth Pál érdemi hatás nélkülének tartja, és kinevezését Fogarasi politikai semlegességének tudta be, ti. Fogarasi „a Közgazdasági Egyetem rektoraként viszonylag távol tudta tartani magát a filozófiai vitáktól”, ráadásul az 1959-ben elhunyt Fogarasi „utolsó éveiben elsősorban logikai szakkérdésekkel foglalkozott” (Horváth 2000: 6–7, 7. lj.). Fogarasi egy életrajzírója ugyanakkor az 1956 utáni karrieremelkedést egyértelműen a Fogarasi életpályáját meghatározó, Lukácssal szembeni konkurencia kontextusába helyezte, amely az 1959-es, Lukács-ellenes cikkben csúcspodott ki (Karádi 1983: 50–51; Fogarasi 1988: 41). – Fogarasi ezen rövid *párhuzamos életrajza* egyrészt betekintést enged a kialakulófélben lévő fenomenológia gazdag és szinkron magyarországi recepciójának eddig feltáratlan fejezetébe; másrészt kontrasztot képez Szilasi beépülésével a Fenomenológiai Mozgalom nemzetközi aktorhálózatába a húszas évek folyamán; végül – különösen Szilasi 1946-os hazatérésének kontrafaktuális lehetősége felől szemlélve – érzékletesen mutatja be az ígéretes kezdeteket felmutató magyarországi fenomenológia történetének 1945 utáni megszakadását. Utóbbi diszkontinuitás abban gyökerezett, hogy a marxistává lett egykori Alexander-tanítványok pártpolitikailag éppen ellenkező oldalon álltak, mint a fenomenológia modern hazai recepcióját újraindító Lukács-tanítványok (utóbbit illetően plasztikus beszámoló: Vajda 2016).

Szilasi hasonlóan felívelő, ámde nyugatnémet karrierje korántsem meglepő módon irigységet is előhívott. A freiburgi katedra elfoglalása során konkurensei között volt, igaz, a teljes professzori kinevezés perspektívájával, maga Hans-Georg Gadamer, a háború utáni német filozófiai élet első számú notabilitása, csakúgy, mint Heidegger korábbi marburgi konkurense, Nicolai Hartmann vagy a katolikus gondolkodó Romano Guardini. S mivel, amint Szalai meglepő általánossággal írja, „az akadémiai világban belül háború uralkodik, és minden eszközt bevetnek az egyes csaták megnyerésére” (131), Szilasiról is a legvadabb rémhírek kaptak lábra, mint például az a névtelen – Szalai félig kimondott feltételezése szerint esetleg Heideggerre visszavezethető – pletyka, miszerint „Szilasi múltja bizonytalan, hiszen Szilasi kommunista miniszterként [*sic!*] volt aktív [...], hogy nem doktorált, és jogtalanul viseli a professzori címet” (kiadatlan egyetemi aktából idézi: 130). Szalai ismét csak megcsillogtatja (filozófia)történeti oroszlánkörmeit, amikor ebben a *sine ira et studio* hagyományos történetírói erényét igénylő szituációban számos külföldi és belföldi kiadatlan forrásra támaszkodó óvatos elemzéssel kimutatja (23 skk.), hogy Szilasi feltehetően valóban nem rendelkezett professzori kinevezéssel szülőhazájában – hacsak nem egy szóbeli ígérettel a Tanácsköztársaság forгатagában, ami leginkább csak az Eötvös Collegium nem-professzori státuszú tanárságára vonatkozhatott. S így a freiburgi katedra elfoglalása Szilasi részéről legalábbis egy *overstatementen* alapult (utóbbi terminus a recenzens összegző szövege).⁹ A háború utáni évek egyetempolitikai küzdelmei Heidegger egyetemi rehabilitációja körül tehát, amint Szalai számos egyetemtörténeti elsődleges forrás és szekunder mű kiértékelésével megállapítja, tehát legalább ugyanolyan mértékben Szilasi egyetemi státuszáról is szóltak. Szilasi végül 1956-ban rendkívüli egyetemi tanári kinevezést kapott, majd 1959-ben nyugdíjazták (habár 1962-ig utódjának helyetteseként tanított Freiburgban). Mindez persze csak Szilasi egzisztenciájának adminisztratív aspektusát tisztázta – eltekintve attól, hogy utódai a katedrán nem egyszer memoricióval próbálkoztak, magukat közvetlenül Heidegger utódjaként tüntetve fel –, azonban rendezetlen, mert rendezhetetlen maradt Szilasi Heideggerhez fűződő személyes és filozófiai viszonyának kérdése, amelynek Szalai egy rendkívüli érzékenységgel megírt fejezetet szentel. „Bárcsak [Szilasi Vilmos] elszakadna Martintól! De ez egy hiábavaló kívánság” – írta Szilasi

⁹ A sors iróniája (pontosabban egy értelmiségi generáció életútjainak sajátossága), hogy Szilasi 1946–1947-es budapesti konkurense, Fogarasi Béla (lásd korábbi lábjegyzetben) is hasonló problémákkal küszködött: „Előadó jelenti, hogy Dr. Fogarasi Béla miniszteri osztályfőnök egyetemi nyilvános rendes tanárságba való rehabilitálását kéri, mert állítása szerint az 1919-iki tanácsköztársaság alatt egyetemi nyilvános rendes tanárrá nevezték ki. A bölcsészettudományi kar részletesen foglalkozott a kérdéssel, de sehol nem találta meg a hivatalos feljegyzésekben a professzori kinevezést” (A Pázmány Péter Tudományegyetem tanácsuléseinek jegyzőkönyvei, 1946–47, 1788/1946-47, 1947. márc. 29., 304. oldal).

Lili egy kiadatlan, harmadik személynek címzett levelében, amely furcsamód Heidegger hagyatékában maradt fenn (idézi: 128).

Mindezek alapján látható, hogy Szalai nagyon pontosan állapította meg Szilasi jelentőségét, amikor őt „a hatástörténeti szempontból az egyik legjelentősebb magyar filozófus”-nak nevezi (30). Más szóval: Szalai Zoltán – konzulensei (Szász Ferenc† és Bacsó Béla), tanárai és munkájának további segítői közreműködésével (utóbbiak között egyébként elismerésre méltó módon Szilasi leszármazottai és más tárgyalt szerzők is szerepelnek!) – ezzel a kiváló művel a magyar filozófiai hagyomány historiográfiájának régi adósságát törlesztette, s a könyv egyetlen, a témával foglalkozó kutató könyvespolcáról sem hiányozhat – itthon és külföldön egyaránt. Mit kezdjen azonban a magyar (és egyetemes) filozófiatörténet-írás ezzel a felszínre hozott kincsével? Szalai művének különlegessége, hogy erre a kérdésre is választ kíván adni, amennyiben külön fejezetek sorában foglalkozik egyes hatástörténeti aspektusokkal, amelyek Szilasi jelentőségét a már rekonstruált Szilasi-biográfia felől tekintve megalapozhatják: Szilasi Babits Mihályhoz fűződő viszonyával, az egész életen át tartó barátsággal Szilasi és Déry Tibor között, csakúgy, mint Szilasi hatásával a német pszichológus Ludwig Binswangerre és a biológus-természetfilozófus Adolf Portmannra – sőt még Szilasi egy irodalmi műben fellépő szerepével is, valamint természetesen Szilasi hatásával azokra, akik őt tanárunknak tekintették.

Néhány évvel a *Stunde Null* után ugyanis egyetemi hallgatók egy kis csoportja kelt útra Münster városából, hogy Martin Heideggernél tanulhasson Freiburgban (183). E csoport tagjai, akik között nemcsak az analitikus filozófia németországi meghonosításában úttörő szerepet betöltő Ernst Tugendhat nevét találhatjuk, hanem a későbbi Ritter-iskola centrumának gondolkodóit is (Odo Marquard, Hermann Lübbe), végül a „fakó” Heidegger helyett/mellett Szilasi tanítványai lettek (Heidegger jellemzését egy résztvevő beszámolójából idézi: 184). Tekintve, hogy a Ritter-iskola napjainkban a második világháború utáni német filozófia legjelentősebb intellektuális irányzataként jelenik meg,¹⁰ ez a fejezet önmagában megalapozza Szalai munkájának szuperlatívuszokban történő értékelését, hiszen Szilasi hatásának feltárása érdekében Szalai nem kevesebbre vállalkozott, mint önálló interjú elkészítésére Marquarddal és Lübbével (a szintén interjúalany Detlev von Uslar pszichológus esetében pedig Szalai még álmokat is bevont forrásai közé, mégpedig nem képletes értelemben)!

A könyv korábbi részében Szalai kortárs életrajzíróktól némileg szokatlan módon közvetlen, éles ítéletet fogalmazott meg Szilasi filozófusi kvalitásairól (Szilasi „filozófiai értelemben soha nem érte el Heidegger színvonalát”, 134; „legnagyobb hibája” állandóan a „témától való elkalandozás”, 115); a tanítványokra vonatkozó

¹⁰ A Ritter-iskola jelentőségének megítéléséhez és szárnyakra történő felosztásához lásd: Schweda 2015: 9 skk., 77 skk.

fejezet azonban ezt a képet érdemileg árnyalja, amennyiben Szalai interjúalanyai betekintést engednek Szilasi tanári működésének mozgatórugóiba és egyben az akadémiai érvényesülését korlátozó tényezőkhöz: Szilasi „a filozófia történetében élt, »kortársai« Kant, Schelling és Spinoza voltak” (idézi: 182). A *res publica litterarum* megjelenítése mellett – a svájci emigrációból nagypolgári életstílusát a szétbombázott Németországban is megtartó, így a (nagy)polgári konvenciókat továbbbővíztető – Szilasinak egy speciális közvetítői érdeme is volt Lübbe visszaemlékezése szerint, nevezetesen: megmutatta számukra a marxizmus filozófiai relevanciáját (185). A Lukács által Budapestről kiszorított Szilasi a lukácsi művek megismertetője volt a Német Szövetségi Köztársaság meghatározó liberálkonzervatív gondolkodói számára. Marquard ugyanakkor rámutatott arra, hogy Szilasi freiburgi lokális egyetemi konfliktusai szerepet játszhattak az országos, illetve nemzetközi hírnév elmaradásában (illetve ezen érme másik oldala, ti. annak hiánya, hogy Szilasi „a feszültségteljes egyetemi körülmények között kiálljon tanítványai érdekében”, 189) – s persze az sem segíthetett, hogy Szilasi egy, a szakmából később teljesen eltűnt tanítványban próbálta felfedezni „a jövő Heidegger”-ét (189). E lenyűgözően forrásgazdag fejezet vizsgálódásai alapján rendkívül találónak tűnik, amikor Szalai könyve összegzésében Robert Heiss nyomán Szilasi fő érdemét „közösségek állandó újraalkotása”-ban látja – „egy olyan feladat, amely soha sem válhat befejezetté és teljessé” (225).

A Szalai műve által élénk tárt széles merítés nyilvánvalóan mindig magában hordozza annak veszélyét, hogy az olvasók még többet követelnek, azonban ebben az esetben jogos olvasói igénynek tűnik, hogy többet tudjunk meg arról, hogyan került Szilasi Freiburgba, és ott milyen szerepet töltött be a két háború közti időszakban a Fenomenológiai Mozgalom félisteneinek közelségében. Erre vonatkozóan minden bizonnyal érdekes felvilágosítással, sőt talán számos felfedezésre váró kincssel tudnának szolgálni a Szilasi-hagyatékban és más, Szalai által felkeresett gyűjteményekben megbúvó anyagok – elvégre a korabeli magyar filozófiai élet és a Fenomenológiai Mozgalom freiburgi fázisa közti legintenzívebb kapcsolatról van itt szó! –, azonban Szalai ezeket a kérdéseket nagyjából nyitva hagyja, sőt még a nyomtatásban elérhető nemzetközi fenomenológiatörténeti anyagokat sem használja ki. Pusztán egy példát említve az utóbbira: Szilasi az egyetlen magyar, akinek az Edmund Husserl-lel való levélváltása (beleértve Szilasi Lilit és Malvine Husserl-t is) szerepel a német filozófus levelezésének kritikai kiadásában (Husserl 1994: 4. köt., 505–506).¹¹ Ugyanazon érem másik oldala persze az, hogy Szilasi szerepe az 1945 utáni Husserl-recepcióban korántsem dicsőséges, sőt a „szigorú filozófia” tézise kapcsán kifejezetten félrevezető volt. Szalai, aki Szilasi ez irányú

¹¹ Megjegyzendő, hogy Szilasi nem az egyetlen, ha a kritikai kiadásba be nem került leveleket is figyelembe vesszük (vö. Varga 2017).

tevékenységének filozófiai értékélését jótékony homályban hagyja, maga is idézi Szilasi összefoglaló ítéletét Husserlról egy közvetlenül Szilasi halála előtt megjelentetett Husserl-kommentárból: „A filozófia szigorúsága két irányból biztosított: az életvilág szigorú megkonstruáltsága és a megalapozás szigorúsága irányából [...]. Az eljárás mód szigorúságának jele Husserl ábrázolásában a teljes eltérés Diltheytől” (idézi: 113). Azt illusztrálandó, hogy ez mind szisztematikailag, mind történetileg mennyire torz képét nyújtja a Szilasi által egy meghaladó szintézis alakzatába foglalni kívánt husserli gondolkodásnak (Szilasi szerint „Heidegger [...] betöltötte a [husserli] transzcendentális fenomenológia első és legmélyebb szándékát”, idézi: 121), elég csak Husserl néhány késői levélhelyére utalnunk, amelyben a freiburgi mester (akkor már Heidegger árnyékában) így írt Georg Mischnek, Dilthey sógorának és összegyűjtött munkái kiadójának: „Ön nem tudja, hogy néhány beszélgetés Dilthey-jel 1905-ben Berlinben – nem pedig Dilthey írásai – adták azt az ösztönzést, amely a *Logikai vizsgálódások* Husserlétől az [1913-ban megjelent] *Eszmékéig* vezetett, s hogy az *Eszmék* hiányosan bemutatott, tulajdonképpen csak 1913 és kb. 1925 között konkrét módon beteljesített fenomenológiája a legbelsőbb közösségre vezetett Dilthey-jel (lényegileg másként formált módszerrel)” (Husserl 1994: 6. köt., 275). Élete utolsó egészséges hónapjaiban Husserl pedig így kommentálta ugyanezen látogatás jelentőségét ismét csak Mischnek: „bár csak már 1905-ben is annyira tisztában lettem volna a módszerem értelmével, mint az öregkorban: a felejthetetlen Dilthey látta volna, hogy *ebben* a transzcendentáliszmusban rejlik szándékainak végső betöltése. Azonban még végtelen sok munkára volt szükségem, hogy tisztázzam a magam számára azt, amit megkezdtem” (Husserl 1994: 6. köt., 284). E felvetések célja természetesen korántsem valamiféle hiányt diagnosztizálni Szilai kítűnő könyvében, hanem inkább feladatokat (és lehetőségeket) fogalmazni meg a magyar – és egyetemes – filozófia historiográfiája számára.

Szilai könyvének további különlegessége, hogy az összegző utolsó fejezet elé egy terjedelmes módszertani fejezetet iktatott be, amely a diskurzuselméletekkel (mindenekelőtt Foucault kapcsán) foglalkozik, kitekintéssel a biográfiaírás elméleti kérdései felé. Nem ez az egyetlen jele a monográfus Szilai dicséretre méltó módszertani érzékenységének – műve bevezetésében a „téma 'topológiai' feltárása”-ról beszél (14), hitet téve a részletkutatások materialitása mellett (sőt külön fejezetet szentel a Szilasi-hagyaték történetének) –, azonban a módszertani fejezet helyi értéke valamennyire mégis bizonytalannak tűnik. Foucault neve a mű többi fejezetében (a bevezetőn kívül) egyszer sem hangzik el, *vice versa* a módszertani fejezetben csak négyszer találkozhatunk Szilasi nevével. A kettő viszonyának feloldását jelenthetné, ha utóbbi az előbbi módszertanára történő explicit reflexió lenne, azonban Szilai az ott leírtakat a mű „folytatására” kívánja vonatkoztatni (202). Vajon ebben a viszonylag terjedelmes módszertani fejezetben Szilai a diskurzuselméletekről kívánja-e edukálni az azzal még nem találkozó olvasóit, avagy

kritikai diszkussziót kíván folytatni azzal? Az előbbi értelmezési lehetőség mellett szól, hogy Szalai pusztán a diskurzus-terminus szerinte ekvivók használata miatt szerepelteti áttekintésében Habermast (205 skk.). Ami az utóbbi lehetőséget illeti, a fejezet véleményem szerint legígéretesebb felvetése, nevezetesen Foucault és a Ritter-iskola (különösen Lübbe és Marquard) gondolatainak konfrontációja, csak két viszonylag rövid részben jut szóhoz (216, 220–221). Szalai „Foucault 'szerszámosládájá'-nak (223) hozadékát a biográfiaírás számára egyrészt abban a felismerésben látja, hogy „az eredmény nem telosz” (221, azaz az eseményeket és személyeket sokoldalúságukban kell láttatni), másrészt az arra irányuló ösztönzésben, hogy a biográfia tárgyát és kortársait „a saját időhorizontjukban és korlátozott tudásukban kell tekinteni” (221). Nem világos azonban, hogy ezek a módszertani maximák – s általában véve, „a perspektíva-sokszínűség és a kortárs diskurzusok hálózatának konzekvens keresése” (222) – elgondolhatatlanok-e a foucault-i diskurzusanalízis elméleti háttere nélkül, azaz megfordítva, ezen maximák követése önmagában implikál-e valamilyen posztstrukturalista jellegű elmélet irányában történő elköteleződést. Ráadásul ebben az elméleti elköteleződésben egészen biztosan nem osztoznak az azt még nem interiorizáló *tárgyszintű* szerzők, így például Szilasi, aki egy 1946-ban papírra vetett levelében így fogalmazott: „Amint látod, nem tudok különösen nagy teljesítményről beszámolni. Sok tanítványom volt az életemben, azonban kevés írásom” (idézi: 178). E megnyilatkozás *tárgyszinten* – és következésképp számos komplex összefonódásában az elemzési szinttel történő – aligha tűnik kompatibilisnek olyan elemzői állásponttal, miszerint „a tradicionális szerző abban a pillanatban eltűnik, amint a diszkurzív esemény befejeződik, és a kijelentés végbemegy” (213). Valaki akár azt is felvethetné, hogy nem szerencsés Szalainak a kiváló munkája módszertani önmegértését ilyen posztmodern ihletettséggel frankofón és azokat recipiáló német irodalomelméleti módszertanok mentén keresnie, hiszen azok bizonyos értelemben aszimmetrikus módon előfeltételezik a kánon teljes kidolgozottságát, illetve a kánonfeldolgozás hagyományos eszközökkel történő folytathatatlanságának tapasztalatát. Aligha kíván részletesebb historiográfiai áttekintést annak demonstrálása, hogy az elhanyagolt magyar filozófiai hagyomány esetében ezt a pontot még korántsem értük el. – Persze, vethetné ellen másvalaki, a remélnél gyorsabban felzárkózhatunk a szerencsésebb filozófiai kultúrák historiográfiájához, ha a továbbiakban is olyan feldolgozások jelennek meg, mint Szalai tekintélyt parancsoló extenziójú forrásanyagot felvonultató, számos diszciplínát átfogó, példaszzerű módszertani érzékenységgel – és élvezetes németességgel – megírt, minden elismerésre méltó munkája.

Irodalom

- Alexander Bernát 1896: Magyar filozófia története. In: *A Pallas Nagy Lexikona. Az összes ismeret enciklopédiája tizenhat kötetben. XII. kötet: Magyar - Nemes*. Budapest: Pallas. 16–22.
- Becker, Oskar 1930: Die Philosophie Edmund Husserls (anlässlich seines 70. Geburtstags dargestellt). *Kant-Studien* 35: 119–150.
- Fogarasi Béla 1913: Az ítélet voluntaristikus elmélete. *Athenaeum* 22/1–2: 58–99, 32–52.
- Fogarasi Béla 1952: *Filozófiai előadások és tanulmányok*. Budapest: Akadémiai.
- Fogarasi, Béla 1988: *Parallele und Divergenz. Ausgewählte Schriften*. Szerkesztette: Karádi Éva – Tallár Ferenc. Archívumi füzetek 8. [Budapest]: MTA Filozófiai Intézet.
- Heidegger, Martin 2005: „*Mein liebes Seelchen!*” *Briefe Martin Heideggers an seine Frau Elfride 1915–1970*. Szerkesztette: Gertrud Heidegger. München: Deutsche Verlagsanstalt.
- Horváth Pál 2000: *Filozófiai Intézet*. A Magyar Tudományos Akadémia kutatóintézetei. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- Husserl, Edmund 1994: *Briefwechsel*. Szerkesztette: Karl Schuhmann – Elisabeth Schuhmann. Husserliana Dokumente 3. Dordrecht: Kluwer.
- Karádi Éva 1983: Fogarasi Béla – értelmiségi életpálya a XX. században. *Medvetánc* 4: 33–53.
- Margócsy István 2007: Hogyan alakult ki a magyar irodalom filozófiatlanságának tézise? *Világosság* 47/6: 119–124.
- Mezei, Balazs M. 1997: [Phenomenology in] Hungary. In: Embree, Lester et al. (szerk.): *Encyclopedia of Phenomenology. Contributions to Phenomenology* 18. Dordrecht: Kluwer AP. 321–326.
- Neumer Katalin 2014: Magyar filozófia, osztrák filozófia, filozófia. II. rész. *BUKSZ* 260/3: 230–264.
- Novák Zoltán 1979: *A Vasárnapi Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. [Budapest]: Kossuth.
- Schweda, Mark 2015: *Joachim Ritter und seine Schule (zur Einführung)*. Hamburg: Junius.
- Sinkovics István (szerk.) 1972: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története 1945–1970*. Budapest: [Eötvös Loránd Tudományegyetem].
- Spiegelberg, Herbert – Schuhmann, Karl 1982: *The Phenomenological Movement*. 3. revised and enlarged edition. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Steindler, Larry 1988: *Ungarische Philosophie im Spiegel ihrer Geschichtsschreibung*. Freiburg: Alber.
- Vajda, Mihály 2016: Wie ich aus der Minderjährigkeit des Marxismus mit der Hilfe der Phänomenologie herauswuchs? *Horizon. Studies in Phenomenology* 5/1: 54–69.
- Varga Jenő 1909: *A transscendentalis [sic!] módszer phaenomenológiai kritikája*. Budapest: Világosság.
- Varga Péter András 2014: Kontrafaktuális filozófiatörténet? A „Mi lett volna, ha...?”-kérdések használata a történettudományban és jelentősége a filozófiatörténet-írásban. *Magyar Filozófiai Szemle* 58/4: 31–59.
- Varga, Peter Andras 2017: Eugen Enyvvári's road to Göttingen and back: A case study in the Transleithanian participation in early phenomenology (with an appendix of Edmund Husserl's two unpublished letters to Enyvvári). *Studies in East European Thought* 69/1: 57–78.

Megjelent a Nemzeti Érdek legújabb száma

Kapható az újságárusoknál, vagy megrendelhető a kiadó honlapján:

www.szazadveg.hu

Címlapsztori

Szijjártó Péter, Connie Mack,
Németh Zsolt, Deutsch Tamás
Középpontban a nemzeti érdek

A lázadó Amerika

G. Fodor Gábor, ifj. Lomnici Zoltán,
Megadja Gábor, Bertha László
Mélyülő társadalmi törésvonalak

A változás szele

György László, Bunford Gerda,
Berzi Gergely, Palkó Attila, Árok Nobert
Egy tankhajó kormányzása

Nekem Amerika...

Andy Vajna, Prof. Vizi E. Szilveszter, Dávid Kornél,
Szuper Levente, Andy Harris
Személyes vallomások a tengerentúlról

Nemzeti Érdek

A NEMZETSTRATÉGIAI GONDOLKODÁS LAPJA | ÚJ FOLYAM 18. SZÁM

Székelyudvarhely 1940-ben. Az egykori Deák tér, háttérben a Szent Miklós plébániatemplom.
© Fortepan/Ebner

Történészek a Hargitán

Gagy József

Egyed Ákos et al. (szerk.) 2016: *Székelyföld története*. Harmadik kötet.
Székelyudvarhely: MTA BTK - Erdélyi Múzeum Egyesület - Haáz Rezső Múzeum.
860 oldal.

Mi az, ami a Székelyföld történetéből belátható a Hargitáról, ahol az egyik legismertebb székely, Ábel elkezdte erdőpásztori szolgálatát „abban a nevezetes ezerkilencszáz és huszadik évben, vagyis egy esztendőre rá, hogy a románok kézhez vettek minket, székelyeket...”? 1940 őszén, emlékezhetünk, honvéd állt a Hargitán. 1968-ban, amikor egy megyényi területre ragasztották rá ezt a történelem- és emlékezetpolitika-független nevet, innen lehetett jól belátni a két vetélkedő szomszédvárat, Székelyudvarhelyt és Csíkszeredát, és hallani, hogy elkezdődött a várvédő elitek máig tartó hangos vitája: a Hargita összeköt - vagy szétválaszt? Milyen látvány nyílik előttünk az időre, a történelemre, ha 2016 nyarán, mikor már megvettük és a Hargita valamely gerincének árnyékában, egy hétvégi házban lapozhatjuk a Hargita csúcsairól (nagy részt) belátható vidéknek, a székelyek földjének történetét?

2016 tavaszán jelent meg Székelyudvarhelyen¹ a *Székelyföld története* három kötete. Mindaz, amiről a harmadik kötetében írnak a szerzők, már az én családomról is szól:² a történeti jelenkor. Székelyföldnek egy 1867-ben, a kiegyezéssel, Erdélynek Magyarországgal való uniójával kezdődő és 1990-ben záródó, több mint százharminc éves időszakát, ebben pedig a „leghosszabb évszázad”-át (Erik Hobsbawm) fogja át ez a harmadik kötet.

¹ A város nem a magyar vagy az erdélyi tudományos könyvkiadás egyik központja - de valójában a kötet összmagyar termék, hiszen a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpontjának, az Erdélyi Múzeum Egyesületnek és a székelyudvarhelyi Haáz Rezső Múzeumnak a közös kiadása, a felelős kiadó: Fodor Pál főigazgató (MTA BTK), Sipos Gábor elnök (EME), Miklós Zoltán igazgató (HRM). A nyomdai előkészítés az Idea Plusz Kolozsvár, a könyvterv: Kőnczey Elemér, a műszaki szerkesztés Fazakas Botond, a képfeldolgozás Szentez Zágon munkája, a nyomdai munkálatokat az Infopress Group Székelyudvarhely és a Pauker Nyomda Budapest végezték.

² Anyai nagyapám, Hegyi Mózes 1868-ban született Agyagfalván, 1955-ben hunyt el Fehéregyházán, rokonaim és a magam történetei fölött ott van most már az a történelem, mindaz a tudományos konstrukció, amit a harmadik kötetben olvashatunk.

Könnyű a dolgom, ha gyorsan túl akarok lenni a bevezetőn, hála az internetnek. Csak fel kell hívjam az olvasó figyelmét a kötet születési körülményeinknek részletes internetes bemutatójára: a honlapon (W1) olvasható Bunta Leventének, a kezdeményező székelyudvarhelyi polgármesternek a *Köszöntője*, az *Előszó*, Egyed Ákosnak, a szerkesztőbizottság elnökének bemutatója a könyvről, valamint a szerzők bemutatása.³ A szerkesztőbizottsággal,⁴ szervezőbizottsággal,⁵ kiadási költségek fedezésével⁶ kapcsolatos információk a kötetben, a címlap előtt találhatóak. Az általam vizsgált harmadik kötet jelen formájának megszületésében azonban a legnagyobb szerepe és érdeme kétségtelenül a két szerkesztőnek, Bárdi Nándornak és Pál Juditnak van.

Szándékok, célok, döntések

A *Székelyföld története* nem akadémiai vagy egyetemi kutatóműhely(ek) tudományos projektje(i) eredményeképpen, hanem politikai megrendelésre, felkérésre készült – de természetesen a tudományos értékét ezt figyelembe nem véve kell mérlegelni, eldönteni. Azt azonban el kell mondani, hogy Bunta Levente, Székelyudvarhely polgármestere 2008-ban fogalmazta meg először a szándékot, de a munka valójában 2011-ben kezdődött. A politikum az anyagi, szervezési feltételeket biztosította. Az *Előszó*ban olvashatjuk, hogy „Egyetlen határozott kívánsággal találkoztunk Bunta Levente részéről, hogy az *Erdély története* három kötetével összevethető komoly monográfia szülessék, lehetőség szerint a legjobb szakemberek bevonásával, tekintélyes történészek lektori munkájával hitelesítve.”⁷ Megkezdődött a szervezőmunka, a következő elvek szellemében: „A leendő munkatársak között idősebb, ismert szakemberek és fiatal kollégák egyaránt helyet

³ Ezen kívül pedig, mivel a honlap a tájékoztatáson túl ezt a célt is szolgálja, a könyv megvételét segítő információk, hiszen így együtt mindez: a piacra került kiadvány jól elképzelt, célzott reklámja.

⁴ Egyed Ákos (elnök), Bárdi Nándor, Hermann Gusztáv Mihály, Kolumbán Zsuzsánna (titkár), Oborni Teréz, Pál Judit, Reisz T. Csaba (olvasószerkesztő).

⁵ Bunta Levente (elnök), Bálint Attila, Farkas György (projektvezető), Miklós Zoltán, Péter Éva, Szócs Endre.

⁶ A monográfia kiadási költségeit Székelyudvarhely megyei jogú város fedezte.

⁷ Nem tudom, Bunta Levente mennyire mélyedt el az *Erdély története* tanulmányozásában, pontosan mi volt az, akikre/amire gondolt, amikor „legjobb szakembereket” és „tekintélyes történészeket” említett. Az biztos, hogy a megjelenés után, a nyolcvanas évek második felében Romániában, a magyarok körében az *Erdély története* nem a széles körű olvasottsága miatt, hanem jelképszerűsége, a neki tulajdonított mitikus erő miatt hatott. Ugyanis a korabeli nacionalista román propagandában kitagadták-megkövezték, tehát – akár olvasatlanul is – a romániai magyarok a megfellebbezhetetlen/felszabadító történelmi igazságokat megfogalmazó könyvnek tartották/tarthatták, és becsülhették-szerethették.

kaptak, erdélyi és magyarországi műhelyekből, alapvető kritériumként a szakértelmet és a kényszerűen rövid határidők iránti elkötelezettséget is szem előtt tartva.” Tulajdonképpen egy, a Székelyföld történetét megalkotó műhely született, a felkért szakemberek a szerkesztőkkel és egymással kapcsolatba lépve, közös konferenciákat szervezve, folyamatosan egyeztetve dolgoztak, és eközben „sem a kezdeményező Polgármesteri Hivatal, sem pedig az előkészítő szakmai bizottság nem kívánta központi akarattal meghatározni a munka tartalmát, illetve szellemét, és természetesen aktuálpolitikai elvárásokat sem fogalmazott meg”.

A tudományos előd, a szakmai minta, a mérce tehát az 1986-ban megjelent *Erdély története*.⁸ Természetesen nem a politikusok, hanem a szakemberek értelmezése volt a döntő, Egyed Ákos így ír erről: „Segítette a munkánkat az 1986-ban kiadott háromkötetes *Erdély története*, illetve annak 1992-ben megjelent egykötetes változata, például munkánk szerkezetének, műfajának kialakításában és természetesen a székely múlttal kapcsolatos összefoglalói által is, bár ebben a székely történelem csak kisebb teret kaphatott.” Ebből adódik egy, a recenzens által felvállalható és teljesíthető feladat: a két munka koncepcióbeli, módszertani, szerkezeti összevetésén alapuló vizsgálata. Ez az, amit igen szívesen elolvasok majd, de amelyre én nem vállalkozom. Arra sem tudnék válaszolni, hogy milyen közéleti szerepet vállalhat, tölthet be ez a történeti munka – ahogy szintén olvashatjuk az *Előszóban*: „A háromkötetes munka azt a meggyőződést tükrözi, hogy a tudományos ismeretek összefoglalása túlmutat a kutatói érdeken, a múlt jobb megismerése, az ehhez szükséges tágabb kitekintés és átfogó szemlélet ugyanis e vidék jövőbeli boldogulása szempontjából is fontos. A mítoszmentes, de múltjához és értékeihez feltétlenül ragaszkodó önismeret sokat segíthet egy közösség szellemi összetartozásának megőrzésében.” Lehetséges, hogy a sajtóvisszhangon és a szakmai értékeléseken túl a könyv társadalmi használatáról, hatásairól is születnek majd vizsgálatok, kutatások, összegzések – azok eredményeit is igen kíváncsian várom.

Az, hogy 1989 óta volt egy egyre növekvő előzetes várakozás, a „hiányzó Székelyföld-törénet” kérdésének napirenden tartása, egy egyre sürgetőbb társadalmi megrendelés, kétségtelen. Nemcsak azért, mert majdnem kilencven éve, 1927-ben jelent meg utoljára terjedelmes Székelyföld-történet, Szádeczky Kardoss Lajos munkája, *A székely nemzet története és alkotmánya*, hanem azért is, mert egyre nagyobb szükség van ilyen alapozó, tudományos teljesítményekre a jelent és közeljövőt meghatározó, székelyföldi regionális és lokális identitáspolitikai konstrukciók, örökségpolitikák alapozásához. Bárdi Nándor és Pál Judit a harmadik kötethez írt *Bevezetőjük* utolsó két mondatával is erre utalnak: „Az utóbbi negyedszázad egyik legfontosabb székelyföldi fejleménye egy újfajta azonosságkeresés, amely nyitott az

⁸ A harmadik kötet *Bevezetője* szerint: a *Székelyföld történetét* keretezi az *Erdély történetének* három kötete (24).

egyesülő Európára, de egyben saját hagyományait is újraértelmezi. Munkánk ennek tisztázását szeretné elősegíteni” (26). Mindennek következménye, hogy a történelmi szakmát képviselő szerkesztőbizottságnak egyszerre, egymással összefüggésben nem egy, hanem két, a mű koncepcióját meghatározó döntést kellett meghoznia. Újra Egyed Ákost idézem: a munka megkezdése előtt „[e] kellett dönteni a műfaj kérdését is. Az nem képezte vita tárgyát, hogy történelmi szintézist kell írunk, amelynek a politikai történet képezi központi elemét, ami azonban nem szoríthatja háttérbe a társadalom-, gazdaság-, népesedés-, valamint a művelődéstörténetet. A műfaji kérdés során kellett meghatározni azt is, hogy kihez szóljon: a szakmához vagy szélesebb olvasó-érdeklődő réteghez. A döntés egyöntetű volt: szélesebben vett értelmiségieknek, s természetesen minden olyan személynek szánjuk e munkát, akit érdekel a múlt, a történelem.”

A szerkesztőbizottság harmadik döntése arra vonatkozott, hogy ami megszületik, az székelység-történet vagy Székelyföld-történet legyen-e. Ezúttal is a szerkesztőbizottság elnökét, Egyed Ákost idézem: „A címválasztás egyértelművé teszi, hogy a munka egy sajátos jogállású népesség régióját, annak évszázadokon átívelő közösségi, intézményesülési viszonyait kívánja bemutatni úgy, hogy a szerzők a helyi részleteket a lehetőségek szerint a tágabb erdélyi, magyarországi/romániai és ezen is túlmutató nemzetközi folyamatokba próbálták illeszteni. A mű alapvetően azon intézmények, viszonyok, külső és belső folyamatok feltárását tekinti fő céljának, amelyek a székelyek földjét Székelyföldre tették és azt napjainkig fenntartották.” Napjainkig: ebben az esetben az 1989-es romániai rendszerváltásig, amely mintegy „megváltásként” érte ezt a régiót (is), hiszen az ugyancsak itt olvasható értékelés szerint „a Székelyföld legválságosabb korszakát mégis a »szocialista rendszer« idején élte meg, amikor már a teljes beolvasztás, megsemmisülés várt rá. Az csak a székelység belső erő tartalékainak volt köszönhető, hogy sikerült túlélnie a 20. század minden megpróbáltatását, s megőriznie Székelyföldön a székely-magyarok többségi helyzetét”. A Székelyföld szocialista rendszerbeli történetével a harmadik kötet mintegy százhusz oldalon foglalkozik, így az értékelés árnyalását, igazolását/cáfolatát ott lehet kifejtve olvasni, és az olvasottak nyomán lehet csatlakozni ehhez a véleményhez.⁹ Itt csak azt tenném hozzá, hogy ezen a vidéken 1944 őszén átvonult a front, ami bizony válságnak igen jelentős volt – továbbá a

⁹ 1988. február végén hozták meg Romániában a rendeletet, hogy számúzik a nyilvánosságból a magyar helyneveket: csak románul lehet a földrajzi megnevezéseket mondani/leírni. Március első napjaiban találkoztam egy kollegával, aki zene szakos tanárként Székelyudvarhelyről, én Csíkszeredából ingáztam a két város között közepén, a Hargita lábainál fekvő kisvárosba. Ő neves székelyföldi értelmiségi családból származott, és a fél évszázados, ez alkalommal felelvenített, aktualizált családi tapasztalatot osztotta meg velem: a második világháborút megélt rokonai szerint ez most egy jó jel, hiszen 1938-ban is ugyanez történt, vagyis: még két év, és változik a világ. Igaza lett.

huszadik századi, székelyföldi gazdasági modernizáció, urbanizáció leggyorsabb, leglátványosabb eredményeket hozó időszaka a szocializmus hatvanas éveinek vége, a hetvenes évek.¹⁰

Sikerült-e történelmi szintézist alkotni?

Sikerült-e olyan könyvet írni, ami (általánosan művelt és érdeklődő) értelmiségi-eknek, a múlt, a történelem iránt érdeklődő (székelyföldi/erdélyi/magyar) személyeknek szól? Sikerült-e bemutatni, illeszteni és feltárni, mi is az, ami a székelyek földjét Székelyfölddé tették és – főleg és kiváltképpen – napjainkig fenntartották? Ez újabb három olyan kérdés, amelyekre nem szándékozom válaszolni, de amelyekről igen szívesen olvasok majd.

A harmadik kötetről

A történelmi szintézis harmadik kötete a legvaskosabb, a mutatókkal együtt mintegy 860 oldal. A *Bevezető*ben a szerkesztők újra és újra elismélik: „további alap kutatásokra van szükség”, „az összefoglalást több területen is megnehezítette az alap kutatások hiánya”, sőt, azt is bevallják, hogy emiatt „a szintézisjelleg helyett néhol a szerkezeti viszonyok bemutatása és az eseménytörténet lett domináns”. Ez nyilvánvaló és első pillanattól látható volt, és vállalható kellett legyen: 1918-ig Magyarország történetének része a Székelyföld története is, az erre vonatkozó politikátörténeti munkákon túl az általános vagy regionális témák tisztázását célzó gazdaság-, társadalom- vagy művelődéstörténeti feldolgozottság is sokkal előrehaladottabb, mint az 1918 utáni időszakoké. Nem csoda hát, hogy a harmadik kötet választott kezdő pillanatától, az 1867-es kiegyezéstől az 1918-as államhatalomváltásig eltelt ötvenegy év bemutatása foglalja el a kötet terjedelmének mintegy a felét (többet, mint az 1918–1940 és 1944–1990 közötti, összesen hetvenhét év). Szám szerint is több azoknak a történészeknek a száma, akik ezt a részt írták: Pál Judit *Székelyföld metamorfózisa* címen a közigazgatási változásokkal, Pakot Levente *Demográfiai folyamatok* címen a népesség szerkezetével és a demográfiai viselkedéssel, Balaton Petra *Gazdaság és agrártársadalom* címmel a gazdaságtörténeti változásokkal foglalkozott. Kiemelkedő része a kötetnek a Pál Judit által írt három, a politikátörténeten túllépő összefoglaló: *Városok a kiváltságok és a*

¹⁰ A harmadik kötet *Bevezetőjének* szerzői egyébként valóban politikailag kilátástalan helyzetnek látják a nyolcvanas évek végét, de hangsúlyozzák, hogy ezzel párhuzamosan azonban megerősödnek a társadalmi önszerveződések (26).

modernizáció kihívásai között, *Oktatás és művelődési élet, Székely identitás és énkép*. Csikány Tamás szintézise *Az első világháború* címmel a Székelyföld háborúban való részvételét ismerteti.

A két világháború, 1918–1940 közötti időszakot bemutató rész legnagyobb részét Bárdi Nándor munkája: a közigazgatási rendszerváltozásról, a politikai keretekről, a népesség és társadalom három népszámlálás (1910, 1930, 1941) adatainak segítségével bemutatható változásairól, az oktatásról, a székelykultusznak a történetírásban való megjelenéséről olvashatunk. Tóth-Bartos András az akkori gazdasági életéről nyújt áttekintést.

Két újabb államhatalom-váltás, határmódosítás történt a negyvenes években, a második világháború korszakában. Az 1940–1944 közötti időszakot, amikor Székelyföld újra Magyarország része lett, a magyar állam felzárkóztató, modernizációs programjára, annak hatásaira koncentrálva Oláh Sándor összegezte. A második világháború székelyföldi harcait Nagy József mutatta be. Az ezután következő utolsó rész *Az átmenet és a szocializmus évei (1944–1990)* Novák Csaba Zoltán munkája (ebből két alfejezet Tóth-Bartos Andrással együtt).

A *Székelyföld története* harmadik kötetének megszületése valóban aszerint történhetett, amit az interneten elérhető *Előszóban* olvashatunk: „A részletek folyamatosan formálódtak az egymást követő szerkesztőbizottsági üléseken, a Székelyudvarhelyen szervezett konferenciákon és – legalább ekkora intenzitással – az egymással egyeztető szerzők párbeszéde nyomán. Az érdemi szerzői munka is külső megkötöttségek nélkül folyt, ahol az iránytű az egyes szerzők tudományos meggyőződése és etikai érzéke volt. Komolyabb beavatkozásokra csak stílári és helyesírási okokból, illetve a lektorok javaslatára került sor.” Ezentúl meghatározónak látom a kötet szerkesztőinek szerepét abban, hogy a Műhely eredményesen működhetett: az iránytű – különösen az 1918 utáni részek elkészülésében – az ő képzettségük, tapasztalatuk, az elvégzett alapozó, előkészítő, felhalmozó munka, vagyis az a szakmai tudás volt, amellyel a szerkesztők, Pál Judit és Bárdi Nándor rendelkeznek. Nem volt, nem lehetett vita abban, hogy milyen töréspontok tagolják az 1867–1990 közötti korszakot – de az, hogy ebben az időszakban háromszor változott a Székelyföldet magába foglaló államalakulat (és különösen az 1944 utáni gyökeres változás), igen sokrétű feladatok, kényes döntések elé állította a szerzőket és szerkesztőket egyaránt. A politikai hatalom szerveződéseinek, a közigazgatás formáinak, ezek változásainak szintetikus bemutatása már önmagában hatalmas feladat lett volna, erre építve következhetnének a tematikus feldolgozások. El lehet játszani a gondolattal: a korszak politikai és adminisztrációtörténetének a megírásával kellett volna elkezdni, alapozni ezt a munkát – ez már egy könyvet megtöltene. Külön bemutatása kellett volna a gazdaságnak és a társadalmi állapotoknak, folyamatoknak – újabb két könyv. Ezután következne, mindezekre épülve, az identitáspolitikai feldolgozásnak, a „székely kérdés” megválaszolásának, a kialakuló „székelykul-

tusznak” és az „otthon és haza” problematikának a kifejtése – ez lenne a negyedik könyv. Végül a Székelyföld története mint szintézis: az ötödik könyv. Jó játék, a kibic fantáziadús ötlete, mondhatnák szerkesztők-szerzők, de maradjunk a realitásoknál.

Az első rész, *A dualizmus kora*: a legtagoltabb, legátfogóbb. A kérdésem: miért nem követték, miért nem követhették a következő három korszak feldolgozásai ezt a mintát, a formai tagoltságot megadó módszert? *A demográfiai folyamatok* fejezet párja a második részben a *Terület, népesség, társadalom 1910–1941* című fejezet, amely a demográfiai viselkedéssel, családszerkezettel, családi háztartások jellemzőivel nem foglalkozik. Valóban, nincsenek alapkutatások – hiányzik a fent említett harmadik könyv. Ugyanez a helyzet az 1944 utáni időszak esetében, amelyről a szerzők egy *Társadalmi változások a szocializmus időszakában* témájú, mintegy tízoldalas fejezetet írtak, és ebben helyet kap egy ideologikus-voluntarista-társadalommérnöki, a „sokoldalúan fejlett szocialista társadalom” kialakításáról (tulajdonképpen a „falurombolásként” ismert területrendezési tervről) szóló kísérlet, de a népességpolitika eredményeit (például a születésszabályozás hatásait) igen nagyvonalakban bemutató rész is.

Ennél azonban problémásabbnak látom a városfejlődéssel, modernizációval kapcsolatos feldolgozások hiányát a két világháború közötti, de főleg az 1944 utáni részben. Az első részben olvasható, *Városok a kiváltság és a modernizációs kihívások között* témájú, mintegy hatvanoldalnnyi terjedelmű fejezet megadja a kereteket, részletesen elemzi a városállomány, városkép, városi életmód átalakulásának kérdéseit, vagyis mindazt, ami a városok innovatív, fejlesztő hatásait megalapozza a korszakban. A két világháború között a városok az etnikai konfrontációknak, az államnemzeti terjeszkedésnek a legfontosabb színterei, ennek számszerű bemutatása valóban megtörténik. De véleményem szerint ennek a tematikának a részletes kifejtése alapvetően hiányzik az 1944 utáni korszak bemutatásából. Különösen abból a szempontból látom ezt problémásnak, hogy az „újfajta azonosság”-konstrukcióhoz a térség innovációs, modernizációs jelenségeinek (és azok megtorpanásának) az okait és következményeit, a szocialista korszakra épülő, máig tartó folyamatokat kellene látni és megérteni.

Gazdaság és agrártársadalom a címe Balaton Petra több mint százoldalas szintézisének, amelyet az első részben olvashatunk. Rálátást ad a gazdasági élet kereteire, a domináns agrártársadalomra és annak birtokviszonyaira, a mezőgazdaság, erdőgazdaság, ipar és bányászat, infrastruktúra és kereskedelem kérdéseire. A székely kérdés, székely kongresszus, székely akció kérdései véleményem szerint külön fejezetet érdemeltek volna, és az indokokat, amiért ezt így gondolom, később bővebben is megfogalmazom. A két világháború közötti korszakkal foglalkozó részben a gazdasági életről mintegy negyven oldalon Bartos-Tóth András ír, az általános keretek felvázolása után külön a mezőgazdaságról, iparról és a szövetkezeti hálózatról olvashatunk. Véleményem szerint az 1921-es földreformról (an-

nál is inkább, mert ez a Székelyföldet kevésbé érintette) kevesebbet, az erdélyi magyar agrárpolitikáról és annak bizonyítható eredményeiről többet kellett volna írni. Az ipar esetében nem sokat tudunk meg a korszakot jellemző tagoltságról, átalakulásokról, mert például láthatunk-olvashatunk a 365–366. oldalakon egy, az 1937-es állapotot bemutató táblázatot, de az előzmények jelzése nélkül. Az 1940–1944 közötti időszakot bemutató rész együtt tárgyalja a magyar állami, gazdaságélénkítőnek és társadalomerősítőnek szánt változtatásokat. A mintegy ötvenoldalas szintézisben Oláh Sándor többek között az infrastrukturális befektetésekről, a pénzügyi, ipari, kereskedelmi és szociálpolitikai beavatkozásokról ír. Az országrész, ezen belül Székelyföld reintegrálása: „a támogató, segélyező akciók összességéből álló komplex felzárkóztatási folyamat modernizációs, integrációs folyamat volt” (653) – háborús körülmények között. Az ezt követő összeomlás, menekülés, frontátvonulás, újabb államhatalom- és egyben politikarendszer-váltás, azaz a nagypolitikai átalakulások nagyrészt eltörölték a hatásokat, de a mai emlékezetpolitikában, emlékezési gyakorlatban ennek a korszaknak nem csak az etnikumot megerősítő, hanem a mindennapi, emberi életkörülményeket pozitív irányba változtató szerepe (gazdálkodásban, egészségügyben, háztartásvezetésben például) fokozatosan felértékelődik.

A második világháború utáni, szocialista korszak bemutatójában mintegy huszonöt oldalas, *A régió a gazdaságpolitikában* című fejezetben olvashatjuk Novák Csaba Zoltán és Tóth-Bartos András megállapításait a gazdasági átalakulásokról, leginkább az államosítás és kollektivizálás, illetve a tervgazdálkodás jelenségeiről. Ezek a megállapítások az időleges adminisztratív keretek, a Magyar Autonóm Tartomány (1952–1960), majd Maros Magyar Autonóm Tartomány (1960–1968) statisztikáinak feldolgozásain alapulnak, az 1968-ban megszülető Maros, Hargita és Kovászna megyék statisztikáit kevésbé használják. Úgy gondolom, az urbanizációs jelenségekkel összefonódó szocialista iparosítás, amely a múlt század hetvenes éveiben volt a leglátványosabb, pozitív és negatív szempontból egyaránt (erőltetett iparosítás, egyoldalú iparszerkezet) meghatározta, látványosan és alapvetően megváltoztatta a Székelyföld és a székelyföldi lakosság területmorfológiáját (városiasodás) és szociológiai állapotát: tanultságát, munkahelyi és kereseti viszonyait, életmódját. A mai székelyföldi város és falu, a közép- és idős nemzedék ennek az átalakulásnak a „terméke”. Nem tagadom, hogy fontos a mezőgazdasági átalakulások részletes bemutatása, amelyre a *Fellendülés és válság* alfejezet utolsó részében kerül sor – de talán ennél fontosabb lett volna sokkal bővebben írni ebben a részben az iparosításról és a vele járó társadalomalakító folyamatokról: munkássá válásról, ingázó kétlaki életformáról, lakásépítkezésről és lakáshasználatról, város-falu kapcsolatok átalakulásáról. Vagyis a könyvben bemutatott több mint százhusz esztendőt átfogó időszakban a legátfogóbban és legmaradandóbban ható székelyföldi modernizációs eseményekről.

„Székelykérdés” – székely kérdések

A kötetben „székelykérdés”-ként bemutatott jelenség a premodern és modern ütközése nyomán keletkezett – és nem szűnik meg újra és újra keletkezni –, ezért gondolom, hogy Székelyföld jelenkorát alapvetően meghatározzák a „székely kérdések”: hogyan lehet úgy modernnek lenni, hogy közben ne kerüljün veszélybe a történelmi Székelyföldet jellemző etnikus azonosság, identitás.¹¹ A kötet első részében, a *Gazdaság és agrártársadalom* fejezetben, a gazdasági átalakulások következményeként tárgyalja Balaton Petra ezt a válságjelenséget, amelynek a korszak magyar politikai életében, közéletében a „székelykérdés” nevet adták, megoldására Székely Kongresszust szerveztek, és állami beavatkozást indítottak: a székely akciót.¹² De a korszakban végig megmaradtak a válságokat generáló ellentmondások.¹³ A „székelykérdést” ekkor, a magyar nemzetállami keretek között sem, ezután pedig még annyira sem sikerült megnyugtató módon megoldani.

Ha van olyan visszatérő történelmi, térségjellemző alaprobléma, amely az utóbbi százharminc évben, a modern állam erdélyi megjelenésével, Székelyföld (magyar vagy román) nemzetállami integrációjával, a modern intézmények, szervezetek, életmódok elterjedésével újra és újra felmerül, megfogalmazódik, és politikusok, adminisztrációs, gazdasági szakemberek, társadalomtudósok újabb és újabb válaszait sürgeti: ez a székelykérdés. Valamikor, a tizenkilencedik század végén a kérdés ez volt: „a föld, amely a miénk, már nem képes bennünket eltartani”.¹⁴ Ennek egyik következménye a kivándorlás és az államalkotó magyarság számának, arányának csökkenése. A földművelő-gazdálkodó, önellátó életmód válságba került, a társadalmi osztály, amely ezt élte, a parasztság hanyatló, válságos korszakba érkezett. Mit kezd a magyar állam a gazdasági periférián ragadt magyar földművelőivel, mit kezdenek a gazdálkodók a felgyorsuló modernizáció innovációs változtatásokra, új ismeretek szerzésére és alkalmazására, vállalkozásra, a cent-

¹¹ Ezt a jelenséget talán a modernizáció etnicizálódott formájaként lehetne megnevezni.

¹² „Az 1897 februárjában elkészült *Székelyföld közigazdasági és kulturális fejlesztése érdekében teendő intézkedések tárgyában* című emlékirat modernizációs programként értelmezhető, és minden kormányzati ágra (mezőgazdaság, erdőszet, bányászat, gyógyforrások, ipar, kereskedelem, közlekedés, közművelődés) kiterjedő állami beavatkozást sürgetett Székelyföld felzárkóztatása érdekében” (172).

¹³ „A gazdasági fejlettségben Magyarország egyes régiói között megmaradtak a számottevő különbségek a 20. század elejére, Székelyföld fokozatos felzárkózása azonban felgyorsult, amely ugyanakkor magába hordozta a nyitottság és maradiság, a hagyományosság és modernizáció kettősségét és ellentmondásosságát” (241).

¹⁴ Becze Antalnak, Csík vármegye alispánjának az 1902-es tusnádfürdői Székely Kongresszuson elmondott megnyitóbeszédében hangzott el: „A békés fejlődés korszakában az isteni gondviselés számunkat megkésztette és az utolsó évtized alatt láttuk, hogy az a föld, mely a miénk, ma már nem képes bennünket eltartani” (Buday s. a. r. 1902).

rumokba történő elvándorlásra készítő állami, piaci beavatkozásaival? A magyar nemzetállam szempontjából a tizenkilencedik század végén, huszadik század elején a kérdés azért lett egyre fontosabb, mert az ország rész legmagyarabb tömbjének („a keleti határok őrzői”-nek) sorsáról volt szó. Mindez újra-problematizálódott az 1940–1944 közötti „kis magyar világ” idején. A két világháború között ennek a vidéknek az állami fejlesztése szóba sem jött – a román állam elsődleges célja az államalkotó nemzet társadalmának megerősítése volt, más nemzetiségek rovására. Ebben a korszakban a székely kérdés alapvetően etnikus problémákra (jogvédelemre, nyelvvédelemre, gazdasági érdekvédelemre) korlátozódott. A román szocialista (nemzet)állam részéről igazi integrációs lépések, a régióknak más, hasonló sorsú romániai régiókkal való együttkezelése csak a megyésítés után történt meg, de csak rövid ideig (maga a romániai modernizáció került zsákutcába a nyolcvanas években). Nem az időszakos adminisztrációs tagolást meghazudtoló ellentmondás, hanem a kötetben jól kifejtett probléma: a Magyar Autonóm Tartomány nem autonóm, hanem igenis a központtól függő entitás volt, valójában, főleg gazdasági szempontból, arányszámainál kevesebb központi támogatást kapott, a redistribúciós rendszer egyértelmű vesztese volt, amíg létezett.¹⁵ Megélhetés és etnicitás kérdései mindegyik korszakban szorosan összefonódtak, összefonódnak ma is, a mai későmodern kor modernizációs folyamataiban. Megfogalmazódik ez igen szélsőséges formákban is, a mai *kik a székelyek?* kérdésre adott válaszokban: archaikus, a polgári fejlődésben elmaradott, zárvány népcsoport – a legigazibb, ősi vonásokat őrző magyarok. Székelyföld pedig egy gazdaságilag elmaradott, bezárkózó régió – a magyar hagyományokat leghűségesebben őrző vidék.

A székelyföldi lokális eliteknek a kiegyezés után, a jelenkorban, a „székelykérdés” exponálása idején és azután is a távolság volt a legfontosabb gondjuk: politikai életbe bekapcsolódni, döntéseket elérni csak a fővárosban lehetett, Erdélyben, a Székelyföldön nem voltak meg erre a feltételek, nem voltak erős, önálló regionális központok. Az *Erdély történetének* harmadik kötetében, *A dualista berendezkedés* című fejezet *A magyarság magatartása: politika és kultúra* alfejezetében olvashatjuk, hogy Erdélyben a dualista berendezkedés létrehozása után a folyamatosan aktuális nemzetiségi kérdésen kívül csak a „székelykérdés” volt az, amely bekerült a nagypolitika érdeklődési és döntési terébe: „a kedvezőtlen székelyföldi gazdasági körülmények és az elvándorlás azonban nemcsak az erdélyiek, hanem az egész egykorú ország lelkiismereti problémája maradt, melynek megoldására az adott struktúrában nem álltak rendelkezésre elégséges eszközök. A minden kérdést

¹⁵ Lázd az ezzel foglalkozó részt a 723–739. oldalakon. A konklúzió szerint „[a] térség ugyanakkor ebben az időszakban nem számított kiemelt gazdaságpolitikai helyszínnel, az állam megelégedett a magánszektor felszámolásával és átalakításával, nem került sor nagyobb ipari beruházásokra, a MAT egyfajta kiszolgálója volt a fejlett iparral rendelkező régióknak” (732).

túlságosan is a budapesti parlamenti politikának alárendelő rendszer nehézkeségének keserű-tehetetlen bírálatát adták a kor egyik vezető politikusa, Khuen-Héderváry Károly szájába: »Olyan messze vannak innét a jó székelyek, hogy mire óhajtásuk idáig eljut és azokat átértve a kormányok értük valamit tenni akarnak, akkorra meg is buknak.« (Szász szerk. 1986: 3. kötet, 1640). Keserű-tehetetlenek a szavak, de a diagnózis pontos: a távolság (periférikus helyzet) akkor is, azóta is döntő jelenőségű – csak éppen Romániában folyamatosan az államnemzeti tér perifériáján van a földrajzi tér középpontjában elhelyezkedő Székelyföld. Pál Judit a *Székelyföld története* harmadik kötetében írja, hogy a székelykérdésre elsősorban mint gazdaságilag létező, ekképpen exponálható és megoldható problémára tekintettek. A politikusok, közéleti szereplők, akik a nyilvános megjelenítésben részt vettek, megnevezték a válságot kiváltó különböző gazdasági-társadalmi okokat: „az új gazdasági és tulajdonviszonyokat, a tagosítást és az arányosítást, a vámháború hatásait, a fejlesztés – ipar, közlekedés, hitel – hiányát emelték ki”, de mindazok, akik a kérdést megoldás reményében felvetették, „abban egyetértettek, hogy a kormányoktól várták a probléma megoldását” (360). A (geopolitikai) távolság azonban – és ezzel kapcsolatban Pál Judit átveszi az *Erdély történetének* idézett megállapítását és az egykori miniszterelnöknek a „jó székelyek”-re vonatkozó definícióját – mindig döntő tényező volt és maradt. A tágabb környezet és benne a régió jelenkori, modernizációs-demodernizációs mozgásai pedig folyamatosan újratermelték a dualizmus korában „székelykérdésként” megfogalmazott problémát. Politikusok és önkormányzati szakértők, mai „fejlesztők” és „projektalapon gondolkodók és cselekvők” is folyamatosan fennakadnak a székely kérdéseken. A 2003-ban kiadott *Székelyföld* kötetben a XIV., *Székelyföld fejlesztésének gazdaság- és társadalompolitikai keretei* fejezetben olvashatjuk: „A székely kérdés tehát egyidős a polgári modernizációval és tulajdonképpen a modernizáció által jelentett kihívásokra adott nem megfelelő válaszok következtében jelent meg. [...] (ma) kulcskérdés az innováció és a változásokkal szembeni befogadókészség megléte”, és minden változtatási szándék legfontosabb feladata „a hagyományörzés és a modernizáció közt feszülő ellentét mérséklése” (Horváth szerk. 2003: 396–397).

Hol az otthon és a haza?

Nem tudom, hogy született a kötet *Bevezetője*: milyen vázlatokat készítettek, hány-szor egyeztettek a szerkesztők, hány nyers fogalmazványt hány-szor írtak át. Azt is el tudom képzelni, hogy egy lendületből, különösebb körülményeskedés nélkül született meg ez a három és fél oldal. Miért is fontos kérdés ez? Mert a bevezető a kulcs mindahhoz, ahogyan Bárdi Nándor és Pál Judit gondolkoznak a feladatukról, az elvégzett munkájukról. A kötet koncepcióját meghatározó, teremtő jel-

legű elképzelések, illetve a tudományos és közgondolkodást alakító eredmények, következmények szempontjából is súllyal bír az, amit leírnak.¹⁶ Az Unió, jobban mondva, a széki adminisztráció 1876-os megszüntetése után, mivel „Székelyföldön nem létezett olyan önkormányzati testület, mint a szászok esetében a szász egyetem, ezért a továbbiakban inkább egy mentális térképeken létező Székelyföldről beszélhetünk. A terjedelmen kívül ez indokolja a kötet kezdőpontját, tehát a harmadik kötet már ezt a »virtuális Székelyföldet« tárgyalja, melynek területe többször változott” (23). Mindehhez az értelmezéshez még hozzáadódik Pál Judit álláspontja, amely *A Székelyföld metamorfózisa* fejezet, *A politikai keretek változása* alfejezetének végén olvasható: „A kiegyezéssel megszűnt a korábbi keret, Erdély unióját követően felszámolták a székeket is, tehát a Székelyföldről ezután csak mind néprajzi tájegységről beszélhetünk. A fejezetben ezért 1876 előtt a hagyományos Székelyföldet, ez után viszont a részben vagy egészben a székely székek helyén létrejött négy – Csík, Háromszék, Maros-Torda és Udvarhely – vármegyét tárgyaljuk” (37). Előbb voltak tehát a jelenkorban a magyar, majd a román állam, utána négy évig megint a magyar állam, aztán a szocialista román állam adminisztrálta, nagyjából változatlan területű vármegyék, majd a helyettük alakított tartományok: 1950–1952 között Sztálin tartomány (ekkor ez volt magyar többségű) és Maros tartomány, 1952–1960 között Magyar Autonóm tartomány (nagyrészt a történelmi Székelyföld), 1960–1968 között Maros Magyar Autonóm tartomány (magyar többséggel) és Brassó Tartomány, 1968 után pedig az új megyék: Maros megye (román többséggel), Hargita megye, Kovászna megye. Három államhatalom-váltás, négy területi-adminisztratív átszervezés történt 1876 és 1990 között – Székelyföld újabb és újabb metamorfózisai.

Ez tehát a *Székelyföld története* harmadik kötetének az alapproblémája: Székelyföldről beszélnek a szerzők – de Székelyföld egységes történelmi szerkezete megszűnt, és metamorfózisok sora kezdődött. 1876 után, a jelenkori hivatalos térképeken hiába keressük Székelyföldet: a változó országhatárokon belül, az egyik vagy másik államban egyaránt vármegyéket, majd tartományokat, aztán megyéket találunk. Adminisztráció ezekben a keretekben történik, statisztikát ezekben a keretekben gyűjtenek, középszintű igazgatás, gazdálkodás, társadalomszervezés, kulturális élet ezek intézményeinek a felügyeletével történik, ezek valóságából, ezekből a részelemekből kell felépítenie a történésznek azt a szintetizált képet, amely a(z egységes) Székelyföld történelmi valósága.

¹⁶ Elegendő, ha csak napjainkban a román nyilvánosságban való elismertetésért folytatott állóháborúra gondolunk: a román sajtóban hol „HarCov”-ot (Hargita, Kovászna megye neve összevonva) emlegetve, hol folyamatosan idézőjelben, az „ügynevezett Székelyföldre” („asa zisa Tara Secuilor”) való utalással jelennek meg a székelyföldi eseményekről hírek. Az üzenet: márpedig ami nincs, arról nem kell beszélni – és amiről nem beszélnek, az nem létezik.

Mennyire sikerülhet ez? Ha ebben a korszakban nem volt jogi és közigazgatásában, intézményeiben, gazdaság- és társadalomszervezésében egységes Székelyföld, akkor mégis mi volt az, ami egységként fenntartotta, annyi változáson keresztül? A néprajztudomány bizonyítja, hogy néprajzi értelemben a történelem folyamán kialakított egységes térről van szó, de ez csak egy, természetesen nem mellékes szempont. Miképpen kell elképzelni, kezelni azt, hogy az egységes Székelyföld: a mentális térképen is egységes, vagyis „virtuális Székelyföld”-ként is valóságosan, valóságos társadalomként és kultúraként („társadalmi tényként”) létezik? Mi az tehát, amit a könyv alapproblémaként felvet, és ami a történészek, társadalomtudományokkal foglalkozók, de a szélesebb közösség számára is meggondolandó-megfontolandó, mert jelentősek a gyakorlati következményei?

A történelmi régiók nemzetállami keretekbe való integrálása a régiók fölötti egység kimunkálásának, felmutatásának, a nemzetkonstrukciónak a folyamata. Ezt az utat követte a Székelyföld is - de ezzel párhuzamosan, ezzel konfrontálódva már az 1880-as évektől kialakult egy eddig nem tapasztalt identitásépítő folyamat, az „eddig erős, de ma veszélyben levő és megmentésért folyamodó székelység/Székelyföld” kép politikai-közéleti megformálása. Politikai szempontból a kérdés az volt, hogy milyen szerepe lehet egy gyengülő, mert elvándorlásra kényszerülő¹⁷ és az ősi földön megélni már nem tudó székelységnek a magyar nemzetállami szupremácia fenntartásában. Adminisztratív szempontból pedig elkezdődött egy azóta is tartó folyamat: a peremek átminősülése. Egyre kérdésesebbé vált, hol vannak a jelenkori (mentális, virtuális) Székelyföld reális határai, és ezzel együtt: kik azok, akik (még) székelyeknek tartják magukat, és mások is ekként tekintenek rájuk? Ezzel párhuzamosan kimutatható a kiségiós konstrukciók folyamatossága: mai napig nem kérdőjeleződött meg, hogy ki a csíki, udvarhelyi, Nyárád menti.

A kötet egyik sarkalatos kijelentése a 323. oldalon olvasható: „a modern magyar nemzetfejlődés kezdetektől fogva integrálta az erdélyi magyarokat, és - a helyi színek megőrzésével - a székelyeket is. Modern székely nemzet tehát nem alakult ki soha, a rendi székely nemzet a 18. század végétől fokozatosan a modern magyar nemzet részévé vált”. A rendi székely nemzet tudatot pedig a magyar nemzet tudat váltotta fel, és ez egyben azt is jelentette, hogy az ezután már hármas (nemzeti,

¹⁷ A kivándorlás számai a különböző közelítésekben szám szerint nem, de a nagyságrendben általában megegyeznek. Érdemes hosszabban idézni a Balaton Petra által írt *Kivándorlás* fejezetből: „A négy székely (benne az egész Maros-Torda) vármegyét vizsgálva a Központi Statisztikai Hivatal (KSH) adatai szerint mintegy 52.000 székely hagyta el szülőföldjét 1890–1910 között. Venczel József - aki az agrárfeleslegben azonosította a székelykérdés lényegét - 60.000 fő kivándorlását állapította meg, utalva arra, hogy legtöbbször 1989–1990 között hagyták el a Székelyföldet. [...] Nyárádi R. Károly számítása szerint egy egész székely vármegye 30 éves népszaporulatának megfelelő embertömeg (40.000 ember) hagyta el a szülőföldjét Székelyföld népességeltartó kapacitásának elégtelensége és az iparfejlesztés hiánya miatt” (131).

régiós, kistrégiós) identitástudatból álló konstrukcióban az egyik összetevő, a történelmi, egységes székely identitás halványodni kezdett. Páll Judit véleménye szerint „létezett, létezik székely identitástudat, de ez máig regionálisan erősen tagolt. Kifelé székelyek, de befelé háromszékiek, udvarhelyszékiek és csíkiak” (345). Ezek a belső különbségek, paradox módon, a külső egység őrzői is voltak. Ott, ahol a jelenkori (1876 utáni), átalakult adminisztratív szerkezetek átírták a határokat, és a történelmi, kistrégiós egységek beleolvadtak más szerkezetekbe, ott a kistrégiós identitástudatokkal együtt a régiós is megfakult: „nem véletlen, hogy a székely identitástudat ott kopott meg leginkább, ahol a székely székeket jelentős vármegyei területekkel olvasztották össze”.¹⁸ De ugyanakkor ezek a belső különbségek az utóbbi száz évben, az új államalakulatban folyamatosan újratermelődtek. A kistrégiók adott politikai helyzetekben az új államalakulat centrumával politikai különalkukat kötöttek, egymással pedig folyamatosan vetélkedtek. A kultúra (például az irodalom), a kulturális intézmények identitásszervező szerepe a jelenkorban is jelentős volt, de történelmi korszakonként, politikailag korlátozva, eltérő hatásokat fejtettek ki. Például a Székely Nemzeti Múzeum hatóköre elvértve terjedt Háromszéken túlra, sőt, a Magyar Autonóm Tartományban a Marosvásárhely központtal létező, Marosvásárhelyről irányított múzeumi hálózatnak alárendelt egysége volt, szemben a marosvásárhelyi, tudományos szempontból csekély jelentőségű, de a hálózatot adminisztratív szempontból irányító múzeummal. Különösen a szocializmus 45 éve alatt a székelyföldi kistrégiók, városok között csak a Magyar Autonóm Tartomány idejében volt valamelyes gazdasági kapcsolat, de a fejlesztések ez esetben sem a helyi, hanem a központi akarat szerint történtek. Marosvásárhelyt, amint az a könyvben is világosan megfogalmazódik, kiemelten fejlesztették,¹⁹ de ez a város sem játszott azelőtt sem, akkor sem, azután sem az egész Székelyföld számára centrális, meghatározó szerepet.

Nem véletlenül került be a *Bevezető*be a szerkesztők alkotta, a történelmi szakirodalomban – úgy gondolom – még nívót hozó fogalom: „virtuális Székelyföld”. A térségnek a jelenkorban kialakult belső viszonyrendszere, a kisebb centrumok (virtuális hálópontok) mellérendelő (esetenként valóban csak a médiában, virtuálisan létező) viszonya,²⁰ az alá-fölérendeltség egyértelmű iránya is igazolhatja a fogalomhasználat jogosságát.

¹⁸ És ahol, teszem hozzá, egyre jelentősebb létszámú román lakossággal éltek együtt.

¹⁹ Lásd: „Marosvásárhelyen már az ötvenes években kiépült és adott volt a székelyföldi átlagot messze meghaladó gazdasági szerkezet. A hatvanas-hetvenes években elsősorban ezt építették, fejlesztették” (734).

²⁰ Az egykori, történelmi Székelyföldhöz való tartozásukon és ennek emlékein vagy az ebből eredő, variációkként kezelhető folklórkincsen, néprajzi szokásokon túl, ha eltekintünk a nemzeti egybetartozástól és ennek gyakorlatától, milyen azonosságai, kapcsolatai, közös érdekei lehetnek a jelenkorban Kovásznának és Székelykeresztúrnak, Kézdivásárhelynek és Nyárádszeredának?

Mindebből következik, hogy akkor is, azóta is, most is a regionális elit közös identitást konstruáló-fenntartó szerepe, meg egyáltalán, minden identitáspolitikai-lag számottevő jelenség felértékelődött. Az elit (helyi vagy eltávozott, de vissza-, kijáró) tagjai közül kerültek ki a székely kérdések megfogalmazói, az etnikai határképzés, határvédés munkásai, a „kinti” világokkal való szembeállítás élharcosai, a szembenállásban kialakított közös identitás megfogalmazói, adott esetekben a premodernitás védelmezői, a székely hagyományok őrzői.

Az otthon és haza kérdését határon túli magyar kisebbségeket vizsgálva a kötet egyik szerkesztője, Bárdi Nándor (2013) exponálta. Véleménye szerint az új történelmi helyzetben, az államhatár-változás nyomán kialakult új egzisztenciák létének megértésekor „nem a nemzetállam haza fogalmával kell számolnunk, hanem a transznacionális nemzettudat révén kialakított lokalizációs eljárásokkal” (Bárdi 2013: 12). A virtualitások (vágyak, ideák, ideológiák, eszmék, meg a történelmi múlt képei) konkrét helyszíneken aktualizálódnak, idővel szilárd és megkerülhetetlen társadalmi tényekké és ilyen értelemben realitásokká formálódnak. Leginkább, a kezdetekben, nyelvi és retorikai eszközökkel, majd ritualizált viselkedések (szimbólumhasználat, ünnepek) kidolgozásával „alternatív nemzeti otthonok” (Bárdi 2013: 12) születnek, és a közösségek „nemzetállamokon kívüli magyar hazák”-at (Bárdi 2013: 12) teremtenek. Ezek természetesen sem a kulturális anyanemzettől, sem a környezetükben működő nemzetállamtól nem függetlenek, de külön-életük és különállásuk nyilvánvaló. Ez politikai értelemben azt jelenti, hogy mindkét államszerkezetnek, amelytől függenek, számolnia kell a különállásukkal, és folyamatos erőfeszítéseket kell tennie az integrálásukra. Hermann Bausinger szerint, akire Bárdi Nándor is hivatkozik, napjainkban hazaként értelmezhető a társadalmi közösségek konstrukciós tevékenységének, „ember által formált környezének” az eredménye, „haza a másokkal közös elsajátítás és átépítés értelmében, haza mint saját erőből teremtett kis világ”.²¹ Nem utolsósorban azonban: haza, amelynek társadalomtudományos megjelenítése van, haza, amely napjainkban egy „újfajta azonosságkeresésben” formálódik.

A *Székelyföld története* harmadik kötetének borítóján a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum bejárata feletti mozaikkép részlete látható. Mivel magyarázható a szerkesztői szándék? Ez a kiemelés, felmutatás egy megtévesztés eleme? Hiszen

²¹ „...haza a másokkal közös elsajátítás és átépítés értelmében, haza mint saját erőből teremtett kis világ, amely megadja a viselkedés biztonságát, a haza mint ember által formált környezet. Sok régi elgondolás megkérdőjeleződik a hazának ebben az új értelmezésében. A haza többé már nem pusztán az érzések passzív tárgya, hanem a gyakorlati szembesülés közege és célja; a hazát már nem lehet minden további nélkül nagyobb államalakulatokra vonatkoztatni, csak a közvetlen környezetet öleli föl; a haza eltávolodik kizárólagosan vidéki asszociációitól, és megjelenik mint urbánus lehetőség, a haza nem tartalmaz semmit, ami fogyasztható lenne, csak olyat, ami aktívan elsajátítható” (Bausinger 1991).

a három kötet születéséről írva Egyed Ákos hangsúlyozza: „A szerkesztés nem kívánta mindenben egységesíteni a különböző nézeteket, ami a szerzői koncepciók megengedhetetlen torzítását eredményezte volna. De abban egységes állásponton áll a három kötet, hogy a székely történelem a magyar történelem része.” Tehát, ahogy a harmadik kötetben több helyen is olvashatjuk a történészek álláspontját, székely nemzet nincs, hiszen a székelyek a magyar nemzet részei. Akkor miért van, ma is, Székely Nemzeti Múzeum?

Azzal kell számolnunk, üzenik a szerkesztők, hogy székely nemzet mégis létezik: mint történelmi múlt, idea, elképzelés, eszme, mint a (folyamatos és befejezhetetlen, hiszen újabb és újabb, létét megkérdőjelező kihívásokra válaszoló) realitásokat eredményező haza-konstrukciók virtuális anyaga.

Említettem a bevezetőben: remélhető, hogy a könyv társadalmi használatáról, hatásairól is születnek majd vizsgálatok, kutatások, összegzések, amelyek eredményeit igen kíváncsian várom. A könyv tudományos helye számomra világos. Az 1989 után újrainduló, megfiatalodó erdélyi szociológiai, néprajzi-antropológiai, politikatudományi munkák közül azért nem hasonlítható egyhez sem, mert hasonló szintézishez nemhogy nem jutott el egyik társtudomány sem, de meg sem kísérelt hasonló vállalkozást. A *Székelyföld története*, három kötetben, az erdélyi társadalomtudomány igen jelentős, megkerülhetetlen teljesítménye.

Irodalom

- Bárdi Nándor 2013: *Otthon és haza. Tanulmányok a romániai magyar kisebbség történetéről*. Csíkszereda: Pro-Print Könyvkiadó.
- Bausinger, Hermann 1991: A haza fogalma egy nyitott társadalomban. *Régió - Kisebbségtudományi Szemle* 1991/4. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00008/pdf/>
- Buday Barna (s. a. r.) 1902: *A Székely Kongresszus szervezete, tagjainak névsora, tárgyalásai és határozatai*. Budapest: Pátria irodalmi vállalat és nyomdai részvénytársaság. Online: Erdélyi Magyar Adatbank, http://adatbank.transindex.ro/html/cim_pdf1849.pdf [2017. 07. 11.]
- Horváth Gyula (szerk.) 2003: *Székelyföld*. Budapest–Pécs: Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja – Dialog Campus Kiadó.
- Szász Zoltán (szerk.) 1986: *Erdély története*. Harmadik kötet. 1830-tól napjainkig. Harmadik kiadás. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: <http://mek.oszk.hu/02100/02109/html/556.html> [2017. 07. 11.]
- W1 = <http://szekelyfoldtortenete.hrmuzeum.ro/> [2017. 07. 11.]

KIRÁLY OLÍVIA a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Kommunikáció- és médiatudomány képzésének mesterszakos hallgatója, a képzés szakmai blogja, a Konzervtelefon szerzője, emellett a Filozófia és Tudománytörténet Tanszék demonstrátora. Korábbi tanulmányait a Budapesti Corvinus Egyetemen, a KÜRT Akadémián és az Independent Media Education Center PR- és marketingkommunikációs képzésein végezte. A KÜRT Akadémia munkatársaként közreműködött a marketingkommunikációs folyamatokban, valamint a NET-WORKS online kommunikációs képzés fejlesztésében és szervezésében. További információk: www.linkedin.com/in/kiralyolivia/

SZVETELSZKY ZSUZSANNA, PhD, szociálpszichológus, kommunikációkutató. A Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpontjának „Lendület” RECENS (Research Center for Educational and Network Studies) Kutatócsoportjában tudományos munkatárs. Korábban az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Könyvtártudományi Tanszékén, valamint az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Karának szakirányú coach-képzésén oktatott. Kutatási területei: az informális kommunikáció, pletyka és reputáció, önszerveződő közösségi narratívák és terjedésük, szervezetpszichológia, HR- és marketingkommunikáció, vállalati belső kommunikáció. Legutóbbi publikációja: *Rejtett szervezetek* (kötet, 2017). E-mail: szvetelszky@gmail.com.

VARGA PÉTER ANDRÁS (1979, Szombathely) az MTA BTK Filozófiai Intézetének tudományos munkatársa. Kutatási területei: Edmund Husserl filozófiája, a Brentanoiskola, a korai fenomenológia, a késő tizenkilencedik és a kora huszadik század német nyelvű filozófiája (beleértve ezen irányzatok magyar jelenlétét is), valamint a filozófiatörténet-írás módszertana. Az *A fenomenológia keletkezése* (Budapest: L'Harmattan, 2013) című könyv szerzője. Legutóbbi tanulmányai: Eugen Enyvvári's road to Göttingen and back: A case study in the Transleithanian participation in early phenomenology (with an appendix of Edmund Husserl's two unpublished letters to Enyvvári). *Studies in East European Thought* 69/1 (2017): 57–78; The Impersonal Controversy in Early Phenomenology. Sigwart and the School of Brentano. *Brentano Studien* 14 (2016): 229–280; Was hat Husserl in Wien außerhalb von Brentanos Philosophie gelernt? Über die Einflüsse auf den frühen Husserl jenseits von Brentano und Bolzano. *Husserl Studies* 31/2 (2015): 95–121; Hogyan írjunk (magyar) filozófiatörténetet? *BUKSZ* 28/1 (2016): 23–28.

VESZELSZKI ÁGNES, PhD, nyelvész, közgazdász, újmédia-kutató. A Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézetének egyetemi docense. A *Filológia.hu* MTA-folyóirat, illetve a *Századvég* folyóirat szerkesztője. A Kommunikáció: internet és média műhely alapító vezetője; a Visual Learning Lab tagja; a Magyar Nyelvtudományi Társaság szakosztályi titkára. Kutatási területei: a digitális kommunikáció megújuló formái; az infokommunikációs technológia hatása az írásra; a modern filológia; a marketing és a nyelvészet kapcsolódási lehetőségei, újabban a(z online) tudománykommunikáció és az online agresszió. Válogatás legutóbbi publikációiból: *Netnyelvészet: bevezetés az internet nyelvhasználatába* (kötet, 2017); *Digilect: The Impact of Infocommunication Technology on Language* (kötet, 2017); *#time, #truth, #tradition. An Image-Text Relationship on Instagram: Photo and Hashtag* (2016); *A netnyelvészet terminológiai és kronológiai áttekintése* (2016). E-mail-címe: agnes.veszelszki@uni-corvinus.hu. Honlap: www.veszelszki.hu.

TANULMÁNYOK

ACZÉL PETRA

Az álhír. Kommentár a jelenség értelmezéséhez

SZVETELSZKY ZSUZSANNA

Közösségi kételyek

FEHÉR KATALIN – KIRÁLY OLÍVIA

Álhíresülés – a hamis hírek dinamikája a médiában

VESZELSZKI ÁGNES

Az álhírek extra- és intralingvális jellemzői

FALYUNA NÓRA

Az áltudományos szövegek pragmatikai vizsgálata.

Esettanulmány a lúgosító diéta példáján

HONTI LÁSZLÓ

Áltudományos elképzelések nyelvünk és népünk eredetéről

RECENZIÓ

VARGA PÉTER ANDRÁS

A filozófiai biográfiarás művészete

GAGYI JÓZSEF

Történések a Hargitán

Ára: 1000 Ft